

The logo of the University of Matej Belá (UMB) consists of the lowercase letters 'umb' in a bold, black, sans-serif font. The letters are stylized, with the 'u' and 'm' having a slightly rounded, modern appearance.

UNIVERZITA
MATEJA BELA

V BANSKEJ BYSTRICI

Renáta Jakubčová - Dominika Kubošiová (eds.)

**Banskobystrická škola
právných dejín -
INŠTITÚTY RODINNÉHO PRÁVA
V HISTORICKÝCH REFLEXIÁCH**

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

The logo for 'BELIANUM' features a stylized, calligraphic letter 'B' in a square frame, followed by the word 'ELIANUM' in a serif font. The entire logo is rendered in a light orange or gold color.

Banská Bystrica 2019

**UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
PRÁVNICKÁ FAKULTA
KATEDRA DEJÍN ŠTÁTU A PRÁVA**

v spolupráci s partnermi:

**UNIVERSITY OF WARMIA AND MAZURY IN OLSZTYN (Poland)
FACULTY OF LAW AND ADMINISTRATION**

a

**UNIVERSITY OF SIENA (Italy)
DEPARTMENT OF LAW**

Renáta JAKUBČOVÁ - Dominika KUBOŠIOVÁ (eds.)

**Banskobystrická škola právnych dejín –
INŠTITÚTY RODINNÉHO PRÁVA
V HISTORICKÝCH REFLEXIÁCH**

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

Banská Bystrica 2019

JAKUBČOVÁ, Renáta – KUBOŠIOVÁ, Dominika (eds.): Banskobystrická škola právnych dejín - Inštitúty rodinného práva v historických reflexiách : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2019. 160 s. ISBN 978-80-557-1632-9

Editorky: Mgr. Renáta Jakubčová, PhD.
Mgr. Dominika Kubošiová

Recenzenti: Doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michal Turošík, PhD.
Doc. JUDr. PhDr. Róbert Jáger, PhD.

Vydavateľ: Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Právnická fakulta

Medzinárodná vedecká konferencia s názvom „*Banskobystrická škola právnych dejín - Inštitúty rodinného práva v historických reflexiách*“ sa konala v dňoch 28. – 29. marca 2019 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Zborník neprešiel jazykovou úpravou. Za obsah príspevkov zodpovedajú autori.

Dielo je chránené autorskými právami. Týka sa to kopírovania, výňatkov, časti textov, ilustrácií, mediálnej a mechanickej reprodukcie, zaznamenávania v zariadeniach na spracovanie údajov. Toto opatrenie sa vzťahuje aj na rozširovanie cez internet. Šírenie bez písomného súhlasu majiteľov autorských práv je trestné.

ISBN 978-80-557-1632-9

OBSAH

Úvod	4
<i>Róbert BRTKO</i> <i>Dominica potestas a favor libertatis v justiniánskej kodifikácii</i>	6
<i>Renáta JAKUBČOVÁ</i> <i>Proces rozviazania manželstva podľa kánonického práva</i>	15
<i>Ingrid LANCZOVA</i> <i>Požiadavky na zdravotný stav v novovekom a modernom domácom manželskom práve</i>	27
<i>Zuzana MIČKOVÁ - Ivana ŠOŠKOVÁ</i> <i>Sonda do vývoja právneho inštitútu obvenenia v mestách stredoslovenskej banskej oblasti s dôrazom na Banskú Bystricu</i>	41
<i>Dávid PANDY</i> <i>Zánik manželstva na území Slovenska v období medzivojnovnej Československej republiky....</i>	53
<i>Elena Mikhailovna PODRABINOK</i> <i>Problems of legal regulation of relations arising from surrogate motherhood in historical development.....</i>	65
<i>Martin SKALOŠ</i> <i>Vybrané aspekty vývoja právnej úpravy vzájomných vzťahov rodičov a detí na území slovenska</i>	70
<i>Marek STARÝ</i> <i>Zasnoubení v českých právních dějinách (Několik poznámek s důrazem na období raného novověku)</i>	88
<i>Adriana ŠVECOVÁ - Miriam LACLAVÍKOVÁ</i> <i>Starostlivosť o deti hodné ochrany na Slovensku v medzivojnovom období.....</i>	101
<i>Juraj TAKÁČ</i> <i>Právna úprava výživného v Slovenskej republike</i>	117
<i>Vendulka VALENTOVÁ</i> <i>Právní úprava poručenství v I. ČSR.....</i>	130
<i>Peter VYŠNÝ</i> <i>Manželstvo u predhispánskych Nahuov</i>	140

ÚVOD

V roku 2019 sme si pripomenuli 70. rokov od prijatia významného právneho predpisu z povojnového obdobia, zákona č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve. Tento zákon bol významným kodifikačným medzníkom v rámci legislatívneho procesu známeho u nás ako „právnická dvojročnica“ a zároveň prvým kódexom československého rodinného práva vôbec. Vznikal v úzkej spolupráci s Poľskom, stal sa výrazom formujúceho sa, ideologicky nového a na nových zásadách postaveného rodinného práva v podmienkach ľudovodemokratického zriadenia. Napriek ére, z ktorej tento kódex pochádza, možno konštatovať, že právne inštitúty a hodnoty, ktoré priniesol, sa stali základom československého rodinného práva, s relevanciou pretrvávania týchto hodnôt až do súčasnosti. Tieto úvahy podnietili organizátorov k usporiadaniu medzinárodnej vedeckej konferencie, ktorá by sa stala platformou pre vystúpenia na témy spojené jednak s historickým vývojom jednotlivých inštitútov rodinného práva od najstarších čias až do súčasnosti, ako aj na témy, ktoré sú aktuálne v súčasnom rodinnom práve.

Medzinárodná konferencia sa uskutočnila v dňoch 28.-29. marca 2019 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici pod záštitou dekana fakulty doc. Dr. iur. JUDr. Ing. Michala Turošíka, PhD. Hlavným organizátorom tohto podujatia bola Katedra dejín štátu a práva Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, ktorá už tradične, každý rok na jar, organizuje historicko-právnu vedeckú konferenciu, označovanú súhrnným názvom „Banskobystrická škola právnych dejín“. Usporiadávaním konferencií sa tunajšie pracovisko snaží reagovať na významné dejinné udalosti týkajúce sa dejín štátu a práva a reagovať na aktuálne dianie v legislatíve, na ktoré nahliada historickou i právnou optikou. Spoluorganizátormi tohto už v poradí piateho ročníka medzinárodnej konferencie bola Právnická fakulta Univerzity v Siene v Taliansku a poľská Univerzita Warminsko-Mazurská v Olsztyne, Fakulta práva a verejnej správy.

Počas dvoch rokovacích dní odznelo spolu 25 príspevkov. Až polovica z celkového počtu aktívnych vystúpení patrila zahraničný účastníkom. Hoci stretnutie odborníkov - aktívnych účastníkov nebolo počtom veľké, uskutočnilo sa v príjemnej komornej atmosfére. Zaujímavým aspektom bolo vnímanie problematiky z medzinárodného pohľadu, optikou kolegov z Českej republiky, Poľska, Talianska a Ruska. Výsledkom dvoch rokovacích dní bola širokospektrálna diskusia o najčastejších problémoch súčasného rodinného práva, o stave a budúcnosti ich riešenia, predostreli sa tiež otázky harmonizácie a europeizácie rodinného

práva. V súvislosti s rekonštrukčným procesom občianskeho práva na Slovensku sa v najväčšej miere diskutéri venovali návrhu možného vývoja rodinného práva u nás *de lege ferenda*. Poslaním medzinárodnej konferencie s názvom „Inštitúty rodinného práva v historických reflexiách“ bolo okrem prezentovania výsledkov vedecko-výskumnej práce, ktorej výsledkom je tento konferenčný zborník, aj plodná diskusia odborníkov, nadviazanie bližších kontaktov a rozšírenie vzájomnej spolupráce na vedecko-výskumnej báze.

Renáta Jakubčová (editorka)

DOMINICA POTESTAS A FAVOR LIBERTATIS V JUSTINIÁNSKEJ KODIFIKÁCII

Róbert Brtko

Právnická fakulta Univerzity Komenského Bratislava, Slovenská republika

ABSTRAKT

Rodina v rímskom práve bola chápaná nielen ako jednota rodinných príslušníkov, ale aj ako jednota celého rodinného majetku, a to vrátane otrokov, ktorí ako mancipačné veci patrili medzi najdôležitejšie hospodárske prostriedky Rimanov. Cieľom príspevku je prostredníctvom interpolačnej metódy analyzovať právne texty justiniánskej kodifikácie týkajúce sa otrokov a their release (manumissio) and subsequently to present two concepts of extinction of slavery: one under classical Roman law and other under justice law.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

justiniánska kodifikácia; prepustenie otroka na slobodu (manumissio); klasické rímske právo; jurisprudencia; interpolácie

ABSTRACT

A family in Roman law was understood not only as the unity of family members, but also as the unity of the whole family property, including slaves, who were among the most important economic resources of the Romans as *res mancipi*. The aim of the paper is to analyze, through an interpolation method, the legal texts of Justinian's codification concerning slaves

KEYWORDS

justinian codification; the release of a slave (manumissio); classical roman law; jurisprudence; interpolation

Ako je známe, právne postavenie otrokov v Ríme prešlo viacerými zmenami. Stoická filozofia a neskôr kresťanské náboženstvo sa usilovali vniesť väčšiu humanitu do vzťahu k otrokom. Avšak ani kresťanský cisár Justinián (+565), ktorý podporoval prepúšťanie otrokov na slobodu a bol za to, aby sa s nimi zhovievavejšie zachádzalo, z hospodárskych dôvodov otroctvo nezrušil. Ako uvidíme neskôr, justiniánske právo vplyvom kresťanskej ideológie zmierňovalo rozdiely medzi slobodnými (*liberi*) a otrokmi (*servi*) a favorizovalo prepúšťanie otrokov na slobodu. Cieľom nášho príspevku je prostredníctvom interpolačnej metódy pokúsiť sa kriticky analyzovať rímskoprávne texty justiniánskej kodifikácie, ktoré upravovali problematiku prepustenia otroka na slobodu, a tak dospieť k dvom koncepciám zániku otroctva:

t. j. koncepcii vytvorenej rímskymi klasickými právnikmi na jednej strane a koncepcii vytvorenej justiniánskymi právnikmi na strane druhej.

Justiniánska kodifikácia považovala otroka za subjekt prirodzeného práva, ktorý mal obmedzenú spôsobilosť na právne úkony aj na základe civilného práva, čo sa prejavilo aj vo vyjadreniach justiniánskych kompilátorov. Ako uvidíme vzápätí, kresťanský duch justiniánskych kompilátorov sa odzrkadlil v právnych textoch Digest, konkrétne v citlivejších vyjadreniach pokiaľ išlo o právnu problematiku neexistencie príbuzenských vzťahov medzi otrokmi „*cognatio servilis*“ alebo v právne citlivejšom vyjadrení týkajúcom sa osôb zbavených právneho stavu slobody „*status libertatis*“.

Uvedené skutočnosti sa pokúsime ilustrovať prostredníctvom nasledovných právnych textov. Tak ako to vyplýva z „Interpoláčného indexu“, slová ohraničené hranatými zátvorkami boli s najväčšou pravdepodobnosťou do pôvodného klasického textu vložené neskôr.

Ulp. D. 50, 17, 32	
Ulpian: „ <i>Otroci sa majú považovať za nič</i> “. „ <i>Servi pre nullis habentur</i> “.	Justinián: „[<i>V oblasti civilného práva</i>] <i>otroci sa majú považovať za nič: [nie však podľa práva prirodzeného, pretože v očiach práva prirodzeného sú si všetci ľudia rovní]</i> “. [<i>Quod attinet ad ius civile</i>] <i>servi pro nullis habentur: [non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt]</i> . ¹

Ulp. D. 15, 1, 41	
Ulpian: „ <i>Otrok nemôže byť nič dlžný a ani otrokovi nemôžeme nič dlhovať, ale ak rozšírime význam tohto slova (dlhovať), tak sa viac týka skutkovej okolnosti než záväzku podľa práva</i> “. „ <i>Nec servus quicquam debere potest nec servo potest deberi, sed cum eo verbo abutimur, factum magis demonstramus, quam ad ius referimus obligationem</i> “.	Justinián: „ <i>Otrok nemôže byť nič dlžný a ani otrokovi nemôžeme nič dlhovať, ale ak rozšírime význam tohto slova (dlhovať), tak sa viac týka skutkovej okolnosti než záväzku podľa [civilného] práva</i> “. „ <i>Nec servus quicquam debere potest nec servo potest deberi, sed cum eo verbo abutimur, factum magis demonstramus, quam ad ius [civile] referimus obligationem</i> “. ²

Ulp. D. 28, 1, 20, 7	
Ulpian: „ <i>Otrok sa nemôže zúčastniť formalít spojených so závetom, a je to veľmi správne, pretože nemá podiel na právach priznaných</i>	Justinián: „ <i>Otrok sa nemôže zúčastniť formalít spojených so závetom, a je to veľmi správne, pretože nemá [celkom] podiel na právach</i>

¹ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 592.

² LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. I, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1929, s. 253.

civilným právom, ani na tých, ktoré poskytuje <i>prétorský edikt</i> “. „ <i>Servus quoque merito ad sollemnia adhiberi non potest, cum iuris civilis communionem non habeat, ne praetoris quidem edicti</i> “.	priznaných civilným právom, ani na tých, ktoré poskytuje <i>prétorský edikt</i> “. „ <i>Servus quoque merito ad sollemnia adhiberi non potest, cum iuris civilis communionem non habeat [in totum], ne praetoris quidem edicti</i> “. ³
--	---

Ulp. D. 38, 8, 1, 2	
Ulpian: „Navyše, tento zákon sa týka kognátov, ktorých príbuzenský vzťah nevznikol z otrockého vzťahu, pretože v otrockých vzťahoch nemôže existovať nijaké pokrvné príbuzenstvo“. „ <i>Pertinet autem haec lex ad cognationes non serviles: nec enim ulla servilis videtur esse cognatio</i> “.	Justinián: „Navyše, tento zákon sa týka kognátov, ktorých príbuzenský vzťah nevznikol z otrockého vzťahu, pretože v otrockých vzťahoch nemôže [ľahko] existovať nijaké pokrvné príbuzenstvo“. „ <i>Pertinet autem haec lex ad cognationes non serviles: nec enim [facile] ulla servilis videtur esse cognatio</i> “. ⁴

Ulp. D. 50, 17, 209	
Ulpian: „ <i>Otroctvo pripodobňujeme k smrti</i> “. „ <i>Servitutum mortalitati comparamus</i> “.	Justinián: „ <i>Otroctvo pripodobňujeme [takmer] k smrti</i> “. „ <i>Servitutum mortalitati [fere] comparamus</i> “. ⁵

Iust. Inst. 2, 1, 17	
Gaius (porovnaj Gai Inst. 2, 69): „ <i>Z prirodzeného dôvodu sa stáva našim vlastníctvom aj to, čo odnímate nepriateľom</i> “. „ <i>Ea quoque, quae ex hostibus capiuntur, naturali ratione nostra fiunt</i> “.	Justinián: „ <i>Aj to, čo odnímate nepriateľom, stáva sa okamžite [podľa práva národov] našim vlastníctvom</i> “. „ <i>Item ea quae ex hostibus capimus [iure gentium] statim nostra fiunt</i> “.

Vyznačené zásahy do pôvodných klasických textov nám jasne poukazujú na dva rozdielne obdobia vývoja rímskeho právneho poriadku t. j. na obdobie klasického práva (ovplyvnené pohanským náboženstvom) a obdobie justiniánskeho práva, v ktorom kompilátori dostali od kresťanského cisára dovoľenie prispôbovať klasické právne texty potrebám novej doby a v ktorom možno pociťovať vplyv kresťanskej ideológie na predmetné právne texty. V nasledujúcej časti predstavíme ďalšie právne texty, do ktorých bol vložený výraz „*favor libertatis*“ (priazeň slobody) nie za účelom dosiahnutia zmeny v dispozícii právnej normy, ale za účelom odôvodnenia prepustenia otroka na slobodu. Výraz „*favor libertatis*“ používala aj

³ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. II, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1931, s. 179.

⁴ GUARNERI CITATI, A. *Indice delle parole, frasi e costrutti ritenuti di interpolazione nei testi giuridici romani*, Milano: ed. Hoepli, 1927, pozri titul „*facile*“.

⁵ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 600.

klasická jurisprudencia (napr. Gai Inst. 4, 14),⁶ avšak máme za to, že poklasické a justiniánske právo ho používalo aj v kontexte ducha novej doby.

Prejdeme k interpolovanému textu právnika Ulpiana, ktorý neobsahuje výraz „*favor libertatis*“, ale „*favor constitutionis*“ (priazeň konštitúcie), ktorá za istých podmienok priznala otrokovi slobodu a majetok.

„*Ak niekto zomierajúc bez závetu dá (otrokom) slobodu prostredníctvom kodicilov, nech sa dedičia neujmú dedičstva. [Priazeň konštitúcie cisára Marka sa musí uplatniť aj v tomto prípade, ktorá nariaďuje, že sloboda náleží otrokovi, a jemu nech sú prisúdené majetky, ak veriteľom poskytne dostatočnú záruku, že zaplatí všetko, čo každému z nich náleží]*“ (Ulp. D. 40, 5, 2).

„*Si quis intestatus decedens codicillis dedit libertates neque adita sit ab intestato hereditas, [favor constitutionis divi marci debet locum habere et hoc casu, quae iubet libertatem competere servo et bona ei addici, si idonee creditoribus caverit de solido, quod cuique debetur, solvendo]*“ (Ulp. D. 40, 5, 2).⁷

Predstavíme text Paulových Sentencií (*Pauli Sententiae*),⁸ ktoré, ako je známe, boli zostavené neskorším neznámym kompilátorom a ktoré vyslovene spomínajú výraz „*priazeň slobody*“ (*favor libertatis*).

„*Medzi manželmi sa má zato, že je dovolené darovanie kvôli prepusteniu z otroctva – manumissio, [a to na základe favor libertatis], [a je tomu celkom iste preto], lebo týmto darovaním sa nikto neobohatí...“* (Sent. Paul. 2, 23, 2).

„*Manumissionis gratia inter virum et uxorem donatio [favore libertatis] recepta est, [vel certe] quod nemo ex hoc fiat locupletior...“* (Sent. Paul. 2, 23, 2).⁹

Z vyznačených zásahov v texte Paulových Sentencií vyplýva, že skutočným a jediným dôvodom, na základe ktorého klasickí právnici pripúšťali prepustenie otroka na slobodu bolo to, že darovaním sa nik neobohatí. Ale poklasickí právnici okrem toho cítili potrebu odvolať sa na aj „*favor libertatis*“, aby v súlade s princípmi kresťanského náboženstva (podľa ktorého sú si všetci ľudia rovní),¹⁰ podčiarkli dôležitosť prepustenia otroka na slobodu.

⁶ „(...) Ak však vznikla kontroverzia o slobodu otroka, viedol sa spor (vždy len) o stávkou päťdesiat assov, a to i vtedy, keby šlo o veľmi cenného otroka: stanovil to tiež zákon (XII tabúl), a to v záujme slobody, aby sa adsertori nedostali do ťažkostí (...)“.

„(...) At si de libertate hominis controuersia erat, etiamsi pretiosissimus homo esset, tamen ut L assibus sacramento contenderetur, eadem lege cautum est fauore scilicet libertatis, ne onerarentur adsertores (...)“.

⁷ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 124.

⁸ Poklasická právna literatúra, ku ktorej patrí uvedené dielo, mala záľubu v skracovaní a prepracovávaní rôznych klasických učebných pomôcok.

⁹ <https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Responsa/Paul2.html>.

¹⁰ Rovnosť všetkých ľudí teologickým spôsobom zvýraznil vo svojich dvoch listoch „Apoštol národov“ sv. Pavol:

V súvislosti s našou témou nás „*Interpoláčny index*“ privádza k mnohým interpolovaným právnym textom klasických rímskych právnikov. Z ich veľkého počtu vyberieme aspoň niektoré.

PAULUS – spor o slobodu osoby:

„*Ak v spore o slobodu osoby bola uzavretá dohoda, sudca nemôže vyniesť rozsudok násilím, [pretože priazeň slobody predpokladá to, že o tom musí rozhodnúť vyšší sudca]. To isté sa musí povedať, keď spor o status narodeného na slobode alebo prepustenca sa presadzuje na základe fideikommisu*“ (D. 4, 8, 32, 7).

„*De liberali causa compromisso facto recte non compelletur arbiter sententiam dicere, [quia favor libertatis est, ut maiores iudices habere debeat]. eadem dicenda sunt, sive de ingenuitate sive de libertinitate quaestio sit et si ex fideicommissi causa libertas deberi dicatur*“ (D. 4, 8, 32, 7).¹¹

MARCELLUS – poručiteľ vymazal meno dediča a prepusteného otroka:

„*Poručiteľ vymazal meno otroka, ktorému udelil slobodu. Antoninus vydal písomný reskript, že napriek tomu bude slobodný. [Je zjavné, že rozhodol v prospech slobody]*“ (D. 28, 4, 3, 1).

„*Nomen servi, quem liberum esse iusserat, induxit. Antoninus rescripsit liberum eum nihilominus fore: [quo'd videlicet favore constituit libertatis]*“ (D. 28, 4, 3, 1).¹²

Niektorí právní romanisti tvrdia, že ak by aj bolo rozhodnutie v reskripte pôvodné, tak jeho odôvodnenie [nachádzajúce sa v hranatých zátvorkách] bolo do textu vložené neskôr.¹³ Predstavíme ďalší interpolovaný fragment uvedeného rímskeho právника.

MARCELLUS – spoločný otrok odhalil vraždu:

„*Ak pán bol zabitý svojim domácim otrokom, a spoločný otrok (servus communis) odhalil jeho vrahu: [tak na základe priazne slobody sa musí stať slobodným, ale bude nutné, aby spoluvlastník otroka mal podiel z ceny, ktorý mu náleží]*“ (D. 29, 5, 16).

„*Potom už niet Gréka ani Žida, obriezky ani neobriezky, barbara, Skýta, otroka, slobodného, ale všetko a vo všetkom je Kristus*“ (Kol. 3, 11).

„*Už niet Žida ani Gréka, niet otroka ani slobodného, niet muža a ženy, lebo vy všetci ste jeden v Kristovi Ježišovi*“ (Gal. 3, 28).

¹¹ Na túto tému porovnaj WLASAK, M. *Der Gerichtsmagistrat im gesetzlichen Spruchverfahren*. In ZSS 28(1907) s. 94; LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. I, Weimar: Hermann Böhlhaus Hachfolger, 1929, s. 64.

¹² LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. II, Weimar: Hermann Böhlhaus Hachfolger, 1931, s. 187.

¹³ Nemecký právny romanista Emil Seckel (+1924) poznamenáva. „Während die Klassiker „scilicet“ bevorzugten und z. B. Gaius immer „videlicet“ niemals „videlicet“ gebraucht, hat bei Justinian „videlicet“ das Übergewicht: in den Digesten ist „videlicet“ nicht selten interpoliert, oder, wo es am Beginn angefügter Sätze steht, wenigstens verdächtig“. HEUMANN, H., SECKEL, E. *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. 10. Aufl., Graz 1985, *sub hac voce*.

„*Domino a familia occiso servus communis necem eius detexit: [favore libertatis liber quidem fieri debet, pretii autem partem sibi contingentem socium consequi oportet]*“ (D. 29, 5, 16).¹⁴

PAULUS - odkázaný otrok, ktorý bol v závete prepustený na slobodu:

„*Ak ide o toho istého otroka, ktorý bol odkázaný legátom a ktorý bol (v závete) prepustený na slobodu prostredníctvom príkazu [priazeň slobody má prednosť pred odkazom. Avšak, ak bol odkázaný v neskoršom spise a ak sa evidentne preukázalo zrušenie slobody vzhľadom na vôľu zosnulého, tak prednosť má legát]*“ (D. 31, 14).

„*Si idem servus et legatus et liber esse iussus sit, [favor libertatis praevallet: sin autem et in posteriore scriptura legatus est et evidens ademptio libertatis ostenditur, legatum propter defuncti voluntatem praevalebit]*“ (D. 31, 14).¹⁵

JULIANUS – o tom, čo sa odkáže, keď Titius dovŕši tridsať rokov:

„*Ak je nasledujúce vložené do vôle: „keď Titius dovŕši tridsať rokov, nech sa Stichus stane slobodným, a nech mu môj dedič dá dotyčný pozemok“, a Titius, skôr ako dovŕši tridsiaty rok, zomrie, tak Stichovi [bude náležať sloboda, ale nebude mu patriť odkaz. Pretože na základe priazne slobody sa pripúšťa, že po smrti Titia, existuje čas, počas ktorého môže byť udelená sloboda. Pokiaľ ide o odkaz, podmienka sa javí ako nesplnená]*“ (D. 40, 4, 16).

„*Si ita scriptum fuerit: " cum titius annorum triginta erit, stichus liber esto eique heres meus fundum dato" et titius, antequam ad annum trigensimum perveniret, decesserit, Sticho [libertas competet, sed legatum non debebitur. nam favore libertatis receptum est, ut mortuo titio tempus superesse videretur, quo impleto libertas contingeret: circa legatum defecisse condicio visa est]*“ (D. 40, 4, 16).¹⁶

Podľa talianskeho právneho romanistu Emilia Albertaria (+1948) vyššie uvedené Juliánove rozhodnutie (ako rozhodnutie klasického rímskeho právnika) s najväčšou pravdepodobnosťou znelo nasledovne: „*Stichovi nebude náležať ani sloboda a nebude mu patriť ani odkaz*“ (*Sticho nec libertas competet nec legatum debebitur*).¹⁷ Avšak justiniánski právnici upravili pôvodný Juliánov text do takej podoby, aby v duchu kresťanského náboženstva ešte viac podporil prepúšťanie otrokov na slobodu. Albertario rekonštrukciu uvedeného fragmentu odôvodňuje tým, že byzantskými právnikmi upravený Juliánov text sa javí ako nelogický. Inými slovami povedané, aj jurisprudencia klasického obdobia umožňovala prepúšťanie otrokov na slobodu, ale nemohla byť tak nelogická, že by vzhľadom na účinky

¹⁴ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. II, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1931, s. 220.

¹⁵ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. II, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1931, s. 247.

¹⁶ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 120.

¹⁷ ALBERTARIO, E. *Studi di diritto romano. Persone e famiglia*. Milano: Giuffrè – ed., 1933, s. 70.

právneho úkonu raz v prvom prípade neprihliadala na splnenie podmienky a v druhom prípade zas na ňu brala ohľad. Teda je vysoko nepravdepodobné, že by klasická právna veda za účelom podpory prepúšťania otrokov na slobodu uznala nastúpenie právnych účinkov právneho úkonu vtedy, keď podmienka právneho úkonu nebola splnená. Naproti tomu byzantskí právnici nebrali veľký ohľad na nelogickú koncepciu upraveného právneho textu, lebo boli zaťažení a motivovaní princípom - za každú cenu podporovať prepúšťanie otrokov na slobodu, čo možno naplno odzrkadľuje Juliánov text.¹⁸

JULIANUS – o udelení slobody v prípade smrti a o slovách po rokoch:

„Možno usudzovať, že sloboda, ktorá je udelená v poslednom čase života, nemá žiadnu hodnotu, ako: «Sticho, keď zomrieš, tak budeš slobodný»...“.

§ 3. „Ak (otrokovi) bolo nejasne nariadené, že po rokoch bude slobodný, tak po uplynutí dvoch rokov bude slobodný: [a to vyžaduje priazeň slobody a] tieto slová to dovoľujú: [len ak ten, na zodpovednosti ktorého bolo ponechanie slobody, na základe jasných dôkazov preukáže, že zámer otca rodiny bol iný]“ (D. 40, 4, 17, 3).

„Libertas, quae in ultimum vitae tempus confertur, veluti "Stichus cum morietur, liber esto", nullius momenti existimanda est...“.

§ 3. „Post annos indistincte liber esse iussus post biennium liber erit: idque [et favor libertatis exigit, et] verba patiuntur: [nisi si aliud sensisse patrem familias manifestissimis rationibus is, a quo libertas relicta est, probaverit]“ (D. 40, 4, 17, 3).

Otto Gradenwitz (+1935) považuje vsuvku [nisi si – probaverit] za justiniánsku a nie klasickú. Na viac, Albertario nepovažuje časť [et favor libertatis exigit, et] za klasickú, ale justiniánsku.¹⁹ Klasický rímsky právnik Julianus formuloval svoj text s najväčšou pravdepodobnosťou takto: „Ak (otrokovi) bolo nejasne nariadené, že po rokoch bude slobodný, tak po uplynutí dvoch rokov bude slobodný: tieto slová to dovoľujú“. Ale pre byzantských právnikov Juliánov klasický právny text nebol postačujúci, lebo v ňom chýbalo dôležité odvolanie sa na „priazeň slobody“.

Na záver²⁰ ešte predstavíme posledný upravený fragment právnika Ulpiana.

ULPIANUS - prepustenie otroka na slobodu závetom (*mamumissio testamento*) s podmienkou ak syn poručiteľa dovŕši štrnásť rok života:

¹⁸ Tamtiež, s. 70.

¹⁹ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 120.

²⁰ V súvislosti s témou „favor libertatis“ nás Interpoláčny index privádza aj k iným interpolovaným fragmentom, ktoré však pre krátkosť času sme už nestihli analyzovať. Ide napríklad o nasledovné texty: D. 40, 4, 29; D. 40, 5, 4, 16; D. 40, 5, 24, 10; D. 40, 5, 26; D. 40, 7, 5; D. 40, 7, 9, 3 a iné.

„Na základe splnenia podmienky, že ak syn poručiťa dovŕši 14. života, bolo otrokovi (v testamente) nariadené, aby bol slobodný a aby mu bol zanechaný odkaz (legát). Syn (poručiťa) zomrel pred týmto termínom, [keď však uplynie tento termín otrokovi náleží sloboda, a to so zreteľom na priazeň slobody, ale podmienka vo vzťahu k odkazu sa považuje za nesplnenú]“ (D.40, 7, 19).

„Si servus liber esse iussus sit et legatum ei datum, si filius quartum decimum annum compleverit, et filius ante decesserit: [libertas favore competet die veniente, legati autem condicio deficit]“ (D.40, 7, 19).²¹

Po uvedení predmetných právnych textov justiniánskej kodifikácie, ktoré sme predstavili pomocou interpolačnej metódy, môžeme potvrdiť tézu, ktorú sme si stanovili na začiatku príspevku. Interpolované právne texty justiniánskej kodifikácie odzrkadľujú kresťanské tendencie justiniánskych kompilátorov, t. j. podporovať prepúšťanie otrokov na slobodu. Prostredníctvom interpolačnej metódy sme sa taktiež pokúsili hlbšie spoznať charakter klasického rímskeho práva, ktoré v zásade pripúšťalo²² prepustenie otrokov na slobodu zo správnych dôvodov (*iusta causa*), ale na otrokov prioritne nazeralo ako na objekt práva a ako na cenný kus pánovho majetku patriaci do jeho rodiny. Justinánske právo síce inštitút otroctva z hospodárskych dôvodov nezrušilo, avšak vplyvom kresťanstva jeho pozíciu citeľne oslabilo.

LITERATÚRA:

- ALBERTARIO, E. *Studi di diritto romano. Persone e famiglia*. Milano : Giufré - ed., 1933, 522 s.
- BRTKO, R. *Filozofickoprávne východiská prirodzeného práva v klasickom a justiniánskom období rímskeho práva*. Bratislava : PraF UK, 2013, 172 s. ISBN 978-80-7160-344-3.
- GAIUS. *Učebnice práva ve čtyřech knihách*. Překlad Kincl J., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, 326 s. ISBN 978-80-7380-054-3.
- GUARNERI CITATI, A. *Indice delle parole, frasi e costrutti ritenuti di interpolazione nei testi giuridici romani*, Milano : ed. Hoepli, 1927, 92 s.
- HEUMANN, H., SECKEL, E. *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. 10. Aufl., Graz 1985, 579 s.

²¹ LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar: Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, s. 140.

²² Dokonca *lex Fufia Caninia* (z 2. roku pred n. l.) a *lex Aelia Sentia* (zo 4. roku n. l.) obmedzovali prepúšťanie otrokov na slobodu.

- LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. I, Weimar : Hermann Böhlau Hachfolger, 1929, 402 s.
- LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. II, Weimar : Hermann Böhlau Hachfolger, 1931, 326 s.
- LEVY, E., RABEL, E. *Index interpolationum*. Tom. III, Weimar : Hermann Böhlau Hachfolger, 1935, 598 s.
- TALAMANCA, M. *Istituzioni di diritto romano*. Milano : Giufrè Editore, 1990, 829 s. ISBN 88-14-02222-4.

Kontakt: robert.brtko@flaw.uniba.sk

PROCES ROZVIAZANIA MANŽELSTVA PODĽA KÁNONICKÉHO PRÁVA

Renáta Jakubčová

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

ABSTRAKT

Príspevok osvetľuje problematiku procesného manželského kánonického práva po vydaní nových zákonov, ktoré zásadne reformujú proces nulity manželstva v katolíckej cirkvi. Ide o záväzné dokumenty pápeža Františka - Apoštolské listy pápeža „*Mitis iudex Dominus Jesus*“ a „*Mitis et misericors Iesus*“ zo dňa 15. augusta 2015, účinné od 8. decembra 2015. Zaoberáme sa porovnaním starého procesného práva vo veciach manželskej nulity a novotami, ktoré prinášajú tieto reformné právne záväzné dokumenty.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

manželstvo, kánonické právo, pápež, procesné právo, sudca

ABSTRACT

The paper explains the issue of procedural matrimonial canonical law after the publication of new laws that fundamentally reform the process of nullity of marriage in the Catholic Church. These are the binding documents of Pope Francis - Apostolic Letters of Pope "Mitis iudex Dominus Jesus" and "Mitis et misericors Iesus" dated on 15th August 2015, effective from 8th December 2015. We deal with the comparison of old procedural law in matrimonial nullity matters and the novelties brought by these legally binding reform documents.

KEYWORDS

marriage, canon law, pope, procedural law, judge

ÚVOD

Uzatváranie manželstva bolo v dejinách vždy ovplyvnené sociálnym, kultúrnym a národným kontextom prostredia. Konštitutívne prvky manželstva, spôsoby, zvyky a liturgické predpisy uzatvárania manželstva a vývoj jednotlivých inštitútov manželstva ako i procesné záležitosti týkajúce sa anulácie manželstva prešli v dejinách zmenami a úpravami, ktoré ovplyvnili kodifikovanie manželského kánonického práva v dvadsiatom storočí. Výsledkom sú v súčasnosti platné ustanovenia v kánonoch Kódexu kánonického práva. Obsahujú normy týkajúce sa vzniku platného manželstva, účinky manželstva, rozviazanie zväzku, zneplatňujúce

prekážky manželstva, podmienky sanácie a konvalidácie manželstva atď. Nachádzajú sa v Kódexe kánonického práva v VII. Titule Manželstvo kán. 1055 – kán. 1165.¹ Proces manželskej nulity sa doposiaľ riadil Kódexom kánonického práva z roku 1983 a inštrukciou Dignitas Connubii z 25.1.2005. Táto inštrukcia predstavuje normy, ktoré majú cirkevné sudy brať do úvahy v prípade vyhlásenia nulity manželstva. Dokument pripravila Pápežská rada pre výklad textov zákona v spolupráci s viacerými dikastériami. Je to akási príručka na skvalitnenie práce cirkevných súdov. Inštrukcia zaviedla niektoré spresnenia vo veci procese manželskej nulity. Podľa niektorých biskupov a odborníkov na procesné kánonické právo bol proces veľmi náročný a často aj dosť zdĺhavý. Cirkevné sudy musia zdokonaľovať a urýchľovať svoju prácu, pretože nedokonalá a pomalá práca je na ujmu duchovného dobra manželov zúčastnených v procese, podľa zásady „Salus animarum suprema lex“.²

ZÁNÍK MANŽELSTVA

Inštitút „rozvodu“ v cirkevnom práve neexistoval ani neexistuje, ani existovať nebude, keďže v kánonickom práve ide o podstatu v manželstve, ktoré vychádza z Božieho práva.³ Kánonické manželstvo právoplatne zanikne jedine smrťou jedného z manželov. Podľa Božieho práva, ak manželstvo právoplatne vzniklo a bolo konzumované (rozumie sa sexuálny akt po uzavretí manželstva) a nemá chybu čo sa týka jeho vzniku v momente manželstva (tie sa môžu dotýkať platného súhlasu, platnej formy a prekážky v platnosti manželstva), nie je podľa kánonického práva možné ho zrušiť, profánne rozviesť.⁴ Ako uvádza kánonické právo, manželstvo má priazeň práva, preto v pochybnosti treba trvať na platnosti manželstva, kým sa nedokáže opak. (kán. 1060). Čiže, manželstvo je platné, dokedy sa nepreukáže opak. Počas samotného procesu na vyhlásenie neplatnosti manželstva je povinné ustanovenie a vyjadrenie tzv. obhajcu manželského zväzku. Ten je povinný uviesť všetky rozumné dôvody, ktoré by hovorili pre platnosť manželstva. Ak sa teda neplatnosť manželstva nedokáže, predpokladá sa

¹ Kódex kánonického práva. Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1996.

² BREDSCHNEIDER, E. *Kompetentné sudy vo veciach manželských nerezervovaných Apoštolskej stolici vývoj od Kódexu kánonického práva 1917 až po súčasnosť*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta III Symposii iuris canonici anni 1993. (ed. DUDA, J.) Spišská kapitula – Spišské Podhradie: kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1994. s. 379.

³ „Čo Boh spojil, človek nech nerozlučuje.“ Mt 19,3-6 avšak sv. Pavol v Liste Koryntanom tiež uvádza „Nikto nie je povinný otrocky žiť ... pozn. autora.

⁴ Porov.: „Potvrzuje to aj cirkevné právo, ktoré hovorí, že potvrdené a konzumované manželstvo nemôže byť rozviazané nijakou ľudskou mocou a nijakou príčinou, iba smrťou (kán 1141) In BREDSCHNEIDER, E.: *Kompetentné sudy vo veciach manželských nerezervovaných Apoštolskej stolici vývoj od Kódexu kánonického práva 1917 až po súčasnosť*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta III Symposii iuris canonici anni 1993. (ed. DUDA, J.) Spišská kapitula – Spišské Podhradie: kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1994. s. 396.

platnosť manželstva so všetkými právami a povinnosťami, ktoré z toho pre manželov vyplývajú.

Rozvodom sa podľa civilného práva rozumie ukončenie manželstva, pričom sa prezumuje existencia platného manželstva, čiže na začiatku realita manželstva existovala, teraz je však z rôznych dôvodov narušená. „Anulácia“ znamená rozhodnutie cirkevného súdu, že zväzok medzi mužom a ženou, hoci sa navonok uskutočnil cirkevným sobášom, nie je platným manželstvom, pretože nespĺňa konštitučné podmienky potrebné k platnosti podľa kánonického práva, čiže de iure manželstvo nevzniklo (keďže nevzniklo platne).

Nulita (anulácia) manželstva je cirkevnoprávne vyhlásenie, že manželstvo nikdy nevzniklo, aj keď bolo navonok slávené a svadba (a hostina) sa uskutočnila. Nie je to teda jeho „zrušenie“, ale je to vyhlásenie, že pre nejaký dôvod existujúci v momente slávania sobáša, manželstvo nebolo vôbec uzatvorené, a teda muž a žena nie sú manželia. Žiadať o vyhlásenie neplatnosti manželstva môže v podstate iba jeden z manželov. Môže sa stať, že sa jedna z manželských stránok odmieta zúčastniť pojednávania a vypočúvania na cirkevnom súde. Takýto súd nemá žiadne prostriedky na to, aby ju donútil spolupracovať. Po opakovanej výzve, ktorá by bola márna, vydá sudca tzv. dekrét o neprítomnosti v spore. Proces tak pokračuje ďalej aj bez jedného z manželov. Tribunál v tom prípade kladie zvýšený dôraz na dôkazy, ktoré mu budú predložené z iných zdrojov, napr. od svedkov, lekárskeho posudku, policajných správ, hodnotení psychológa a pod.. Neplatnosť manželstva môže byť vyhlásená aj vtedy, ak jeden z manželov odmieta spolupracovať a ignoruje cirkevný súd. Samotný proces sa uskutoční aj vtedy ak by bola jedna manželská stránka proti jeho uskutočneniu.⁵

HISTÓRIA JURISDICKIE CIRKVI V MANŽELSKÝCH VECIACH

Prví kresťania riešili popri iných sporoch pred cirkevnými súdmi i manželské spory. Dovtedajšia prax rímskeho práva sa v mnohých prípadoch domáhala kresťanskej korektúry.⁶ „Výrazné dosvedčujúce pramene, že Cirkev vykonávala súdnu kompetenciu v manželských veciach máme od 5. storočia. ... Právo rímske a súčasne i práva barbarských národov niekedy dost' značne ohraničovali práva Cirkvi týkajúce sa kresťanských manželstiev. Vyskytovali sa

⁵ Pozri aj <http://tvnitricka.sk/anulacia-manzelstva-o-co-ide/>.

⁶ In BREDSCHNEIDER, E. *Kompetentné súdy vo veciach manželských nerezervovaných Apoštolskej stolici vývoj od Kódexu kánonického práva 1917 až po súčasnosť*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta III Symposii iuris canonici anni 1993. (ed. DUDA, J.) Spišská kapitula – Spišské Podhradie: kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1994. s. 380 – 381.

tiež prípady spolupráce medzi Cirkvou a svetskou mocou. Časom sa nadobudlo presvedčenie, že manželstvo má charakter výlučne posvätný a ako také podlieha výlučne moci Cirkvi.⁷ Od polovice 12. storočia boli manželské spory výlučne v kompetencii Cirkvi, opierajúc sa o kánonické právo. V období reformácie, uznávajúc manželskú zmluvu za čisto svetskú záležitosť (zabavenú sviatostnej hodnoty) razili tóriu, že tieto spory patria do kompetencie svetských súdov. Od 16. storočia sa objavujú stále častejšie pokusy podriaďiť tieto záležitosti svetskému právu. Tridentský koncil bránil jurisdikciu Cirkvi nad manželskými spormi. Ustanovil medzi iným, že manželské kauzy v prvej inštancii podliehajú bezprostredne biskupovi a nie archidiakonom či dekanom, ktorí pomáhali biskupovi v spracovávaní súdnictva. Koncil nariadil dĺžku maximálneho trvania procesu v I. inštancii do dvoch rokov od jeho začatia. („Jestvovanie rýchlejšieho postupu vo veciach manželských spomína už Inocent III., v roku 1198. Oficiálne skrátený proces zaviedla apoštolská konštitúcia „Saepe contigit“ Klementa V. z roku 1306, vymenúva medzi inými manželské kauzy, ktoré možno zaradiť do urýchleného procesu.“⁸). Apoštolská konštitúcia „Dei miseratione“ Benedikta XIV. z roku 1741 oddelila manželský proces od procesu všeobecného a ustanovila inštitút obhajcu zväzku. K uzavretiu nového manželského zväzku oprávňovali dva zhodné súdne výroky o neplatnosti manželstva, ak obhajca neapeloval na vyššiu inštanciu.⁹

V 20. storočí Kódexom kánonického práva 1917 sa normy práva sprehľadnili a zjednodušili. Kódex predpisoval dva tituly súdnej kompetencie v manželských kauzách, ktoré neboli rezervované Apoštolskej stolici. Na cirkevný súdny tribunál sa mohol obrátiť navrhovateľ v prípade kompetencie v mieste uzavretia manželstva (forum contractus). Táto možnosť je v práve zachovaná dodnes. V druhom prípade je titul súdnej kompetencie určený trvalým alebo prechodným bydliskom odporcu. Ak bola jedna zo stránok nekatolícka, kompetentným súdom sa stal ten, na ktorom mala katolícka strana trvalý alebo prechodný pobyt. Apoštolskej stolici boli určené kauzy ... Apoštolský list Pavla VI., Motu proprio „Causas Matrimoniales“ zreformoval predpisy o súdnej kompetencii, aby bolo riešenie manželských procesov urýchlené. Tento dokument prináša zmeny v procesnom práve a predpovedá ďalšiu reformu procesného práva v Cirkvi. Reforma spočíva v rozšírení súdnej kompetencie, presnejšie v možnosti vybrať si v manželských kauzách jeden z viacerých súdov podľa

⁷ In BREDSCHNEIDER, E. *Kompetentné súdy vo veciach manželských nerezervovaných Apoštolskej stolici vývoj od Kódexu kánonického práva 1917 až po súčasnosť*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta III Symposii iuris canonici anni 1993. (ed. DUDA, J.) Spišská kapitula – Spišské Podhradie: kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1994. s. 381.

⁸ Tamtiež s. 384.

⁹ Tamtiež s. 385.

kompetencie (ak konkrétna kauza nie je rezervovaná Apoštolskej Stolicy¹⁰), a to a./ súd podľa miesta uzavretia manželstva b./ súd podľa bydliska (ktorý je dostatočne stabilizovaný, t.j. dokázateľný nejakým cirkevným dokladom, alebo iným zákonným spôsobom) žalovanej stránky. c./ súd miesta, kde v skutočnosti možno uskutočniť väčšinu vypočúvaní a pozbierať väčšinu dôkazov, a to popri súhlase ordinára skutočného pobytu žalovanej stránky.¹¹

V súčasnosti platný Kódex kánonického práva 1983 určuje príslušnosť pre manželské kauzy, ktoré nie sú rezervované Apoštolskej Stolicy v riešení v I. inštancii v kán. 1673 takto: a/ súd miesta, kde bolo manželstvo uzavreté b./ súd miesta, kde má žalovaná stránka prechodné alebo trvalé bydlisko c./ súd miesta kde má navrhovateľ trvalé bydlisko, ak obe strany bývajú na území tej istej biskupskej konferencie a súdny vikár trvalého bydliska žalovanej strany, po jej vypočutí, dá k tomu súhlas. D./ súd miesta kde je fakticky zhromaždených najviac dôkazov, ak dá na to súhlas súdny vikár miesta trvalého bydliska žalovanej stránky, ktorý je povinný sa jej včas spýtať, či nemá proti tomu námietky.

*Apoštolské listy pápeža Františka Mitis iudex Dominus Iesus a Mitis et misericors Iesus*¹²

V tomto príspevku dávame do pozornosti relatívne nové dokumenty pápeža Františka - pápežské listy „motu proprio“¹³ *Mitis Iudex Dominus Iesus a Mitis et misericors Iesus*, ktorými sa reformujú normy ustanovené normy cirkevného práva týkajúce sa procesu na vyhlásenie manželskej nulity určená veriacim latinského (t.j západného obradu) v Katolíckej cirkvi (*Mitis Iudex Dominus Iesus*) a druhý, fakticky identický dokument k tej istej problematike určený pre veriacich *Východných katolíckych cirkví (Mitis et misericors Iesus)*. V platnosti sú od 8. decembra 2015. Nestáva sa totiž často, že k takýmto zásadným reformným zmenám Kódexu

¹⁰Kauzy rezervované Apoštolskej Stolicy sú: 1. prípad polygamie kán. 1148, 2. prípad zajatia alebo prenasledovania, ktorý znemožňuje pokrstencovi obnoviť manželské spolužitie, kán. 1149 a 3. je to mimokódexová normatíva, kde ide o rozviazanie zväzku manželstva medzi pokrstenou a nepokrstenou osobou, ktoré bolo uzavreté s dišpenzom od prekážky disparitas cultus . (Inštrukcia ut notum est z roku 1973). Ide o prípady aplikácie tzv. Privilegium Petrinum. Výraz podčiarkuje kompetenciu a účinnosť apoštolskej moci pápeža vo veci tohto typu káz rozviazania manželského zväzku.

¹¹ In BREDSCHNEIDER, E. *Kompetentné súdy vo veciach manželských nerezervovaných Apoštolskej stolici vývoj od Kódexu kánonického práva 1917 až po súčasnosť*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta III Symposii iuris canonici anni 1993. (ed. DUDA, J.) Spišská kapitula – Spišské Podhradie: kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1994. s. 389.

¹² Celé znenie dokumentov je dostupné na internete: [www.: https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/mitis-iudex-dominus-iesus](https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/mitis-iudex-dominus-iesus)

A https://grkatba.sk/wp-content/uploads/2015/10/MITIS-ET-MISERICORS-IESUS_LAT-SK-public-grkatba.pdf.

¹³ Dokument „Z vlastného popudu“ - je spojená s autoritou pápeža.

dochádza priamo z rúk pápeža. Reformy vyžadujú prispôsobenie cirkevných štruktúr ktoré poskytujú a vykonávajú súdnu moc v cirkvi. Nové predpisy majú legislatívny charakter a sú záväzné.

Hlavným dôvodom pre vydanie týchto dokumentov je vysoká rozvodovosť rozšírená v modernej spoločnosti. Množstvo veriacich má potrebu tento problém vyriešiť, ak je to možné aj pred svojim svedomím spôsobom relevantným v cirkevnom práve. Avšak pre zdlhavosť a komplikovanosť samotného procesu anulácie manželstva, boli často dôvodom, prečo od tohto riešenia upustili.¹⁴

Ako sme uviedli v historickom exkurze, predchádzajúca zásadná reforma v tejto oblasti je z prvej polovice 18. storočia keď pápež Benedikt XIV. nariadil povinnú účasť obhajcu zväzku v kauzách manželskej nulity a povinnosť dvoch zhodných rozsudkov k tomu, aby sa manželská nulita stala vykonateľnou. Túto povinnosť do legislatívy cirkvi pápež zaviedol, pretože vtedy bola úplne iná historická situácia a nebolo dostatok dobre pripravených cirkevných sudcov a dochádzalo k zneužívaniu v tejto oblasti najmä v Poľskom kráľovstve.¹⁵

Pápež ponúka biskupom zreformované procesy manželskej nulity ako prostriedok pastoračnej služby. Zrušuje povinnosť dvoch zhodných afirmatívnych rozsudkov, aby sa rozsudok v prospech manželskej nulity stal vykonateľným. Zrušenie tejto povinnosti nebráni v tom, aby keď je to nevyhnutné, sa stránka obrátila so žiadosťou o revíziu afirmatívneho rozhodnutia. I naďalej zostáva možnosť pre manželskú stránku ktorá sa cíti poškodená nespravodlivým vyhlásením nulity manželstva, a tak isto pre obhajcu zväzku alebo promotora spravodlivosti, ak sa zúčastnil procesu, aby sa odvolali proti rozsudku I. inštancie, ktorá vyhlásila manželskú nulitu v konkrétnom prípade (kódexová prax – CIC1983 kán. 1630 – 1633.)¹⁶ Dokument odporúča aby biskup nedelegoval úplne úlohu súdiť manželské kauzy na úrady diecéznej kúrie, najmä v tzv. skrátenom procese ktorý bol ustanovený najmä pre prípady,

14 Sudca apoštolského súdu Rota Romana Miroslav Konštanc Adam v príspevku Základné princípy revízie procesov manželskej nulity v kánonicko-právnom zborníku uviedol krátku štatistiku, z ktorej vyplýva že na Slovensku a napr. i v Španielsku bolo vyhlásené 1 % rozvedených manželstiev za nulitné. Tiež: V roku 2013 bolo uzavretých 2 618 746 cirkevných sobášov na cirkevných súdoch I. stupňa bolo vybavených až 42 106 manželskej nulity a na II. stupni 30 345 káz – celosvetové merítka. Pozri: IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. ADAM, K., M. Základné princípy revízie procesov manželskej nulity. s. 47 Slovenská spoločnosť kánonického práva, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o., 2016.

15 IUS ET IUSTITIA XVIII. s. 46

Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o.

¹⁶ IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. ADAM, K., M. *Základné princípy revízie procesov manželskej nulity*. s. 47 Slovenská spoločnosť kánonického práva, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o., 2016.

u ktorých je nulita manželstva evidentná. Kauza má byť posunutá na riadny (nie skrátенý) proces v komplikovaných, nejasných prípadoch. Dokumenty rozšírili zodpovednosť biskupov vo viacerých smeroch: sú zodpovední za to, aby sa tieto skrátенé procesy manželskej nulity de facto uskutočňovali, diecézny biskup musí osobne vyniesť rozsudok, biskup má zabezpečiť formovanie súdnych pracovníkov, majú tiež zriadiť informačnú, poradenskú a sprostredkovateľskú službu pre rozvedených alebo veriacich v životnej kríze tohoto druhu v rámci systematickej pastorácie o rodiny, tá má byť tiež schopná pomôcť zostaviť žalobný spis ohľadom preskúmania platnosti či neplatnosti manželstva. Manželské kauzy vybavované na tribunáli Rímskej roty sú bezplatné bez predpísaných súdnych poplatkov, poplatok je dobrovoľný. Podobnú prax navrhuje zaviesť pápež aj diecéznym biskupom aby prispeli dobrovoľne finančným príspevkom pre vybavovanie káuz chudobných.

Zavedenie skrátенého procesu nie je v cirkevnom práve novinkou, v historickom kontexte sa opakovane vyskytujú tieto snahy. Sudcom v takomto procese môže byť jedine a výlučne diecézny biskup,¹⁷ lebo sa prezumuje jeho najvyššia odbornosť vyplývajúca z moci pastierskeho úradu.

Diecézny biskup zo svojej biskupskej konsekrácie a *missio canonica* má plnosť riadiacej moci, z ktorej vyplýva výkonná, zákondarná a súdna moc. Z týchto funkcií *munus regendi* biskupi stabilne vykonávajú súdnu moc spôsobom „viakarieta“, čiže ju vykonávajú nepriamo prostredníctvom súdneho vikára.¹⁸ Túto prax zaviedla inštrukcia „*Provida mater*“¹⁹ a potom opäť *Dignitas connubii*.²⁰ „Toto riešenie malo za následok, že biskup bol iba formálne držiteľom súdnej moci a nie efektívne, čo bolo v rozpore s historickou praxou Cirkvi, ktorá stavala biskupov do prvej línie súdnej aktivity, obzvlášť v oblasti manželstva.“²¹ Reforma pápeža Františka zo súčasnosti obnovila túto starobylú prax dvomi úpravami v *motu proprio* *Mitis Iudex Dominus Iesus: I./osobné vykonávanie súdnej moci biskupom, ktorá bola dovtedy*

¹⁷ MALECHA, P. *Zodpovednosť diecézneho biskupa v súdnom manželskom procese po vyhlásení Motu propria pápeža Františka Mitix Iudex*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. s. 136.

¹⁸ EJEH N.B. *Motu proprio Mitix iudex Dominus Iesus: prínos a kritické poznámky*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. s. 268.

¹⁹ z 15.8.1936, Kongregácia pre sviatosti.

²⁰ z 25.1.2005, Pápežská rada pre výklad textov zákona.

²¹ EJEH N.B. *Motu proprio Mitix iudex Dominus Iesus: prínos a kritické poznámky*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. s. 268.

„zatienená filtrom takmer úplnej vikariety v jej riadnom vykonávaní“.²²A 2./ udeľuje do osobnej kompetencie biskupovi súdiť kauzy v manželskom skrátrenom konaní. Biskup nemôže platne delegovať svoju moc v týchto prípadoch okrem dôkazovej fázy procesu.

Skrátený proces je (naďalej) súdnym a nie administratívnym procesom aby bola zaručená ochrana pravdy v takej vážnej veci jako je manželský zväzok. To zabezpečuje predpísaný postup súdneho poriadku.

V manželských kauzách sa má sudcovské kolégium vždy skladať z troch sudcov, ibaže by v súde I. inštancie nebola takáto možnosť. Predseda kolégia musí byť klerik, ostatné dve osoby sudcov môžu byť laici. Sudcov laikov ustanovuje diecézny biskup. Nevyžaduje sa už predchádzajúci súhlas konferencie biskupov, ako tomu bolo doteraz. Navyše na vytvorenie kolégia sa môže teraz pribrať nie jeden ale dvaja sudcovia laici.²³

Kánonické súdnictvo Kódexu kánonického práva z roku 1983 vo veciach manželského práva bolo vybudované na princípe trojinštančnosti. Okrem súdov I. inštancie (diecézne sudy) existovali aj apelačné sudy druhej inštancie (volali sa metropolitné sudy) a tretej inštancie (sudy Rímskej kúrie) Táto štruktúra nebola stanovená obligatórne, avšak v procesoch manželského práva platila. Podľa uznesení Tridentského koncilu každý veriaci mal predložiť svoj spor pred diecézny súd ale existovali aj výnimky z tohoto pravidla napr. že pápež si mohlo vopred vyhradiť právo rozhodnúť akúkoľvek kauzu aj bez prejednávania pred súdom prvej inštancie. V priebehu dejín sa okrem tejto riadnej štruktúry kánonického súdnictva vyskytli aj iné napr. dočasné cirkevné sudy – sudy archidiakonov v 13. storočí a sudy apoštolských nuncií v 17. a 18. storočí, pôsobiacich ako druhá súdna inštancia. Na druhej strane vzájomné kolízie Svätej stolice s jednotlivými štátmi vo veci možnosti apelácie k súdom Rímskej kúrie sa pokúšalo vyriešiť prijatie tzv. privilegium de non evocando.²⁴

Spory o vyhlásení neplatnosti manželstva, spory o odluke manželov, procesy na dosiahnutie dišpenzu od uzavretého a nedokonaného manželstva a procesy na vyhlásenie prezumovanej smrti jedného z manželov sú manželské konania, patriace k osobitným súdnym

²² EJEH N.B. *Motu proprio Mitix iudex Dominus Iesus: prínos a kritické poznámky*. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. s. 268 aj ADAM, K. M.: *Základné princípy revízie procesov manželskej nulity*. s. 47-48. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. Slovenská spoločnosť kánonického práva: 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o.

²³ IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici annu 2016. MALECHA, P. *Zodpovednosť diecézneho biskupa v súdnom manželskom procese po vyhlásení Motu propria pápeža Františka Mitix Iudex*. s. 136.

Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o.

²⁴ VRANA, V. *Dejiny cirkevného práva*. Prf UPJŠ v Košiciach, Košice, 2011, s. 167.

sporovým konaniam. Zaoberá sa nimi Siedma kniha CIC1983. Z apoštolskej konštitúcie O rímskej kúrii v čl. 128 ods. 2 „Tento tribunál súdi: v tretej alebo ďalšej inštancii kauzy, ..., ktoré už rozhodol ktorýkoľvek iný tribunál, ak sa nestali rozsúdenou vecou. ...²⁵ Táto stať bola dokumentami pápeža Františka nahradená resp. zmenená. O platnosti resp. neplatnosti manželstva rozhodne od vydania tohto záväzného pokynu pápeža **už iba jeden cirkevný súdny tribunál** a toto rozhodnutie bude záväzné, pričom nepotrebuje už žiadne potvrdenie.²⁶ Ak sa ani jedna zo stránok, ani obhajca zväzku, proti rozsudku prvej inštancie neodvolá v časovej lehote 15 dní, potom sa rozsudok stane vykonateľným a manželstvo bolo de iure anulované. Predtým bol postup v procesnom práve vo veci nulity manželstva taký, že potom čo rozhodol príslušný prvostupňový súdny tribunál (diecézny súd), bolo k platnosti rozsudku potrebné potvrdenie resp. nepotvrdenie rozhodnutia v druhom procese (tzv. apelačný - II. – stupňový tribunál, najčastejšie arcibiskupský súdny tribunál) čiže ešte v druhostupňovom konaní. Ak nedošlo k zhodnému rozhodnutiu, či už negatívnemu alebo konfirmatívnemu, postupoval proces na najvyšší pápežský súd Rímskej roty²⁷, ktorý vyniesol definitívnu sentenciu. *V procese (vyhlásenia nulity) „je možnosť odvolania sa na Apoštolský stolec otvorená všetkým, aby sa tak potvrdila väzba medzi Petrovým stolcom a miestnymi cirkvami.“* Táto reforma procesného kánonického práva vo veci manželskej nulity začala platiť od 8. decembra 2015.²⁸ Podľa týchto pápežských dekrétov má byť **proces anulácie bezplatný**. Mnohé diecézy už poplatky za proces vyhlásenia nulity manželstva požadované na pokrytie administratívnych nákladov zrušili. Každá diecéza na svete má vymenovať sudcu alebo cirkevný tribunál, ktorý by spracúval takéto požiadavky. Povolil tiež **možnosť vymenovať za sudcov biskupov**, ako spomíname vyššie.

Druhou zásadnou zmenou je už spomínaný skrátený proces pred diecéznym biskupom, ktorý **by mal trvať jeden mesiac od dekrétu dosvedčenia sporu**. Rozhodnutie bude vydávať diecézny biskup a proti jeho rozhodnutiu existuje možnosť apelácie na druhú inštanciu. Ak diecézny biskup nedospeje k rozhodnutiu o nulite, posunie prípad na riadne konanie na

²⁵ KKP, Apoštolská konštitúcia O rímskej kúrii s. 725.

²⁶ ADAM, K. M. *Základné princípy revízie procesov manželskej nulity*. s. 47. In IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. Slovenská spoločnosť kánonického práva: 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o.

²⁷ Rota romana, je apelačný súd III.-stupňový. Najvyšší súd vo veci manželského kánonického práva sídliači v Ríme.

²⁸ Františkova reforma zákonov týkajúcich sa manželstva bola oznámená v predvečer jeho návštevy Spojených štátov, v predvečer Synody biskupov a krátko pred mimoriadnym Svätým rokom Milosrdenstva, ktorý začne 8. decembra 2015.

cirkevnom súde, kde bude platiť časová lehota jedného roka. Sú tam aj ďalšie zmeny, ktoré však nie sú tak zásadné v porovnaní s doterajšou legislatívou.²⁹

ZÁVER

Doposiaľ platné kánonické právo vo veciach manželského práva bolo vybudované na princípe trojinštančnosti. Novými dokumentami pápeža Františka *Mitis Iudex Dominus Iesus* a *Mitis et misericors Iesus*, boli v roku 2017 uskutočnené reformy cirkevného práva³⁰ týkajúce sa procesu na vyhlásenie manželskej nulity určená veriacim latinského, západného obradu v Katolíckej cirkvi (apoštolský list *Mitis Iudex Dominus Iesus*) aj k tej istej problematike obdobný dokument určený pre veriacich Katolíckej cirkvi východného obradu³¹ (apoštolský list *Mitis et misericors Iesus*). O platnosti resp. neplatnosti manželstva rozhodne od vydania tohto záväzného pokynu pápeža už iba jeden cirkevný súdny tribunál a toto rozhodnutie bude záväzné, ak sa žiadna stránka neodvolá, pričom rozhodnutie nepotrebuje už žiadne potvrdenie. Proces nulity bude zrýchlený. Sudcom v týchto procesoch bude biskup (osobne) jednotlivej partikulárnej cirkvi, pričom sa nebude uplatňovať zástupná sudcovská moc v osobe súdneho vikára.

Pápež k tomuto kroku pristúpil z praktických dôvodov, vyplývajúcich z veľkého počtu rozpadnutých manželských zväzkov, pričom mnohé manželstvá môžu byť z odôvodnených a dokázaných príčin z cirkevno-právneho hľadiska vyhlásené za neplatné. Formálny procesný postup bude pre členov Cirkvi pre tieto prípady zjednodušený a zrýchlený. Riešenie kritickej situácie v otázke rozvodovosti však nerieši táto nová právna úprava ale nový prístup v systematickej príprave na manželstvo a rodinu oboch partnerov, čo je veľká výzva pre modernú spoločnosť a tiež aj pre cirkvi.

²⁹ Zjednodušuje pápež cirkevné rozvody? Hovoríme s prof. Jánom Dudom <http://www.socialnaakademia.sk/sermon/9-9-2015-o-manzelskej-nulite-prac-preklad-motu-proprio-od-prof-dudu-pri-manzelskej-nulite-ide-o-procesne-skumanie-ci-manzelstvo-vobec-vzniklo/>.

³⁰V VII. Knihe Kódexu kánonického práva, tretia časť, prvý titul, prvá kapitola o kauzách na vyhlásenie nulity manželstva (kánony 1671 –1691), od 8. decembra 2015 sa úplne nahrádzajú tými, ktoré obsahuje dokument MITIS IUDEX DOMINUS IESUS. Dostupný na: <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/mitis-iudex-dominus-iesus> [cit. 20.2.2019].

³¹ V Kódexe kánonov východných cirkví Titl. XXVI, kap. I, čl. 1, kan. 1357-1377 bol text nahradený tak ako to uviedol dokument MITIS ET MISERICORS IESUS. Dostupný na internete https://w2.vatican.va/content/francesco/en/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-et-misericors-iesus.html.

LITERATÚRA:

- Kódex kánonického práva, lat. – slov. vydanie. Pre KBS Spolok sv. Vojtecha, Trnava 1996. ISBN 80-7162-061-0. s. 893.
- JÁGER, R. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska do roku 1848*. Banská Bystrica: Belianum, 2019.
- JÁGER, R. Právna úprava sociálnej starostlivosti na Slovensku v medzivojnovom období. In: *Socioekonomické a humanitní studie*. Praha: Bankovní institut Vysoká škola, 2013. Vol. 3, no. 1 (2013), s. 5-18.
- JÁGER, R.: Boli kroky československej verejnej moci v rokoch 1938-1939 správne a spravodlivé? In: *Socioekonomické a humanitní studie*. Praha : Bankovní institut Vysoká škola, 2012. ISSN 1804-6797. Vol. 2, no. 1 (2012), s. 26-30.
- JÁGER, R. – JANIGOVÁ, E.: Droits de l'homme en Tchécoslovaquie avant la seconde guerre mondiale = Possible modifications of basic human rights and freedom in Czechoslovakia before the World War II. In: *Revue internationale des sciences humaines et naturelles*. Fribourg : S.É.C.T., 2013. 1, s. 79-87.
- MITROVÁ, J. *Historicko-právny pohľad na uzatváranie manželstva*. In: *Notitiae historiae ecclesiasticae* 2/2012. s 19–31. Dostupné na internete: [www.http://nhe.ktfke.sk/archiv/notitiae-22012/](http://nhe.ktfke.sk/archiv/notitiae-22012/) cit. 20.11.2018.
- TUROŠÍK, M. Právne úkony v rímskom. In: *Milníky práva v stredoeurópskom priestore 2010*. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 2010.
- TUROŠÍK, M. Konsenzus v rímskom obligačnom práve. In: *Konsenzus v práve*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela-Belianum, 2013. s. 137-141.
- TUROŠÍK, M. Genéza úrokov a ich obmedzení ako ochrana ekonomicky slabšieho subjektu v rímskom práve. In: *Pôžička či úžera?: nútený výkon rozhodnutia - historickopráve základy a problémy aplikačnej praxe I*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, Právnická fakulta, 2017. s. 301-307.
- TUROŠÍK, M. Niektoré teoretické vymedzenia typov plnení v rímskom práve. In: *Štát a právo: vedecko-teoretický časopis pre otázky vedy o štáte a práve v Slovenskej republike*. Bratislava: Občianske združenie Štát a právo, 2016. Roč. 3, č. 3-4 (2016), s. 420-427.
- TUROŠÍK, M. - JÁGER, R. The act empowered to change the constitutional charter and constitutional laws of the Republic of Czechoslovakia and its implications for the treatment of fundamental human rights and freedoms. In: *Europe of founding fathers: investment in common future*. Olsztyn : Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, 2013. s. 479-484.
- VRANA, V. *Dejiny cirkevného práva*. Prf UPJŠ v Košiciach, Košice 2011. s. 185. ISBN: 978-80-7097-877-1.

- IUS ET IUSTITIA XVI. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. MALECHA, P. *Zodpovednosť diecézneho biskupa v súdnom manželskom procese po vyhlásení Motu proprio pápeža Františka Mitis Iudex*. s. 127–292. Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. ISBN 978-80-89701-22-3.
- IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVIII Symposii iuris canonici anni 2016. EJEH, N. B. *Motu proprio Mitix iudex Dominus Iesus: prínos a kritické poznámky*. Slovenská spoločnosť kánonického práva 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. s. 257-275. ISBN 978-80-89701-22-3.
- IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta XVI Symposii iuris canonici anni 2016. ADAM, K. M. *Základné princípy revízie procesov manželskej nulity*. S. 35–54. Slovenská spoločnosť kánonického práva: 2016, tlačiareň Kežmarok GG, s.r.o. ISBN 978-80-89701-22-3.
- IUS ET IUSTITIA XVIII. Acta III Symposii iuris canonici anni 1993. (ed. DUDA, J.) Spišská kapitula – Spišské Podhradie: kňazský seminár biskupa Jána Vojtaššáka, 1994. BREDSCHNEIDER, E. *Kompetentné súdy vo veciach manželských nerezervovaných Apoštolskej stolici; vývoj od Kódexu kánonického práva 1917 až po súčasnosť*. S. 375-401. ISBN 8–7142-022-0.
- <http://www.socialnaakademia.sk/sermon/9-9-2015-o-manzelskej-nulite-prac-preklad-motu-proprio-od-prof-dudu-pri-manzelskej-nulite-ide-o-procesne-skumanie-ci-manzelstvo-vobec-vzniklo/> cit. 20.11.2018.
- <https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/mitis-iudex-dominus-iesus> cit. 20.2.2019.
- https://w2.vatican.va/content/francesco/en/motu_proprio/documents/papa-francesco-motu-proprio_20150815_mitis-et-misericors-iesus.html cit. 20.2.2019.

POŽIADAVKY NA ZDRAVOTNÝ STAV V NOVOVEKOM A MODERNOM DOMÁCOM MANŽELSKOM PRÁVE

Ingrid Lanczová

Právnickej fakulte Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská republika

ABSTRAKT

Nedostatok duševného, ale čiastočne aj fyzického zdravia bol podľa zákona XXXI/1894 okolnosťou vylučujúcou manželstvo, resp. spôsobujúcou neplatnosť manželstva, nebol však uvedený ako dôvod právneho a faktického zániku manželstva za života manželov, k čomu museli postoj zaujať súdnictvo a právna veda. O niekoľko desaťročí neskôr zosilnel tlak na požiadavky ohľadom zdravotného stavu v nacistickej manželskoprávnej legislatíve, hoci v Slovenskom štáte nenašli také uplatnenie ako napr. v susednom Maďarsku. Boj proti *buržoáznym koncepciám* v socializme viedol k zmene úpravy prekážok manželstva a trpká pachuť druhej svetovej vojny k neuniformite výkladu socialistického zákonodarstva v otázke, či trvalá alebo neliečiteľná choroba zakladajú rozvrat manželstva.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

duševné zdravie; fyzické zdravie; neplatnosť manželstva; uzavretie manželstva; zánik manželstva; eugenika.

ABSTRACT

Lack of mental and partially also physical health was according to the Law no. XXXI of 1894 ground of marriage nullity, however, it was not explicitly named in the Law as the ground for divorce what had to be faced by jurisprudence and courts. Some decades later the health requirements for marriage got stricter in the Nazi legislation, even though in the war legislation of the Slovak Republic they were not implemented as for example in the neighbouring Hungary. Fight against *bourgeois conceptions* during the socialist era in Czechoslovakia led to requalification of marriage impediments and the bitter after-taste of World War II led to non-uniform interpretation of the socialist legislation on the question if severe illness or incurable disease could be base for marriage breakdown and consecutive divorce.

KEYWORDS

Mental Health; Physical Health; Marriage Nullity; Contraction of Marriage; Dissolution of Marriage; Eugenics.

Ekonomicky silnejšie subjekty majú od nepamäti výhodnejšie postavenie v spoločnosti, avšak éra zrodu a rozvoja konceptu ľudských práv a slobôd sa stala východiskovým bodom pre možnosť nadobudnúť a hájiť si práva a právne záujmy pre tých, ktorí často v dôsledku choroby

nemali možnosť stať sa takýmto subjektom. Nešlo však o okamžité zmeny a k výraznému zlepšeniu postavenia tejto zraniteľnej skupiny ľudí prišlo až odmietnutím eugenických prístupov a prijatím Všeobecnej deklarácie ľudských práv (1948) s jej princípmi rovnosti a nediskriminácie, ba dokonca až v uplynulých rokoch, kedy boli prijaté dokumenty ako Európska charta práv pacienta (2002) či Dohovor o právach osôb so zdravotným postihnutím (2006) a navýšil sa počet príslušnej judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva (napr. *Shtukaturov proti Rusku*, 2008 alebo *X a Y proti Chorvátsku*, 2011). Zdravotný stav jednotlivcov bol tak v 19. aj 20. storočí oveľa zásadnejším determinantom právnych úkonov, práv a možností ako tomu je v súčasnosti, avšak na druhej strane novoveké a moderné manželské právo v niektorých aspektoch väčšmi chránilo osoby postihnuté fyzickou či duševnou chorobou ako tomu je v súčasnosti.

Ešte vo feudalizme bolo zdravie, a to nielen mentálne, ale aj fyzické, jednou zo statusových vlastností, ktorej nedostatok znamenal obmedzenú spôsobilosť na právne úkony.¹ Fyzické zdravie prestalo byť v priebehu feudalizmu považované za statusovú vlastnosť, ale napr. ešte zákonný článok č. XX/1877 o úprave poručenských a opatrovníckych záležitostí, ktorý plnú spôsobilosť na právne úkony viazal na pohlavie, vek a duševné zdravie,² na roveň „choromyseľných“ a „slabomyseľných“ dával aj osoby hluchonemé, ktoré sa nevedeli dorozumieť znakovou rečou.³

Duševná choroba, ale aj ochorenie, ktoré nemuselo byť duševného pôvodu, boli podľa zák. čl. XXXI/1894 o manželskom práve (manželský zákon) prekážkou uzavretia platného manželstva.

Podľa § 6 nemohla manželstvo uzavrieť osoba bez spôsobilosti na právne úkony. Ustanovenie zároveň odkazovalo na § 127, podľa ktorého to boli tí, „*ktorí sú pre choromyseľnosť alebo z iných príčin nespôsobilní rozum svoj upotrebovať, pokiaľ tento ich stav trvá*“ (písm. b) a „*ktorí sú pod kuratelou na základe a) bodu v 28 §-e zák. č. z r. 1877*“ (písm. c).

Neplatnosť manželstva v dôsledku duševného stavu bola upravená v § 14, podľa ktorého nesmel uzavrieť manželstvo ten, voči ktorému bolo zahájené konanie o ustanovení opatrovníka

¹ MOSNÝ, P., LACLAVÍKOVÁ, M. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias do roku 1848*. Šamorín: Heuréka, 2010, s. 48 – 54.

² MOSNÝ, P., LACLAVÍKOVÁ, M. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848–1948)*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, s. 93 – 95.

³ § 28 písm. a) zák. čl. XX/1877 o úprave poručenských a opatrovníckych záležitostí.

Podľa predmetného zákona sa zo zdravotného hľadiska pre duševnú chorobu rozhodovalo o opatrovníctve, resp. sa mohlo podľa § 8 pre duševnú/telesnú vadu, márnوترatnosť či spustlý život rozhodnúť o predĺžení neplnoletosti a ponechaní v otcovskej moci alebo v moci poručníka.

pre „*choromyseľnosť alebo pre takú hluchonemosť, v ktorej sa ani znakmi dorozumieť nemôže,*” ak orgány pôsobiace v oblasti sociálnoprávnej ochrany detí („*sirotská vrchnosť*”) ustanovili dočasného opatrovníka alebo bol nariadený sekvester, alebo rozhodnutie o ustanovení opatrovníka ešte nenadobudlo právoplatnosť. Podľa § 15 ten *slabomyseľný alebo taký hluchonemý, ktorý sa ani znakmi dorozumieť nevie,* mohol do manželstva vstúpiť len so súhlasom opatrovníka. Manželstvo mohlo byť podľa § 54 vyhlásené za neplatné pre nevedomosť manžela pri uzatváraní manželstva o *trvalej neschopnosti vykonávať manželské povinnosti* a podľa § 55 pre *podvod o osobných vlastnostiach druhého manžela, ak si ho ten bol vedomý a druhý manžel by preto s ním do manželstva nevstúpil* (napr. z dôvodu epilepsie, duševnej choroby či neplodnosti⁴).

Pre ilustráciu, podľa francúzskeho Code Civil mohla dospelá osoba pozbavená spôsobilosti na právne úkony (pre trvalú idiociu, duševnú chorobu alebo šialenstvo napriek lucidným okamihom⁵) vstúpiť do manželstva len so súhlasom rodinnej rady a súdu, ktorý vychádzal zo záverov vládneho splnomocnenca.⁶ Platnosť manželstva mohla byť napadnutá pre chybu v osobe.⁷

Podľa nemeckého BGB, osoba s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony (zo zdravotného hľadiska pre slabomyseľnosť a alkoholizmus,⁸ opatrovníka mohla mať aj osoba s telesnou vadou, hluchá, slepá, nemá, ktorá si nevedela svoje záležitosti obstarat' sama⁹) potrebovala na vstup do manželstva súhlas zákonného zástupcu.¹⁰ Manželstvo bolo odporovateľné pre *omyl v osobe alebo v takých osobných vlastnostiach manžela, ktorých poznanie by pri zohľadnení zmyslu manželstva viedlo k odmietnutiu vstupu do manželstva.*¹¹

Podľa rakúskeho ABGB bola jednou z prekážok uzavretia manželstva duševná aj fyzická vada. Uzavrieť manželstvo nemohli „*zúriví, šialení a blbí,*” ale prekážkou manželstva

⁴ NAGY, A. *A házassági jog kodifikációi*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2012, s. 38.

⁵ Code Civil, kniha I, titul XI, kapitola II, čl. 489. In FRANCE, G. S. *Code Napoleon or The French Civil Code*. London: Thomas Davison, 1824, s. 135.

Code Civil tiež poznal pojem hluchonemého, ktorý nevedel písať, avšak opatrovníka mu predpisoval v prípade nadobúdania majetku (kniha III, titul II, kapitola IV, sekcia I, čl. 936).

⁶ Code Civil, kniha I, titul XI, kapitola II, čl. 511. In FRANCE, G. S.: *Code Napoleon or The French Civil Code*. London: Thomas Davison, 1824, s. 140.

⁷ Kniha I, titul V, kapitola IV, čl. 180.

⁸ § 114 BGB. In Bürgerliches Gesetzbuch vom 18. August 1896. [online.] Innsbruck: Universität Innsbruck. [cit. 2019. 03. 01]. Text dostupný na internete: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/BGBDR18961900.htm>

⁹ § 1910 BGB.

¹⁰ § 1304 BGB.

¹¹ § 1333 BGB.

bol aj omyl v osobe a trvalá fyzická „*neschopnosť vykonávať manželskú povinnosť, ktorá existovala v čase uzavretia manželstva*“.¹²

Nedostatok mentálneho, ale eventuálne aj fyzického zdravia, bol v uhorskom právnom predpise, ako aj v právnom predpise krajín, ktoré uhorských zákonodarcov inšpirovali, konformne akceptovanou prekážkou platného manželstva.

Nedostatok duševného alebo fyzického zdravia ako predpoklad fyzického a právneho ukončenia manželstva za života manželov zákonný článok XXXI/1894 o manželskom práve explicitne neuvádzal. Vzhľadom na vyššie uvedený prístup zákonodarcov o vplyve duševného a čiastočne fyzického zdravia na uzavretie a platnosť manželstva vrátane tých uhorských možno potvrdiť, že manželský zákon bol *kompromisom medzi hodnosťami katolíckej cirkvi, ktorí boli podpora konzervatívnym katolíckym panovníkom Františkom Jozefom I. a liberálnou vládou zloženou najmä z protestantov*¹³ a výslovné zakotvenie takéhoto rozvodového dôvodu by bolo vyjadrením výlučne liberálnych tendencií. Podľa dôvodovej správy mal manželský zákon ochraňovať nevinného, a preto rozvod na základe choroby či telesných nedostatkov nemal byť prípustný.¹⁴ Odborná verejnosť a judikatúra však museli reflektovať na situácie, ak sa choroba/porucha pridružila k inej negatívnej okolnosti, napr. ublíženie manželovi v čase nepričetnosti, vstup do manželstva s vedomosťou o pohlavnej chorobe alebo následky alkoholizmu spôsobujúce príkorie.

Kráľovská kúria v roku 1897 judikovala, že manželstvo možno na základe § 78 (konanie proti životu a zdraviu manžela) rozviesť aj v prípade, ak manžel, konajúci proti životu alebo zdraviu druhého manžela, trpel duševnou chorobou.¹⁵

Zástancom tohto rozhodnutia bol napr. sudca Karol Göldner, ktorý tvrdil, že duševný stav páchatel'a nezmení telesné poškodenie obete a takéto protiprávne konanie nemôže spadať pod iný dôvod na rozvod. Právnik Eugen Horváth navrhoval, aby bol § 78 pozmenený a rozšírený o prípad duševnej choroby, ktorý by bol predmetom takej sudcovskej úvahy ako prípady vymenované v § 80 (rôzne druhy nemorálneho konania) a ak by sudca dospel k záveru, že ďalší spoločný život nie je znesiteľný, manželstvo by rozviedol. Sudca Gregor Jancsó

¹² § 48, § 57, § 60 ABGB. In Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, 1811. [online.] Text dostupný na internete: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ABGB1811.htm> [cit. 2019. 03. 01].

¹³ HERGER, E. The Introduction of Secular Divorce Law in Hungary, 1895–1918: Social and Legal Consequences for Women. *Journal on European History of Law*. 2012, 2, s. 140.

¹⁴ Dôvodová správa dostupná na: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D44> [cit. 2019. 03. 03].

¹⁵ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 1156 z roku 1897.

a sudca František Raffay tvrdili, že nemecký BGB¹⁶ je lepší ako uhorská manželskoprávna úprava, lebo na jeho základe bolo možné manželstvo rozviesť pre nevyliciteľnú duševnú chorobu a zároveň zaväzoval zdravého manžela k doživotnej starostlivosti o chorého (ABGB ani Code Civil predmetný rozvodový dôvod výslovne neuvádzali).

K nesúhlasným stanoviskám patrilo napr. že § 78 vyžadoval *úmyselné* konanie proti životu a veľmi zlé zaobchádzanie a duševná choroba úmysel vylučuje. Sudca Gašpar Tóth samozrejme zdôraznil, že rozvody pre duševnú chorobu by boli *nehumánnym a krutým aktom*. Aj sama Kráľovská kúria v roku 1898 judikovala,¹⁷ že pod § 78 nemožno podriaďiť skutky nezaložené na vôli či skutky vykonané v čase jej nedostatku.¹⁸

Duševná porucha, alkoholizmus, ktorý sa prejavuje poruchami duševného diania a telesnými príznakmi v dôsledku postihu nervového systému, mohol byť tiež príčinou rozvodu.¹⁹ Právna veda ho chápala ako naplnenie § 80 c) manželského zákona, t.j. ako zatvrdilé vedenie nemravného života. Kráľovská kúria napr. v roku 1896 umožnila rozvod manželov, lebo „obžalovaná sa natoľko dala na popíjanie pálenky, že poprela svoju ženskosť, na ulici sa váľala v blate a tak ju priniesli domov.”²⁰ Kráľovská kúria ale neumožnila v roku 1909 rozvod v prípade, kedy „manžel závislý od alkoholu podstúpil liečbu a hoci sa vrátil k pijanstvu, nikdy nevyvolal žiadny škandál, nikdy sa k manželke v čase opitosti nesprával hrubo či surovo a s ňou ako i s deťmi sa vždy rozprával s nehou a láskou.”²¹

Nedostatok fyzického zdravia mohol byť za určitých okolností dôvodom rozvodu v prípade pohlavných chorôb. Právna veda sa s danou otázkou vyrovnávala pri výklade § 78, avšak podľa rozhodnutia Kráľovskej kúrie z roku 1898 skutočnosť, že obžalovaný trpel v deň uzavretia manželstva pohlavnou chorobou, ktorou nakazil žalobcu, nezakladá dôvod na rozvod manželstva podľa § 78.²² Prípady sa subsumovali pod § 80, keďže obžalovaný sa nenakazil úmyselne, ani pravdepodobne nežil pohlavným životom so zdravým manželom s úmyslom nakaziť ho. Podľa rozhodnutia Kráľovskej kúrie z roku 1899 bolo manželstvo rozvedené podľa

¹⁶ Podľa § 1569 BGB: „Manželská stránka môže požiadať o rozvod, ak je druhá manželská stránka duševne chorá a choroba trvala aspoň tri roky počas trvania manželstva a dosiahla taký stupeň, že v jej dôsledku sa narušila duševná harmónia manželov a vylúčila sa akákoľvek možnosť na obnovu spoločnosti.”

¹⁷ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 7226 z roku 1898.

¹⁸ Bližšie In RAFFAY, F. *A Magyar Házassági Jog- 1894. Évi XXXI. Törvényzikk*. Budapest: Grill Károly cs. és kir. udvari könyvkereskedése, 1902, s. 224-225.

¹⁹ O tom, že alkoholizmus bol veľkým nepriateľom Slovákov svedčia nespočetné články v dobových periodikách. Napr.: „Ved' práve ten účel mi je pred očima, obrátiť sa tam k tým dobrým, by podali pomocnú ruku upadlému a v bahne pijanstva, alebo rovno poviem, korhel'stva, váľajúcemu sa národu...” In Ako odťahnuť slovenský ľud od pitia? *Ludové noviny*, 1899, roč. III, č. 2, s. 12.

²⁰ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 9390 z roku 1896.

²¹ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie, č. 5417/1908 sz. a. III. p. t.

²² Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 3191 z roku 1898 a rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 879 z roku 1899.

§ 80 a), lebo žalobkyňa päť mesiacov po uzatvorení manželstva zistila, že trpí kvapavkou a svrabom, ktorými ju nakazil manžel, trpiaci týmito chorobami už v čase uzatvorenia manželstva, čo mu bolo známe.²³ Kráľovská kúria v roku 1901 obdobne rozhodla, že manželstvo možno rozviesť na základe § 80 a) v prípade, kedy žalobkyňa tvrdila, že sa nakazila pohlavnou chorobou od obžalovaného, ktorý bol jej manželom. Obžalovaný potvrdil v konaní a predtým aj pred svojím lekárom, že žil pohlavným životom so žalobkyňou napriek svojej vedomosti o tomto ochorení a nepredložil dôkazy, na základe ktorých by bolo možné dospieť k záveru, že manželka sa pohlavnou chorobou nakazila od iného muža. Súd judikoval, že obžalovaný úmyselne vystavil manželku nákaze.²⁴

Tiež napr. samotná neschopnosť mať pohlavný styk nebola považovaná za príčinu oprávňujúcu k rozvodu, avšak okrem prípadu, že by si ju manželská stránka úmyselne privolala.²⁵

Konanie manželskej stránky proti životu a zdraviu druhého manžela bolo dôvodom rozvodu v ABGB, BGB aj Code Civil.²⁶

Účinnosť manželského zákona pretrvala počas troch štátoprávnych zmien, a to počas existencie prvej Československej republiky, po vzniku autonómie Slovenska aj samostatného Slovenského štátu (1939-1945). Práve to bolo obdobie, kedy sa v Európe radikálne menila manželskoprávna úprava, nielen v dôsledku protizidovských opatrení. Adolf Hitler, v hne za svojou *Übermensch* ilúziou a boji proti *Lebensunwertes Leben*, už v diele *Mein Kampf* kritizoval, že kým „predaj antikoncepcie nie je spoločnosťou odsudzovaný, názory na zabránenie rozmnožovania tých, čo trpia tuberkulózou či inou dedičnou chorobou, mrzákov a imbecilov sú považované za zločin“ a dodal, že „štát musí reflektovať na moderné medicínske objavy, prehlásiť za neoprávnených rozmnožovať sa všetkých postihnutých viditeľnou dedičnou chorobou či nositeľov takého génu a musí prijať praktické opatrenia na ich sterilizáciu.“²⁷ Nešlo však o izolovaný extrémistický názor, veď len v našich podmienkach bol

²³ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 2008. M. 16, 271 z roku 1899.

²⁴ Rozhodnutie Kráľovskej kúrie č. 5258 z roku 1901.

²⁵ HERCZEGH, M. *Magyar Házassági Jog*. Budapest: Pallas Irodalmi És Nyomdai Részvénytársaság, 1896, s. 197.

²⁶ ABGB umožňoval rozviesť manželstvo nekatolíckych manželov podľa § 115 pre úklady nebezpečné pre život a zdravie. § 1565 nemeckého BGB umožňoval rozvod, ak druhá manželská stránka zavinila tak hlboký rozvrat manželského zväzku zapríčinený ťažkým porušením manželských povinností, nečestným alebo nemravným konaním, že od manželov nebolo možné očakávať zotrvanie v manželstve. Ako ťažké porušenie povinností sa chápalo aj veľmi zlé telesné zaobchádzanie. Code Civil v knihe I, titule VI, kapitole I, článku 231 uvádzal, že manželské stránky môžu požadovať rozvod pre nemravné konanie, zlé zaobchádzanie alebo ťažké telesné poškodenie, ak sa ich dopustila jedna manželská stránka voči druhej.

²⁷ Kniha II, kapitola II. Prepis diela *Mein Kampf* dostupný na: http://www.hitler.org/writings/Mein_Kampf/ [cit. 2019. 03. 05].

už po prijatí manželskej novely v roku 1919 vypracovaný návrh doplnku zákona, podľa ktorého sa mali zaviesť povinné lekárske prehliadky pred uzavretím manželstva, resp. možnosť zákazu uzavretia manželstva na základe eugenickej indikácie, čo ale nebolo schválené Štátnou zdravotnou radou, „a to napriek vehementným protestom celej rady exponentov eugeniky (Haškovec, Růžička a i.).“²⁸ V roku 1933 bol v Tretej ríši prijatý Zákon na predchádzanie dedične poškodenému potomstvu²⁹ a v roku 1935 Zákon o zachovaní dedičných kvalít nemeckého národa (Manželský zdravotný zákon).³⁰

Legislatíva Slovenského štátu nereflektovala tieto zákony tak ako napr. susedné horthyovské Maďarsko.³¹ V Maďarsku bol manželský zákon zmenený a doplnený zákonom č. XV/1941, ktorý v § 1 vyžadoval lekárske potvrdenie pred vstupom do manželstva nie staršie ako tridsať dní. Ak lekár zistil, že niektorý zo snúbencov trpel infekčnou tuberkulózou alebo infekčnou pohlavnou chorobou, manželstvo uzavrieť nesmel. Duševná choroba alebo dedičné ochorenia ako v prípade nemeckých predpisov uvedené neboli, takže skôr možno hovoriť o verejno-zdravotníckych než výlučne eugenických opatreniach, avšak predmetný zákon obsahoval zároveň zákaz manželstiev Židov a Nežidov, takže ho nemožno vnímať len ako opatrenie pozitívnej eugeniky. Obdobné možno pozorovať aj na území Slovenska, kde sa predseda vlády Slovenskej krajiny, Jozef Tiso, v januári 1931 vyjadril: „Chceme zdravé obyvateľstvo, preto bude potrebné, aby každý zo snúbencov položil si otázku, či prináša do budúceho manželstva najdôležitejšiu zložku - zdravie - telesné i duševné a preto máme v programe vybudovať viaceré eugenické poradne na Slovensku, ktoré budú i prakticky propagovať heslo *len zdraví ľudia do manželstva*.“³² Tieto slová boli vyslovené v kontexte boja štátu proti epidemiologickým chorobám, nie v kontexte vylepšovania genetického fondu

²⁸ ŠIMŮNEK, M. V. Pro et contra debaty o zavedení tzv. Eugenické sterilizace v Československu, 1933-1938. *Speciální pedagogika*, 2012, 22, 3, s. 228.

²⁹ Zákon (nem. *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses*) umožňoval v § 1 ods. 1 nútenú sterilizáciu tých, ktorých potomstvo by s vysokou pravdepodobnosťou trpelo vážnou dedičnou fyzickou alebo duševnou poruchou. Podľa § 1 ods. 2 sa za dedičnú chorobu považovali mentálna retardácia, schizofrénia, manio-depresívna porucha, dedičná epilepsia, dedičná Huntingtonova choroba, dedičná slepota, dedičná hluchota, akákoľvek iná ťažká dedičná fyzická deformita. Podľa § 1 ods. 3 mohol byť za neoprávneného rozmnožovať sa prehlásený aj ťažký alkoholik.

³⁰ Zákon (nem. *Gesetz zum Schutze der Erbgesundheit des deutschen Volkes*) v § 2 vyžadoval, aby snúbenci pred vstupom do manželstva predložili potvrdenie od lekára, že uzavretiu manželstva nestojí v ceste jedna z prekážok vymenovaných v § 1 (nákazlivá (dedičná) choroba, pozbavenie spôsobilosti na právne úkony alebo predbežné konanie o ňom, duševná porucha aj bez pozbavenia spôsobilosti na právne úkony, ak by manželstvo bolo neželaným pre národné spoločenstvo, dedičná choroba podľa Zákona na predchádzanie dedične poškodenému potomstvu okrem prípadu neplodnosti druhého snúbenca).

³¹ K eugenike v období Slovenského štátu pozri napr. ZAVACKÁ, K. *Právne formy perzekúcie a trestné právo na Slovensku v rokoch 1938–1945*. Bratislava: VEDA, 2017, s. 49 alebo ZAVACKÁ, K. "Vládárstvo v rodine". *Politika Slovenského štátu voči ženám*. In *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2007, s. 307-321.

³² Vládne vyhlásenie predsedu vlády dr. Jozefa Tisa z 21. januára 1931. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/002schuz/s002001.htm> [cit. 2019. 03. 09].

Slovákov,³³ avšak v podmienkach existencie nemeckého satelitu. „V odvetví občianskeho práva nedošlo k podstatnejším zmenám, v manželskoprávných vzťahoch možno pozorovať sťažené podmienky rozluky zakotvením obligatórneho zmierovacieho konania.”³⁴ Za inšpiratívnu sa navyše považovala encyklika pápeža Pia XI. *Casti Connubii* (1930), ktorá „odsúdila zásahy do prirodzených práv človeka vo forme zákazu manželstiev snúbencov s dedičným ochorením ako dôsledku uprednostňovania eugeniky civilnými autoritami pred cieľmi vyššieho poriadku.”³⁵ Obdobná novela manželského zákona ako v Maďarsku ani obdoba nemeckého manželského zdravotného zákona tu teda prijaté neboli.³⁶

Krátko po socialistickom prevrate bol prijatý nový zákon o rodinnom práve č. 265/1949 Zb. Zákon sa v súvislosti s neplatnosťou manželstva zo zdravotných dôvodov nezmieňoval viac o hluchonemých, avšak keďže dôvodová správa predchádzajúceho zákona ich chápala ako osoby s nízkym intelektom, formulácia zákona z roku 1949 nebola o veľa odlišnejšia. Podľa nej manželstvo nemohla uzavrieť osoba postihnutá duševnou poruchou (vhodnejší termín oproti predchádzajúcej úprave) alebo nedostatočne duševne vyvinutá (vágny pojem), okrem prípadov zlučiteľnosti zdravotného stavu s podstatou a účelom manželstva (§ 10). Zákon o rodine č. 94/1963 Zb. správne subsumoval pojem „nedostatočne duševne vyvinutý” pod pojem duševnej poruchy. Občiansky zákonník č. 141/1950 Zb.³⁷ v § 35 ustanovoval za neplatný právny úkon aj taký, kde došlo k podstatnému omylu v osobe, t.j. bez neho by sa právny úkon nebol uskutočnil a občiansky zákonník č. 40/1964 Zb.³⁸ v § 49 tiež subsumoval referenciu na omyl v osobe pod omyl všeobecne. Socialistická právna veda však zdôraznila, že: „Uzavretie manželstva pred národným výborom sa nepovažuje za občianskoprávny úkon. Nejde o uzavretie zmluvy, a preto na posúdenie prejavu vôle, jeho slobody, vážnosti alebo

³³ Nemožno však tvrdiť, že by súdobá domáca právna veda eugeniku za účelom vytvorenia „zdravého a kvalitného národa“ odmietala; obhajovali ju napr. prof. Ráliš a doc. Veselá v Právnom obzore. Záverečné slová, že „pre tento cieľ (eugenickú sterilizáciu) je nutné získať pochopenie našej verejnosti“ svedčia však o tom, že celospoločenská mienka sa od ich názoru odlišovala. VESELÁ, J. Sterilisace. In: *Právny obzor*, 1938, XXI, s. 325-326.

³⁴ MOSNÝ, P., LACLAVÍKOVÁ, M. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848-1948)*. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, s. 66.

³⁵ Bod 68. Text encykliky dostupný na internete: https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html [2019. 03. 10].

³⁶ V roku 1936 bol ale pripravovaný návrh zákona o eugenickej sterilizácii, nedošlo však k jeho realizácii. V prvej polovici 20. rokov dvadsiateho storočia bol tiež založený Výskumný a propagačný československý ústav pre eugeniku, ktorý mal pri univerzite v Prahe aj poradňu pre dedičné choroby.

Citované z mailovej komunikácie s PhDr. Annou Falisovou, CSc. z Historického ústavu SAV zo dňa 17. 01. 2019.

³⁷ Podľa neho súd mohol osobu obmedziť na spôsobilosti na právne úkony (ak bola osoba plnoletá a mala neprechodnú duševnú chorobu, resp. nadmerne užívala alkohol/omamné látky/jedy a nevedela si svoje veci obstarávať náležite), alebo ju spôsobilosti úplne pozbaviť (ak bola osoba staršia ako šesť rokov a mala neprechodnú duševnú chorobu a nevedela si svoje veci obstarávať vôbec).

³⁸ Po prijatí socialistického občianskeho zákonníka bolo naďalej možné obmedzenie (občan pre duševnú poruchu, ktorá nie je len prechodná, alebo pre nadmerné požívanie alkoholických nápojov alebo omamných prostriedkov či jedov, ktorý bol schopný robiť len niektoré právne úkony) aj pozbavenie (občan pre duševnú poruchu, ktorá nebola len prechodná, ktorý vôbec nebol schopný robiť právne úkony).

omyluprostosti nemožno použiť predpisy Občianskeho zákonníka o náležitostiach vôle v právnom úkone a z toho dôvodu nemožno ani žiadať vyhlásenie manželstva za neplatné. Ak sa však dokáže, že sa manželstvo uzavrelo len z donútenia alebo napríklad pre omyl vzbudený ľst'ou, možno nápravu dosiahnuť len rozvodom manželstva, ak toto donútenie alebo ľst' viedli k vážnemu rozvratu manželstva a v dôsledku neho manželstvo nemôže plniť svoj spoločenský účel.”³⁹ Omyl podľa § 38 manželského zákona bol dôvodom neplatnosti manželstva.

Jediným dôvodom rozvodu v období socializmu bol rozvrat manželstva,⁴⁰ pričom manželstvo sa za rozvrátené považovalo vzhľadom na príčiny a záujem maloletých detí a manželov v období ľudovej demokracie a maloletých detí, spoločnosti a napokon manželov v období socializmu. V judikatúre už neabsentovali rozhodnutia o rozvode manželstva pre duševnú poruchu, fyzickú chorobu a, samozrejme, alkoholizmus⁴¹. Nemožno však tvrdiť, že by sa názory sudcov a právnych teoretikov v prvých dvoch prípadoch nerozhádzali.

Fyzické nedostatky ako neplodnosť alebo pohlavná nemohúcnosť boli považované za objektívnu príčinu rozvratu manželstva. Súdna prax ani právna veda však nebola jednotná v názore, či za takúto príčinu považovať ťažkú alebo nevyliciteľnú chorobu (či už fyzickú alebo duševnú).

Andrlík v Komentári k zákonu o rodinnom práve uviedol rozhodnutie Najvyššieho súdu, podľa ktorého „okolnosť, že manžel nemal pre svoju duševnú poruchu vinu na rozvrate manželstva zo subjektívneho hľadiska nevyučovala, aby duševná choroba nebola z objektívneho hľadiska dôležitým dôvodom vzniku hlbokého a trvalého rozvratu.”⁴²

Planková ťažkú alebo nevyliciteľnú chorobu,⁴³ ktorá vznikla počas trvania manželstva nepovažovala za objektívnu príčinu rozvratu, ale za príležitosť pre demonštrovanie § 18 Zákona o rodine v praxi. Opačný prípad by bol podľa nej prejavom ľahostajného postoja k manželstvu, a teda rozporný so záujmom spoločnosti. Za príčinu rozvratu manželstva ju považovala len ak vznikla pred uzavretím manželstva a chorý snúbenec ju zatajil alebo ak vznikla ako dôsledok zavineného porušenia manželských alebo iných povinností (pohlavné choroby, choroby v dôsledku alkoholizmu).⁴⁴ Tvrdila tak napriek tomu, že dôvodová správa k zákonu o rodine sa

³⁹ PLANKOVÁ, O. *Rozvod manželstva v československom práve*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 66.

⁴⁰ §§ 30-32 Zákona č. 265/1949 Zb. a §§ 23-25 zákona č. 94/1963 Zb.

⁴¹ V roku 1950 bol alkoholizmus piatou najčastejšou príčinou rozvratu manželstva na strane muža a siedmou najčastejšou príčinou na strane ženy. V roku 1963 bol druhou najčastejšou príčinou na strane muža (vyše trojnásobný nárast prípadov oproti roku 1950) a jedenástou najčastejšou príčinou na strane ženy (o tri prípady menej ako v roku 1950). In PÁVEK, F.: *Rozvody očima soudce (1918 – 1949; 1950 – 1963; 1964 – dodnes)*. Praha: Práce, 1973, s. 64.

⁴² ANDRLÍK, J. *Komentár k Zákonu o rodinném právu*. Praha: Orbis, 1954, s. 121.

⁴³ V súvislosti s fyzickou chorobou odkazovala na judikát, v ktorom bolo manželstvo rozvedené pre sklerózu multiplex manželskej stránky.

⁴⁴ PLANKOVÁ, O. *Rozvod manželstva v československom práve*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 62-63.

zmieňovala, že „zákon nahradzuje subjektívne hľadisko princípu viny na rozvođe dovtedajšej právnej úpravy zásadou objektívneho hľadiska, či manželstvo môže plniť svoj spoločenský účel,” poprípade, že „rozvod má byť len prostriedkom umožňujúcim skončenie manželstva, ak došlo k takému narušeniu manželstva, že tento stav možno charakterizovať ako vážne rozvrátenie manželských vzťahov.”⁴⁵ Možno súhlasiť aj s Plankovej výkladom zákona a jeho dôvodovej správy, a to, že opustenie manžela v chorobe by bolo v rozpore so spoločenským záujmom, na druhej strane však nevyliciteľná choroba nepochybne vážne rozvrátila manželské vzťahy. Kontradiktórna interpretácia tak viedla ku kontradiktórnym judikátom v danej veci, na čo poukazuje aj Planková.⁴⁶

ZÁVER

Zdravotný stav bol v minulosti nepochybne väčším determinantom manželskoprávných úkonov ako tomu je v súčasnosti. Za účinnosti manželského zákona (1894) mohla byť fyzická aj duševná choroba, ktorá existovala v čase uzavretia manželstva dôvodom neplatnosti manželstva. Za účinnosti zákona o rodinnom práve (1949) a zákona o rodine (1963) bol nedostatok mentálneho zdravia pri vstupe do manželstva dôvodom neplatnosti, avšak omyl v podstatných vlastnostiach osoby, vrátane zdravotných, nebol viac považovaný za dôvod neplatnosti manželstva, čím sa mal zdôrazniť odklon od chápania manželstva ako zmluvy. Na tomto mieste je žiaduce zdôrazniť, že to bol kľúčový zlom, ktorý právny poriadok ovplyvňuje do dnešného dňa, čo možno demonštrovať na príklade, kedy by žena úmyselne zamlčala mužovi, že trpí napr. sklerózou multiplex a vstúpili by do manželstva. Z hľadiska právnej teórie by bolo možné dôvodiť, že došlo k obmedzeniu slobody rozhodovania a podľa § 14 zákona o rodine 36/2005 Z. z. je manželstvo neplatné, ak vyhlásenie o uzavretí manželstva nebolo urobené slobodne, vážne, určito a zrozumiteľne. Pri dôslednom výklade zákona je však evidentné, že zákonodarca zotrval pri odmietnutí zmluvného charakteru manželstva vžitého za socializmu, keďže § 14 zák. č. 36/2005 Z. z. zámerne odkazuje len na § 37 ods. 1 Občianskeho zákonníka a nie na § 49 a),⁴⁷ kde je upravený osobitý spôsob obmedzenia slobody, a to uvedenie

⁴⁵ Rozbor a zhodnocení soudního rozhodování o rozvodu manželství, projednané a schválené usnesením pléna Nejvyššího soudu z 30.5.1966, Pls 4/66. *Nejvyšší soud o občanském soudním řízení a řízení před státním notářstvím*. Praha Nejvyšší soud ČSSR, 1974, s. 376.

⁴⁶ PLANKOVÁ, O. *Rozvod manželstva v československom práve*. Bratislava: Osveta, 1964, s. 195.

⁴⁷ Zákon č. 40/1964 Zb., § 49 a): „Právny úkon je neplatný, ak ho konajúca osoba urobila v omyle vychádzajúcom zo skutočnosti, ktorá je pre jeho uskutočnenie rozhodujúca, a osoba, ktorej bol právny úkon určený, tento omyl vyvolala alebo o ňom musela vedieť. Právny úkon je takisto neplatný, ak omyl táto osoba vyvolala úmyselne. Omyl v pohnútke nerobí právny úkon neplatným.”

do omylu. Tiež v komentári o vadách vyhlásenia o vstupe do manželstva sa upozorňuje na potrebu odlíšenia donútenia od tiesne (§ 49 OZ).⁴⁸ Z historického hľadiska možno konštatovať nie len zníženie počtu dôvodov neplatnosti manželstva pri porovnaní právnej úpravy 19. a 20. (21.) st., ale aj zníženie samotného počtu zdravotných dôvodov obmedzujúcich vstup do manželstva (za účinnosti manželského zákona - duševná choroba, hluchonemosť za súčasnej neschopnosti dorozumieť sa znakmi, duševná/telesná vada, spustlý život, za účinnosti zákona o rodinnom práve duševná porucha a nedostatočný duševný vývin, resp. len širší pojem duševnej poruchy za účinnosti zákona o rodine) až k významnému posunu v roku 2016, odkedy nie je v našom právnom poriadku možné osobu úplne pozbaviť spôsobilosti na právne úkony. Išlo o dôsledok vplyvu Odporúčania Rady Európy R 99 (4), podľa ktorého by nemalo dochádzať k úplnému pozbaveniu spôsobilosti na právne úkony (osobitne vyzdvižené rozhodovanie sa v osobných veciach kedykoľvek, keď je na to dotknutá osoba spôsobilá), Dohovoru OSN o právach osôb so zdravotným postihnutím (princípy individuálnej autonómie, nediskriminácie, inklúzie, rôznorodosti a rovnosti), Výhodiskovej správy Slovenskej republiky v súvislosti s aplikáciou Dohovoru (kritika odopretia osobám so zdravotným postihnutím právo uzavrieť manželstvo a založiť rodinu), ústavného súdnicstva (český ústavný súd v I.ÚS 557/09 ostro skonštatoval, že „*inštitút pozbavenia spôsobilosti na právne úkony je ústavne značne problematický a je evidentným reliktom starého režimu. Zbavenie spôsobilosti na právne úkony nepoznajú právne poriadky Rakúska a Nemecka a tento inštitút zmizol aj z francúzskeho Code Civil*“ a slovenský ústavný súd v I. ÚS 313/2012-52 označil § 55 českého občianskeho zákonníka, umožňujúci len obmedzenie spôsobilosti na právne úkony, za inšpiratívny a kriticky zhodnotil mechanické preberanie záverov znaleckých posudkov) či judikatúry ESLP (pozbavenie spôsobilosti na právne úkony chápané ako vážny zásah do práv osoby zaručených článkom 8 Dohovoru – rešpektovanie súkromného života).

Zdravotný stav v súvislosti s manželstvom bol osobitne diskutovanou témou začiatkom 20. storočia, a to najmä zástancami eugeniky. Na rozdiel od Tretej ríše však eugenické diskusie na našom území nenabrali politický, ani legislatívny rozmer. Ako zdôraznil sekretár Československej eugenickej spoločnosti, dr. Sekla, „československá verejnosť bola systematicky inštruovaná o rozdieloch medzi eugenikou a negatívnou eugenikou, resp. nepopulárnymi rasovými teóriami a ideou nerovnosti medzi európskymi rasami.“⁴⁹ Výsledkom eugenických debát v súvislosti s manželstvom bol v 20. rokoch 20. storočia návrh zohľadnenia

⁴⁸ PAVELKOVÁ, B. *Zákon o rodine. Komentár*. 2. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2013, s. 56-59.

⁴⁹ SEKLA, B. Eugenics in Czechoslovakia. *The Eugenics Review*, 1936, 28, 2, s. 117.

vplyvu zdravotného stavu na povolenie uzavretia manželstva, sformulovaný vo vládnom návrhu, ktorým sa mal doplniť zákon č. 320/1919 Zb. z. a n., a to nasledovne:

§ 1: „*Snúbenci môžu okrem toho uzavrieť manželstvo len ak sa preukážu osvedčením verejne ustanoveného lekára (obvodného, policajného, okresného, na Slovensku mestského, stoličného), že nie sú postihnutí chorobou, ktorá sa prieči účelom manželstva alebo by škodlivo pôsobila na zdravie druhého manžela alebo potomstva.*” Neskôr sa eugenické názory v legislatívnej oblasti snažili zhmotniť v návrhu zákona o povinnej sterilizácii, avšak ani jeden z predložených návrhov nebol prijatý, na rozdiel od niektorých iných európskych krajín. Pred vstupom do manželstva sa vyžadovalo lekárske potvrdenie o vhodnom zdravotnom stave snúbencov napr. v Nórsku (1919), Dánsku (1919), Nemecku (1935), Maďarsku (1941) či Francúzsku (1942) a v niektorých dokonca táto požiadavka pretrvala aj po páde totalitných režimov (napr. vo Francúzsku sa prestalo lekárske potvrdenie pred vstupom do manželstva vyžadovať v roku 2008, v Luxembursku až v roku 2015).

Z hľadiska vplyvu zdravotného stavu na zánik manželstva možno konštatovať, že išlo o obzvlášť diskutovanú tému za účinnosti manželského zákona (1894) ako aj za účinnosti zákona o rodinnom práve (1949) a zákona o rodine (1963). Vyzdvihnúť je možné niekoľko odlišností;

Za účinnosti manželského zákona sa rozporuplná diskusia strhla po vydaní judikátu Kráľovskej kúrie, ktorá umožnila rozvod manželstva pre duševnú chorobu, avšak pod jej vplyvom už o rok neskôr judikovala opačne. V období socializmu duševná choroba figurovala medzi príčinami rozvratu manželstva, avšak objavovali sa dôvodenia v právnej vede a aj judikatúra, ktoré daný prístup neakceptovali z hľadiska nemorálnosti, ľahkovážnosti a popretia spoločenského účelu manželstva. Alkoholizmus ako druh duševnej poruchy bol za dôvod rozvodu za účinnosti manželského zákona akceptovaný len ak druhému manželovi spôsobil príkorie (na druhej strane však ťažko hľadať prípady alkoholizmu, ktoré príkorie nespôsobujú). V období po roku 1949 patril k najčastejším príčinám rozvratu manželstva a následného rozvodu.

Fyzická choroba bola v období účinnosti manželského zákona považovaná za dôvod rozvodu len ak bola spojená s úmyselným konaním voči druhému manželovi. Taký prípad bol akceptovaný aj v období socializmu. V rozvodových štatistikách po roku 1949 figurovala aj „iná choroba” ako pohlavná choroba, ale v tejto otázke bola diskusia obdobná tej o duševnej poruche.

Zo súčasného hľadiska ochrany zdravotne znevýhodnených v rodinnom práve tak možno vnímať dve roviny. Na jednej strane sa znížila ich ochrana v súvislosti s rozvodom

(postupne od roku 1949), na strane druhej sa zvýšila ochrana tým, že manželstvo sa nevníma ako zmluva (od roku 1949 omyl v zdravotnom stave manžela nie je dôvodom neplatnosti manželstva, ale len dôvodom na rozvod) a rovnako aj vylúčením inštitútu pozbavenia spôsobilosti na právne úkony zo slovenského právneho poriadku ako následok európskeho konsenzu o potrebe zvýšenej ochrany aj v otázke práva na súkromie a rodinný život zdravotne znevýhodnených.

LITERATÚRA:

- Ako odtiahnuť slovenský ľud od pitia? *Ludové noviny*, 1899, roč. III, č. 2.
- Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch, 1811. [online.] Text dostupný na internete: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ABGB1811.htm> [cit. 2019. 03. 01].
- Bürgerliches Gesetzbuch vom 18. August 1896. [online.] Innsbruck: Universität Innsbruck. [cit. 2019. 03. 01]. Text dostupný na internete: <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/BGBDR18961900.htm>
- Dôvodová správa k zák. čl. XXXI/1894: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D44> [cit. 2019. 03. 03].
- FRANCE, G. S. *Code Napoleon or The French Civil Code*. London: Thomas Davison, 1824, 627 s.
- HERCZEGH, M. *Magyar Házassági Jog*. Budapest: Pallas Irodalmi És Nyomdai Részvénytársaság, 1896, 284 s.
- LÁNYI, M., LALLOSSEVITS, J. *A Magyar Magánjog Kézikönyve*. 2. vydanie. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1913, 708 s.
- MESZLÉNY, A. *Házassági Jog és a Bírói Gyakorlata*. Budapest: Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1930, 394 s.
- MOSNÝ, P., LACLAVÍKOVÁ, M. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska I. od najstarších čias do roku 1848*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2016, 136 s. ISBN: 9788081683268.
- MOSNÝ, P., LACLAVÍKOVÁ, M. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska II. (1848-1948)*. Krakow: Spolok Slovákov v Poľsku, 2014, 164 s. ISBN: 978-83-7490-761-3.
- NAGY, A. *A házassági jog kodifikációi*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2012, 274 s.
- *Nejvyšší soud o občanském soudním řízení a řízení před státním notářstvím*. Praha: Nejvyšší soud ČSSR, 1974, 671 s.

- PAVELKOVÁ, B. *Zákon o rodine. Komentár*. 2. vydanie. Bratislava: C. H. Beck, 2013, 680 s. ISBN: 978-80-89603-15-2.
- PÁVEK, F. *Rozvody očima soudce (1918 – 1949; 1950 – 1963; 1964 – dodnes)*. Praha: Práce, 1973, 239 s.
- PIUS XI: *Casti Connubii*, 1930. [online] Dostupné na internete: https://w2.vatican.va/content/pius-xi/en/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19301231_casti-connubii.html [cit. 2019. 03. 10].
- PLANKOVÁ, O. *Rozvod manželstva v československom práve*. Bratislava: Osveta, 1964, 208 s.
- *Právny obzor*, 1938, XXI, s. 325-326.
- Prepis diela Mein Kampf: http://www.hitler.org/writings/Mein_Kampf/ [cit. 2019. 03. 05].
- SEKLA, B. Eugenics in Czechoslovakia. *The Eugenics Review*, 1936, 28 , 2, s. 115-117.
- ŠIMŮNEK, M. V. Pro et contra debaty o zavedení tzv. Eugenické sterilizace v Československu, 1933-1938. *Speciální pedagogika*, 2012, 22, 3, s. 224-240. ISSN: 1211-2720.
- Vládne vyhlásenie predsedu vlády dr. Jozefa Tisa z 21. januára 1931. Dostupné na internete: <http://www.psp.cz/eknih/1939ssk/stenprot/002schuz/s002001.htm> [cit. 2019. 03. 09].
- ZAVACKÁ, K. *Právne formy perzekúcie a trestné právo na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava: VEDA, 2017, 190 s. ISBN: 978-80-224-1555-2.
- ZAVACKÁ, K. "Vladárstvo v rodine". Politika Slovenského štátu voči ženám. In *Histórie žien. Aspekty písania a čítania*. Bratislava: Aspekt, 2007, s. 307-321. ISBN:80-85549-65-4.

SONDA DO VÝVOJA PRÁVNEHO INŠTITÚTU OBVENENIA V MESTÁCH STREDOSLOVENSKEJ BANSKEJ OBLASTI S DÔRAZOM NA BANSKÚ BYSTRICU

Zuzana Mičková - Ivana Šošková

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Právnická fakulta, Slovenská republika

ABSTRAKT

Príspevok upriamuje pozornosť na skupinu právnych inštitútov týkajúcich sa žien, vyjadrených v slovenčine termínmi veno, obvenenie, venné, ranný dar, v komparácii významu s latinskými termínmi *dos*, *dotalitium* a nemeckým termínom Morgengabe, v meštianskom stredovekom a rano-novovekom práve stredoslovenskej banskej oblasti, najmä s dôrazom na mesto Banská Bystrica. Predstavuje určitú predbežnú sondu k neskoršiemu hlbšiemu štúdiu problematiky právneho postavenia žien v banských mestách spomínanej oblasti, ktoré porovnáva s ostatnými vrstvami uhorskej spoločnosti, v snahe poukázať na spoločné znaky i isté odlišnosti.

KEÚČOVÉ SLOVÁ

Uhorsko; banské mestá; meštianske právo; veno; obvenenie; venné; dos; dotalitium; ranný dar; Morengabe; prínos.

ABSTRACT

The article focuses on the group of legal institutes relating to women - so called particular feminine rights, institutes expressed in Slovak by the terms like: dowry, marriage portion, property - trousseau, morning gift, in comparison with the Latin terms *dos*, *dotalitium* and the German term Morgengabe, in the medieval law of cities in the Middle Slovak mining area, with an emphasis on the city of Banská Bystrica. The paper presents a preliminary probe to a later deeper study of the legal status of women in the mining towns of the region, which it compares with other strata of Hungarian society, in an effort to point out common features and some differences.

KEYWORDS

Hungary; mining towns; burgher law; dowry; marriage portion; property - trousseau; dos; dotalitium; morning gift; Morengabe; asset/allatura.

V uhorských stredovekých a novovekých dejinách sa stretávame s viacerými právnymi inštitútmi, ktoré sa týkajú výlučne žien. Ako najznámejšie možno uviesť nasledovné: veno, obvenenie, prínos, dievčenská štvrtina a vdovské dedenie.¹ Ich vývoj a terminologický výklad v uhorskom prostredí však nie je zd'aleka taký jednoduchý a jednoznačný, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať. Táto skutočnosť je výsledkom viacerých faktorov typických pre dejiny Uhorska. Jedným z nich je terminologická nejednotnosť, čo vyplýva z multietnicity uhorského štátu, resp. jazykovej rôznorodosti jej jednotlivých skupín obyvateľstva, v ktorom bol navyše ako administratívny jazyk dlhodobo používaný – jazyk latinský.² Ďalším faktorom bol zase tzv. stavovský právny partikularizmus, reflektujúci fakt, že uhorskú spoločnosť tvorilo niekoľko nehomogénnych skupín, v ktorých boli rozdiely nielen v sociálnom postavení, ale taktiež v postavení právnom.

Na základe spomenutého, sa tak v predkladanom príspevku zámerne nezameriame na všeobecné vysvetľovanie týchto inštitútov, ale pozornosť upriamujeme radšej na užšiu skupinu obyvateľstva, žijúcu v určitom časovom úseku, ktorá je obmedzená navyše teritoriálne, a to na banské mestá stredoslovenskej oblasti. Zúžili sme i predmet záujmu zo skupiny právnych inštitútov týkajúcich sa žien, keď sme sa zamerali na slovenské termíny **veno**, **obvenenie**, **venné**, **ranný dar** v komparácii významu s latinskými termínmi **dos**, **dotalitium** a nemeckým termínom **Morgengabe**. Tento článok nemá ambíciu tento problém jednoznačne objasniť, ide skôr o pokus vytvoriť predbežnú sondu k neskoršiemu hlbšiemu štúdiu problematiky právneho postavenia žien v banských mestách spomínanej oblasti a porovnať ich s ostatnými vrstvami uhorskej spoločnosti. Poukázať na spoločné znaky a prípadné nájsť isté odlišnosti.

Hneď v úvode treba do popredia vypichnúť všeobecne známu skutočnosť, že v polovici 13. storočia dominanciu v mestotvornom procese v stredoslovenskej

¹ Bližšie pozri LACLAVÍKOVÁ, Miriam: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava: VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.

² Tento stav ohľadom latinčiny zotrval do 1. štvrtiny 19. storočia.

banskej oblasti prevzali zástupcovia nemeckého etnika. Napriek tomu, že bázu stredovekých miest tvorili staršie slovanské – slovenské sídliská,³ predstavitelia nemeckého etnika dostávali v záujme pozdvižnutia hospodárstva krajiny od panovníka zvláštne písané výsady, čím sa ich postavenie začalo výrazne odlišovať od pôvodného obyvateľstva. S podporou panovníka sa tak stali privilegovanou skupinou obyvateľstva a hospodársko-ekonomickým hýbateľom celej oblasti. Osadníci – hostia (napríklad v Banskej Bystrici išlo konkrétne o Sasov, v Banskej Štiavnici o osadníkov zo Saska a z Tirolska) okrem toho, že od panovníka získali isté presne v privilegii definované výsady, priniesli so sebou i svoje právne zvyklosti a vedomosti o práve, pričom tu začali koexistovať s pôvodným obyvateľstvom týchto oblastí disponujúcim taktiež disponovali svojimi obyčajovými právnymi zvyklosťami, ktoré pravdepodobne taktiež ovplyvnili právny vývoj miest.⁴ Napriek nemeckým prvkom nesporne prítomným v meštianskom práve jednotlivých miest, však na tomto mieste treba podotknúť, že plne súhlasíme s názorom F. Uličného, že dlhodobo prezentovaná teória o dvoch mestských okruhoch práva stredovekých miest, resp. o prevzatí, či odvodení meštianskych práv z práv mesta Magdeburgu a Norimbergu (i prostredníctvom iných meštianskych práv), je nedokázaná a mylná.⁵

Meštianske⁶ práva tak určite prioritne nemožno chápať ako nemenný homogénny celok. Z neskoršieho vývoja meštianskeho práva v jednotlivých mestách, prípadne v skupine miest je totiž zrejmé, že sa naďalej menilo pod viacerými vplyvmi. Tento stav možno sledovať i v stredoslovenskej banskej oblasti, konkrétne napríklad na meste Banská Bystrica.

³ Na tomto mieste treba upozorniť, že niektoré z miest, ktoré dostali mestské výsady práve v tomto období mali už charakter mesta, no svoje práva nemali potvrdené panovníkom písomne vo forme privilegii a ich komunity sa riadili obyčajovým meštianskym právom. Pozri ULIČNÝ, Ferdinand: Meštianske právo na Slovensku a v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, vol.3, 2014, 2, s. 6–22 (konk. s.8).

⁴ Pozri ULIČNÝ, Ferdinand: Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 66, 2018, č. 2, s. 219–240

⁵ ULIČNÝ, Ferdinand: Meštianske právo na Slovensku a v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, vol.3, 2014, 2, s. 8.

⁶ Termín mestské právo, je podľa F. Uličného zavádzajúci. Svoje odôvodnenia ohľadom terminológie mestského, či meštianskeho práva uvádza v citovanej štúdií. ULIČNÝ, Ferdinand: Meštianske právo na Slovensku a v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, vol.3, 2014, 2, s. 6–8.

Banské mestá stredoslovenskej oblasti začali neskôr vystupovať ako jeden celok, z čoho vyplýva, že i právne zvyklosti v oblasti nielen banského, ale i súkromného i verejného meštianskeho práva nemali výraznejšie odlišnosti, resp. sa v tejto sfére pri ich vývoji výrazne ovplyvňovali. Meštianske právo banských miest bolo postupne dotvárané viacerými spôsobmi. Napríklad v prípade Banskej Bystrice meštianske právo bolo tvorené výsadami, ktoré boli pravidelne potvrďované uhorskými panovníkmi, pričom zmena medzi pôvodnými výsadami z roku 1255 a žiadosťou o obnovenie privilegálnej listiny z roku 1500, je zrejma.⁷ Mestské rady jednotlivých miest mali *ius statuendi*, čo im umožňovalo taktiež zasahovať do meštianskeho práva, toho ktorého mesta. Migrácia mešťanov bola bežným javom, a tak sa členmi mestských rád stávali nielen potomkovia pôvodných meštianskych rodín, ale i mešťania cudzieho pôvodu, ktorí mali skúsenosti s meštianskymi právami miest, nielen z Uhorska, Poľska, ale najmä nemeckých oblastí. Nezanedbateľný je i kontakt so šľachtou, ktorý taktiež určite zanechal svoj vplyv v právnych meštianskych právnych zvyklostiach. Panovnícke dekréty, taktiež priamou i nepriamou formou ovplyvňovali meštianske práva. V neposlednom rade mali na prelome stredoveku a novoveku určitý vplyv i mestskí notári, ktorí ako akademicky vzdelaní prinášali svoje poznatky do týchto miest z najvýznamnejších európskych univerzít. Nakoľko, resp. do akej miery sa všetky tieto vplyvy odrazili na právnom vývoji týchto miest, zatiaľ presne nevieme, no do budúcnosti je to jedna z výziev, hodných bližšej pozornosti.

Tieto všetky vyššie menované faktory mali teda výrazný vplyv na vývoj jednotlivých inštitútov meštianskeho práva, inštitúty týkajúce sa žien nevynechávajú.

Pri inštitútoch meštianskeho práva stredoslovenských banských miest v období od nemeckej kolonizácie do začiatku novoveku, ako veno či obvenenie, badať jednoznačne vplyv právnej tradície z nemeckých krajín, čo sa odráža i na obsahovom chápaní týchto inštitútov.

⁷ Pozri GRAUS, Igor: Zápas o banskobystrické mestské výsady na začiatku 16. storočia. In *Historický časopis*, roč. 42, 1994, číslo 1, s. 3 – 20.

V nemeckom prostredí sa už od čias Franskej ríše stretávame s inštitútom – **Morgengabe** – ranného daru, ktorý sa pravdepodobne vyvinul ako súčasť germánskeho obyčajového práva. Iba pre spresnenie, ide o majetok, ktorý manželka dostávala od manžela, alebo jej tento majetok bol sľúbený od manžela, ako dar za vernosť. Jednou z najbežnejších funkcií tohto majetku bolo zabezpečenie manželky, v prípade, že by sa stala vdovou. Existovali rôzne odlišnosti, no princíp, že ide o majetok manželky od manžela na zabezpečenie je živobytia sa zachoval. Zaujímavé je, že do slovenčiny je prekladaný aj ako **obvenenie**, prípadne **venné**.⁸ Domnievame sa, že práve tento inštitút možno pokladať za import kolonistov do meštianskeho práva stredoslovenskej banskej oblasti a ako súčasť ich obyčajového práva. Tento inštitút sa v Uhorsku uplatnil aj v šľachtickom práve, no keďže stav v šľachtickom práve bol už rozpracovaný,⁹ tejto oblasti sa v našom príspevku nebudeme venovať.

Okrem obyčaje, ktorú reálne v období po príchode hostí – nemeckých osadníkov – kolonistov doložiť nevieme, môžeme pre meštianske právo hľadať analógiu napríklad v právnej zbierke *Sachsenspiegel* – Saské zrkadlo, ktorá reflektuje právo rovnakého prostredia a času, ktorého súčasťou boli saskí kolonisti. V tomto prípade sme neskúmali pôvodný text tohto dokumentu (čo do budúcnosti nevyklúčujeme),¹⁰ no ako pomoc k spoznaniu tohto inštitútu nám zatiaľ pomohol odpis nemeckého práva v Žilinskej mestskej knihe (1378), ktorý je publikovaný v nemčine a slovenčine. Ak by sme inštitút ranného daru rekonštruovali podľa tejto zbierky, výsledkom by bolo nasledovné zjednodušenie: manžel mohol manželke darovať ako ranný dar ním vybratú časť majetku, bez súhlasu ostatných dedičov (čo možno chápať ako napr. detí z predchádzajúceho manželstva, prípadne iných príbuzných majúcich nárok na časť majetkov).¹¹ Právo

⁸ HUDÁČEK, Pavol: Právne postavenie vdovy v stredovekom Uhorsku do roku 1222 a otázka venného. In *Historický časopis*, roč. 61, č. 2, 2013, s. 242.

⁹ Pozri LACLAVÍKOVÁ, Mária – ŠVECOVÁ, Adriana: Dlhá cesta v právnej emancipácii v rodinných a majetkových vzťahoch. In *Historický časopis*, roč. 66, č. 4, 2018, s. 599–627.

¹⁰ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s.r.o., 2014.

¹¹ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s.r.o., 2014, s. 143.

na ranný dar mala manželka odprisahať na relikvie.¹² V prípade ak bol niekto menej majetný, stačil ako ranný dar i dobytok.¹³ Podľa zápisov v Žilinskej mestskej knihe nemohla manželka s majetkom, predstavujúcim ranný dar za života manžela vôbec disponovať. Voľnosť v tejto sfére mala až po jeho smrti.¹⁴ Okrem zákonnej tretiny z majetku mala manželka po smrti manžela dostať i sľúbený ranný dar. Ranný dar sa do zdedenej tretiny nerátal.¹⁵

Na základe uvedeného sme sa rozhodli aspoň čiastočne preskúmať prístupné materiáli a pokúsiť sa o opísať základné zistenia.

Medzi preštudované materiály patria najstaršie účtovné knihy mesta Banská Bystrica (1386 – 1399), Banská Štiavnica (1364 – 1408) a Kremnica (1423 – 1450), ktoré vyšli v pramennej edícii Lászla Fejérpatakyho.¹⁶ Obsahom týchto mestských účtovných kníh totiž nie sú len daňové zoznamy, ale i záznamy o dlžobách, zálohoch, dedení majetku, kúpe a predaji majetku mešťanov, ktorý sa nachádzal na území mesta. Priamy dôkaz, resp. priamu zmienku o rannom dare sme tu však nenašli. Pre upresnenie, pôvodný text mestských kníh je písaný v latinčine a nemčine, máme teda na mysli konkrétne termíny ako **Morgengabe**, **dos**, prípadne **dotalitium**. V týchto prameňoch nachádzame zmienku len o vdovskom dedení, keď pred mestskou radou odstúpil Hansman Goldner svojmu synovi Štefanovi majetok s podmienkou, že vyrovná všetky dlhy viažuce sa na tento majetok. Hansman si ponechá dom. Dedenie majetku bude vzájomné: ak zomrie skôr Hansman, dostane tretinu jeho majetku jeho manželka a zvyšok syn Štefan, ak zomrie skôr a bez

¹² PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s.r.o., 2014, s. 143.

¹³ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s.r.o., 2014, s. 145.

¹⁴ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s.r.o., 2014, s. 147.

¹⁵ PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina: Eurokódex, s.r.o., 2014, s. 149.

¹⁶ FEJÉRPATAKY, László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáráiból)*, Budapest Magyar Tudományos Akad. 1885

potomkov Štefan, dostane tretinu jeho majetku jeho žena a ostatné dve znova pripadnú otcovi Hansmanovi.¹⁷

Konkrétne sledované termíny ako veno, obvenenie, venné, ranný dar v komparácii významu s latinskými termínmi *dos*, *dotalitium* a nemeckým termínom Morgengabe v mestskom archíve mesta Banská Bystrica nachádzame až v dokumente z roku 1422. Ide o svedectvo ostrihomskej kapituly, že tamojší kanonik František zo Sásovej v mene svojom a svojho brata Juraja, syna Mikuláša syna Detrichovho, vydal svojej sestrenici Anne, dcére bývalého banskobystrického richtára Rudelina a Detrichovej dcéry Alžbety, vdove Petra Schauflera z Ľubietovej, osobne známej farárom Vavrincovi z Dobrej Nivy a Štefanovi zo Zvolena, hodnotu obvenenia (*de dote*) a prínosu (*res parafernales*) starej matky, ďalej dievčenskú štvrtinu (*quarta puellaris*) jej matky Alžbety v obci Sásová na území mesta Banskej Bystrice ako aj v obciach Lehôtka, Senica, Turová, Kašova Lehôtka, Železná Breznica, Malachov, Pršany a Kremnička. Menovaná Anna prehlasuje, i v mene svojich detí, že jej nároky sú tým splnené...¹⁸

Ďalšia zmienka pochádza z roku 1497. Ide opäť o svedectvo, tentokrát Turčianskeho konventu, keď žena z toho istého rodu ako predchádzajúca, rovnakého mena Anna, dcéra nebohého Juraja Barlu zo Sásovej a vdova Ladislava Porkolaba, zobrala na seba záväzky istého Mikuláša Dauka. Z tohto dôvodu zároveň odstúpila banskobystrickému mešťanovi Jánovi Koncovičovi na úhradu jeho pohľadávok obvenenie (*dos*), prínos (*res parafernales*) a dievčenskú štvrtinu (*quartaliticium seu quartum puellarem*), ktoré jej pripadli po matke Barbore a starej matke Dorote, t. j. majetkové časti v obciach, ktoré sme menovali už

¹⁷ Fejérpataky str. 85; *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. reg. 168, s. 57

¹⁸ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. Ed. Ctibor Matulay. Bratislava: Archívna správa MV SSR, 1980, reg. 199, s. 65; DL-DF 280617 Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/122453/?pg=0&bbox=-1188%2C-2921%2C3930%2C38>

v predchádzajúcej listine.¹⁹ Tento prevod majetku dokonca konfirmoval i panovník Vladislav II.²⁰

Nasledujúca zmienka o rannom dare zodpovedá presne ustanoveniu, ktoré nachádzame v Kódexe mestského a banského práva Banskej Štiavnice. V §3 O slobodnom rozhodovaní, sa uvádza: „Človek, ktorý prišiel do svojich dní môže podľa svojej vlastnej vôle robiť so svojím majetkom čo chce. Ak mu aj manželka a deti protirečia, rozhodnutie zostane na jeho vôli. Ak daruje manželke svoj majetok pred úctyhodnými ľuďmi ako ranný dar, nesmie tento majetok ani predať ani scudziť bez manželkinho súhlasu. Ak by sa však stalo, že z nešťastia upadol do chudoby, aby uživil seba, svoju manželku a deti a aby nemusel ísť žobrať, môže tento majetok dať na nejaký čas do zálohu s vedomím manželkiných rodičov, a to aj proti jej vôli.“²¹

V roku 1506, presnejšie niekedy pred 8. februárom presne takto pred mestskou radou mesta Vratislav učinil banskobystrický mešťan Gregor Mühlstein. Svojej manželke Barbore týmto spôsobom daroval ako ranný dar (*Morgengabe*) polovicu svojho majetku vrátane bane na „zelenú farbu“. Mestskú radu mesta Vratislav následne utvrdil, že rovnakú fasiu prednesie i pred radou mesta Banskej Bystrice.²² Že tak i učinil, dokumentuje zápis z banskobystrického mestského protokolu zo dňa 17. februára 1507.²³ Pár dní pred tým dňa 14. februára však Gregor Mühlstein stihol dať do zálohu celý svoj majetok vrátane predmetnej bane na

¹⁹ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536.* reg. 317 s. 101 a reg. 318 s. 101–102 MBB – 8/ 2-S ; MOL DL-DF 280714. Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/243532/?pg=0&bbox=356%2C-2320%2C3399%2C-561>

²⁰ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536.* reg. 321 s. 102

²¹ *Kodex des Stadt- und Berg-Rechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice.* Na vyd. pripravil a prel.: Vozár, Jozef. Transkripcia pôvodného rukopisu: Piirainen, Ilpo Tapani. Košice: Banská agentúra 2002. s. 31.

²² *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536.* reg. 353 s. 114. Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/258569/?pg=0&bbox=-660%2C-2939%2C4458%2C19>

²³ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536.* reg. 355 str. 114

„zelenú farbu“, na úhradu svojho dlhu 800 fl. zaťovi Jána Thurza.²⁴ Darovanie majetku manželke, tak v tomto prípade pôsobí možno účelovo. Neskôr túto dlžobu v roku 1512 vyrovnal druhý manžel Barbory, Mikuláš Glöcknitzer.²⁵ Tento prípad je zatiaľ jediným, z nami preštudovaných, kde sa priamo hovorí o odovzdaní ranného daru chápaného ako obvenenie manželke pred mestskou radou.

Na základe preštudovaného možno potvrdiť aj testamentárny spôsob odovzdania obvenenia. Ako príklad možno uviesť pomerne známy testament banskobystričského mešťana Michala Königsbergera. Čo sa týka manželky, je v testamente uvedené nasledovné: „... ďalej odkazujem dolný dom svojej manželke a jej dedičom, aby ho mohli dedične užívať celkom podľa svojej vôle. ...ďalej odkazujem všetky strieborné šperky svojej manželke, a aby z toho dala Tomášovi a Štefanovi Fulpauchovcom, ako som uviedol...“²⁶

Ako sme už naznačili v úvode, definovanie týchto inštitútov je treba posudzovať citlivo, najmä vzhľadom na rozmanité jazykové a kultúrne prostredie. Konflikt nastáva najmä v kolízii termínov latinských s nemeckými, čo následne ovplyvňuje terminológiu slovenčiny v tejto oblasti. Ako primárny jazyk, treba v tomto prípade brať do úvahy nemčinu v pozícii materinského jazyka daného prostredia. Jazyk latinský ako jazyk administratívy, treba chápať ako sekundárny. Pôvodne nemecké slovo je tak v prameňoch nahrádzané latinským, čoho následkom môže byť posun vo význame pôvodného latinského slova, ktoré naberá iný, možno síce podobný, ale predsa len odlišný obsah. V prípade nášho sledovania môžeme dané len potvrdiť, čo sa javí i zo štúdia šľachtického práva. I v terminológii meštianskeho práva možno dôjsť k záveru, že latinské slovo „*dos*“ v písomnostiach možno v mestskom prostredí stotožniť s nemeckým termínom *Morgengabe* – ranný dar a následne so slovenským termínom obvenenie, venné. Termín *dos* – tu teda nemôžeme prekladať ako veno, ako tomu bolo v rímskom práve. So

²⁴ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536.* reg. 354 str. 114

²⁵ *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536.* reg. 371, 372, 425, 743.

²⁶ *Pod osmanskou hrozbou : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI.* Eds. Ján Lukačka et al. Bratislava : Literárne centrum, 2004. s. 131–132

slovenským termínom *veno* by sa v tomto prípade mohli stotožňovať latinské termíny – *res parafernales*, resp. *allatura*,²⁷ ktoré sa prekladajú aj ako prínos.

Je všeobecne známe, že postavenie žien v meštianskom práve, bolo do určitej miery slobodnejšie ako v ostatných vrstvách uhorskej spoločnosti. V nami skúmaných materiáloch pravdaže badať rozdiely medzi postavením dcéry, manželky a vdovy.

Menej dokladov v archíve mesta Banská Bystrica, ohľadom pertraktovaných inštitútov, možno zdôvodniť i zdecimovaním mestského archívu v roku 1500, keď Banskú Bystricu postihol ničivý požiar. Z tohto dôvodu sa v budúcnosti plánujeme zamerať najmä na archív Banskej Štiavnice, Kremnice, prípadne aj ostatných nemenovaných miest stredoslovenskej banskej oblasti.

Aj napriek striednym zmienkam je možné prezentovať predbežné závery. V najstaršom období bol inštitút Morgengabe súčasťou obyčajového práva, importovaného saskými kolonistami. V neskoršom období tento inštitút pravdepodobne i pod vplyvom panovníckeho dvora pretrval, keďže banské mestá boli od čias Žigmunda vennymi majetkami uhorských kráľovien a významní mešťania boli často v úzkom spojení v s kráľovským dvorom, pričom možno taktiež predpokladať inšpiráciu v tejto sfére oblasti. Minimálne v 2. polovici 16. storočia možno sledovať veľmi úzke prepojenie banskobystrických mešťanov na panovnícky dvor Mateja Korvína. Terminológia používaná na kráľovskom dvore taktiež potvrdzuje našu domnienku, že latinské *dos* vyjadrovalo v podstate Morgengabe a tento inštitút v mestách existoval. U nemeckého elementu, ktorý sa v tejto oblasti stal právne dominantným bol tento trend určite. Záverom zo spomínaného nám zatiaľ teda vyplýva, že latinské slovo *dos* možno v písomnostiach mestského prostredia stotožniť s nemeckým termínom Morgengabe – ranný dar a následne so slovenským termínom obvenenie. Termín *dos* tu teda nemôžeme prekladať ako *veno*, ako je tomu v rímskom práve. So

²⁷ Oba termíny aj *res parafernales* i *allatura* vyjadrujú to isté.

gr. φέρω – niesť; παρα – pri, vedľa; παρα φέρω – zobrať so sebou, prinášať

lat. allaturus – particípium futúra aktívne od affero, afferre, attuli, allatum – prinášať, donášať

slovenským termínom *veno* by sa v tomto prípade mohli stotožňovať latinské termíny *res parafernales* alebo *allatura*, ktoré sa prekladajú aj ako prínos. *Res parafernales* – prínos (doslova prinesené veci), možno chápať ako výbavu. Ide o terminologický posun, keď pôvodné nemecké „*Gabe*“ – dar bolo v latinčine nahradené slovom „*dos*“, čo znamená taktiež dar. Ďalším zistením je, že darovanie ranného daru sa dialo pred mestskou radou len výnimočne. To znamená, že buď bol tento úzus natoľko bežný, že nepotreboval zápis pred mestskou radou, prípadne išlo o dohodu v rodine, ktorá sa pred mestskú radu nedostala, alebo sa majetok hodný takéhoto zápisu ako ranný dar vyskytoval zriedka. Na základe uvedeného sa zdá, že právnym dokumentom v tomto ohľade mohol byť i testament, ktorý manželke legálne zabezpečoval určitú časť majetku manžela. Napriek tomu, že zmienok k tomuto inštitútu nie je veľa, predovšetkým zmienka v mestskej knihe Banskej Štiavnice jasne dokazuje, že tento inštitút a forma zabezpečenia manželky existovala.

LITERATÚRA:

- FEJÉRPATAKY, László: *Magyarországi városok régi számadáskönyvei (Selmeczbánya, Pozsony, Besztercebánya, Nagyszombat, Sopron, Bártfa és Körmöczbánya városok levéltáraiból)*, Budapest Magyar Tudományos Akad. 1885
- GRAUS, Igor: Zápas o banskobystrické mestské výsady na začiatku 16. storočia. In *Historický časopis*, roč. 42, 1994, číslo 1, s. 3 – 20.
- HUDÁČEK, Pavol: Právne postavenie vdovy v stredovekom Uhorsku do roku 1222 a otázka venného. In *Historický časopis*, roč. 61, č. 2, 2013, s. 227 - 262.
- *Kodex des Stadt- und Berg-Rechtes von Schemnitz. Kódex mestského a banského práva Banskej Štiavnice*. Na vyd. priprav. a prel.: Vozár, Jozef. Transkripcia pôvodného rukopisu: Piirainen, Ilpo Tapani. Košice: Banská agentúra 2002.

- LACLAVÍKOVÁ, Miriam: *Formovanie úpravy majetkových vzťahov medzi manželmi (od vzniku uhorského štátu do prvej československej kodifikácie rodinného práva)*. Bratislava : VEDA vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2010.
- LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana: Dlhá cesta v právnej emancipácii v rodinných a majetkových vzťahoch. In *Historický časopis*, roč. 66, č. 4, 2018, s. 599 – 627.
- *Mesto Banská Bystrica: Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536*. Ed. Ctibor Matulay. Bratislava : Archívna správa MV SSR, 1980, reg. 199, s. 65; DL-DF 280617. Dostupné na: <https://archives.hungaricana.hu/en/charters/view/122453/?pg=0&bbox=-1188%2C-2921%2C3930%2C38>
- PAPSONOVÁ, Mária: *Sasko-magdeburské právo na Slovensku. Krajinské právo v Žilinskej knihe*. Žilina : Eurokódex, s.r.o., 2014.
- *Pod osmanskou hrozbou : Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI*. Eds. Ján Lukačka et al. Bratislava : Literárne centrum, 2004.
- ULIČNÝ, Ferdinand: Meštianske právo na Slovensku a v stredoveku. In *Mesto a dejiny*, vol.3, 2014, 2, s. 6–22.
- ULIČNÝ, Ferdinand: Obyčajové právo mešťanov do 13. storočia. In *Historický časopis*, roč. 66, 2018, č. 2, s. 219–240.

Kontakt: zuzana.mickova@umb.sk

ivana.soskova@umb.sk

ZÁNİK MANŽELSTVA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V OBDOBÍ MEDZIVOJNOVEJ ČESKOSLOVENSKEJ REPUBLIKY

Dávid Pandý

Právnická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Slovenská republika

ABSTRAKT

Cieľom príspevku bolo spracovať problematiku zániku manželstva na území Slovenska v období medzivojnovnej Československej republiky so zameraním na inštitúty rozluky a rozvodu manželstva a to predovšetkým z pohľadu právnej úpravy, ako aj v kontexte štatistických údajov reflektujúcich využívanie týchto inštitútov v živote obyvateľov. Pokiaľ ide o pramene, autor vychádzal z textov dobovej právnej úpravy v pôvodnom jazykovom znení, z oficiálnych štatistických údajov Československého štátu, ako aj z odbornej literatúry. Závery sú výsledkom štúdie a analýzy historickej právnej úpravy, využívania metódy priameho skúmania prameňa, komparácie, ako aj metódy štruktúrálnej analýzy v snahe skúmania vzájomných vplyvov sociálnych javov. Autor dospel k záveru, že pôvodná uhorská právna úprava zostala na území Slovenska zachovaná v platnosti počas celého skúmaného obdobia, pričom hoci využívanie inštitútov rozluky a rozvodu malo na Slovensku stúpajúcu tendenciu, v porovnaní so západnou časťou republiky bolo na nízkej úrovni, čoho príčinou mohla byť podľa názoru autora najmä vysoká miera religiozity slovenského obyvateľstva.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

zánik manželstva; rozluka; rozvod; medzivojnové obdobie; Slovensko

ABSTRACT

The aim of this article was to process the problematics of termination of marriage in the territory of Slovakia in the interwar period focusing on divorce and separation, mainly in the view of legal regulation, as well as in context of statistics reflecting the real life usage of the analysed institutions. Texts of historical legal norms in original language, official statistical data of Czechoslovak state and scientific literature were used as sources of this study. The conclusions of this work are the result of study and analylis of historical legal norms, method of direct observation of the source, comparative method, as well as the method of structural analysis examining the mutual impacts of social phenomenons. Autor concludes that the original Hungarian legal regulation remained of force on the terriotry of Slovakia in the whole interwar period and the usage of the analysed institutions while of rising tendency, was low in comparison with the western part of the republic, which could be in the authors opinion, influenced mostly by high religiosity of Slovaks.

KEYWORDS

termination of marriage; divorce; separation; interwar period; Slovakia

ÚVOD

Problematika rodinného práva bola tak, ako aj iné odvetvia novovznikajúceho československého právneho poriadku primárne determinovaná recepčným ustanovením zákona č. 11/1918 Sb., v zmysle ktorého všetky doterajšie zemské a ríšske zákony a nariadenia zostávajú zatiaľ v platnosti. Po vyhlásení samostatnosti Československej republiky tak problematiku rodinného práva upravoval v Čechách, na Morave a v Sliezku rakúsky Všeobecný občiansky zákonník (ABGB) a na Slovensku obyčajové právo uhorské, ako aj písané zákonné články upravujúce vybranú problematiku rodinného práva.¹ Cieľom tohto príspevku je skúmať a spracovať problematiku zániku manželstva na území Slovenska v období trvania tzv. prvej Československej republiky, ktorá bola predmetom úpravy zákonného článku XXXI z roku 1894 o manželskom práve.

PRÁVNA ÚPRAVA ZÁNIKU MANŽELSTVA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Právna úprava zániku manželstva na Slovensku v skúmanom období bola na rozdiel od iných otázok rodinného práva determinovaných právnou obyčajou² obsiahnutá v písanom súbore právnych noriem, ktorý predstavoval Zákonný článok XXXI z roku 1894 o manželskom práve (ďalej len „manželský zákonný článok“). Je možné konštatovať, že platnosť manželského zákonného článku zostala na území Slovenska zachovaná počas celého obdobia predmníchovskej republiky, s určitými presahmi zákona č. 320/1919 Sb z. a n. ktorým sa menia ustanovenia občianskeho práva o obradnostiach zmluvy manželskej, o rozluke a o prekážkach manželstva, ako aj jeho následnej novely v podobe zákona č. 113/1924 Sb z. a n.

Otázku zániku manželstva determinovali §§ 73 a nasledujúce manželského zákonného článku. Manželstvo mohlo zaniknúť v zásade tromi spôsobmi, a to: 1.) smrťou jedného z manželov, 2.) vyhlásením manžela za mŕtveho za súčasného uzavretia nového manželstva žijúcim manželom. To však neplatilo, ak niektorá z osôb uzatvárajúca nové manželstvo vedela v čase jeho uzatvárania, že osoba vyhlásená za mŕtvu žije alebo ak bolo toto manželstvo z iného dôvodu neplatné. Napokon mohlo manželstvo zaniknúť 3.) súdnou rozlukou.

V príspevku sa budeme bližšie venovať otázke súdnej rozluky manželstva. Jednotlivé rozlukové dôvody vymedzené v §§ 76-80 manželského zákonného článku možno z dôvodov

¹ CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M. *Rodinné právo*. 2. vyd. Šamorín: Heuréka, 2008, s. 19.

² LAZAR, Ján. *Občianske právo hmotné*. Bratislava: Iuris Libri, 2014, s. 222.

prehľadnosti rozdeliť do nasledovných skupín:

- 1.) rozluka z morálnych dôvodov (§76, §80bc),
- 2.) rozluka z dôvodu násilia (§78) ,
- 3.) rozluka z dôvodu opustenia (§77) ,
- 4.) rozluka z dôvodu trestu (§79, §80d),
- 5.) iné dôvody (§80a).

Pokiaľ ide o rozluku z **morálnych** dôvodov, v zmysle právnej úpravy mohol manžel žiadať súd o rozluku manželstva vtedy, ak sa jeho manžel a) dopustil cudzoložstva, b) dopustil sa neresti proti prírode, c) napriek tomu že vedel, že jeho manželstvo trvá, uzavrel nové manželstvo, d) deti patriace k rodine manželov navádzal alebo sa snažil naviesť na spáchanie trestného činu alebo na vedenie nemravného života (ďalej len „dôvod navádzania detí“), a napokon e) nenapraviteľne viedol nemravný život.

Rozluka z dôvodu **násilia** bola prípustná vtedy, ak bol život manžela druhým manželom ohrozovaný alebo ak druhý manžel úmyselne vážnym spôsobom narušil telesnú celistvosť alebo zdravie druhého manžela.

Manželský zákonný článok umožňoval rozluku manželstva ďalej z dôvodov úmyselného prerušenia manželského spoluzitia resp. **opustenia** jedným z manželov. Opustený manžel, ktorého manžel úmyselne a bez oprávneného dôvodu opustil mohol žiadať o rozluku vtedy, ak

- a) manžel, ktorý porušil povinnosť manželského spoluzitia bol po uplynutí 6 mesiacov od opustenia rozhodnutím súdu zaviazaný obnoviť spoluzitie a takto uloženej povinnosti v súdom stanovenej lehote bez ospravedlnenia nevyhovel,
- b) manžel, ktorý porušil manželské spoluzitie, ktorého miesto pobytu bolo najmenej jeden rok neznáme, a ktorý bol vyzvaný na obnovenie manželského spoluzitia do jedného roka súdnou vyhláškou tejto výzve bez ospravedlnenia nevyhovel.

Rozluku z dôvodu **trestu** mohol žiadať ten, koho manžela po uzavretí manželstva odsúdili a) na smrť alebo b) najmenej na 5 rokov trestnice alebo žalára. To však neplatilo v situácii, kedy bol trestný čin spáchaný manželom ešte pred uzavretím manželstva, pričom však druhý manžel v čase uzavretia manželstva mal o tejto skutočnosti vedomosť. Rozluku z dôvodu trestu mohol napokon žiadať ten, koho manžel bol c) po uzavretí manželstva odsúdený na trest kratší ako 5 rokov v trestnici alebo žalári alebo pre prečin spáchaný za účelom dosiahnutia zisku na väznicu (ďalej len „miernejšie potrestanie manžela“).

Manželský zákonný článok tiež pripúšťal rozluku z dôvodov vážneho a úmyselného porušenia **iných povinností manželov**, než vymedzených v §76-78 (cudzoložstvo, nerest' proti

prírode, dvojmanželstvo, opustenie manžela, násilie). Kto však s manželovým previnením súhlasil alebo mal na ňom podiel, právo žiadať rozluky manželstva nemal (§81).

V kontexte vyššie vymedzenej kategorizácie rozlukových dôvodov sa javí potrebným skúmané dôvody rozluky manželstva rozdeliť aj na dôvody absolútne a relatívne. Je možné ustáliť, že súd pri **relatívnych dôvodoch rozluky** manželstva, hoci mal rozlukový dôvod preukázaný, disponoval možnosťou úvahy, či manželstvo rozvedie. Vyplývalo to priamo z § 80 manželského zákonného článku, v zmysle ktorého súd manželstvo rozviedol len vtedy, ak po dôslednom zvážení osobitostí manželov a ich životných pomerov dospel k tomu, že v dôsledku relatívneho rozlukového dôvodu je manželský zväzok natoľko rozvrátený, že by ďalšie trvanie manželstva bolo pre navrhovateľa neznesiteľné. Medzi relatívne rozvodové dôvody je možné zaradiť: 1. dôvod navádzania detí, 2. nenapraviteľné vedenie nemravného života, 3. miernejšie potrestanie manžela, 4. porušenie iných manželských povinností než tých, ktoré zakladali absolútne dôvody rozluky manželstva. Medzi absolútne dôvody potom zaraďujeme: cudzoložstvo, smilstvo proti prírode, dvojmanželstvo, opustenie manžela a dôvody násilia. V týchto prípadoch **absolútnych dôvodov rozluky** manželstva súd po preukázaní rozlukového dôvodu manželstvo bez ďalšieho rozviedol.

Pokiaľ ide o vymedzenie procesných podmienok, základným predpokladom bolo podanie návrhu, ktorý musel vymedzovať niektorý z rozvodových dôvodov. Rozluka mohla nastať iba súdnych rozhodnutím a iba zo zákonom stanovených dôvodov (§75). Je možné konštatovať, že aktívne legitimovaným na podanie návrhu na rozluky manželstva bol manžel, ktorého sa zákonný dôvod priamo dotýkal, pričom skutočnosť, že aj proti navrhovateľovi smeroval rozlukový dôvod nevyučoval právo tohto manžela na podanie návrhu (§81).

Právo manžela na podanie návrhu mohlo zaniknúť na základe dvoch okolností: márnym uplynutím lehoty na podanie návrhu alebo odpustením zavineného konania manžela, ktorý zakladá rozlukový dôvod.

Okrem rozlukového dôvodu opustenia manžela manželský zákonný článok umožňoval podať návrh len do 6 mesiacov od kedy sa manžel dozvedel o rozlukovom dôvode, resp. o odsúdení manžela v prípade dôvodu trestnej povahy. Túto lehotu je možné označiť ako subjektívnu. Ak manžel nemohol návrh podať z dôvodov *vis major* alebo pre nespôsobilosť na právne úkony platilo, že kým prekážka trvala, plynutie lehoty sa pre manžela, prípadne pre jeho zákonného zástupcu prerušovalo. Návrh však nebolo možné podať po uplynutí 10 rokov od spáchania zavineného konania manželom, prípadne od právoplatnosti odsudzujúceho rozsudku. Túto lehotu je preto možné v nadväznosti na skôr uvádzanú 6 mesačnú lehotu označiť ako objektívnu. § 84 manželského zákonného článku však ustanovoval, že za účelom podpory

žiadosti o rozluku manželstva bolo možné v rámci návrhu alebo protinávrhu poukazovať aj na taký rozlukový dôvod, vo vzťahu ku ktorému už zaniklo právo podania návrhu.

Pokiaľ ide o spôsobilosť byť účastníkom konania o rozluku manželstva platilo, že ak bol manžel obmedzený na spôsobilosti na právne úkony, v konaní o rozluke manželstva bol spôsobilý konať v plnom rozsahu (§86). V mene duševne chorého manžela však mohol podať návrh iba jeho zákonný zástupca a aj to len po predchádzajúcom splnomocnení poručenského úradu. Splnomocniť na podanie návrhu mohol poručenský úrad zákonného zástupcu manžela iba vtedy, ak rozluku manželstva vyžadoval zrejmy záujem duševne chorého (§87).

Manželstvo zanikajúce z dôvodu rozluky zanikalo dňom právoplatnosti rozsudku o rozluke. V konaní o rozluke manželstva sa v zmysle manželského zákonného článku uplatňoval inštitút zavinenia rozpadu manželstva, preto bol obligatórnou súčasťou rozsudku výrok o vine niektorého z manželov. Ak bol v konaní podaný protinávrh, v zmysle ktorého malo dôjsť k rozvratu manželstva z dôvodov daných u oboch manželov, súd mohol uznať oboch manželov vinnými. Odporca však mohol aj bez protinávrhu žiadať, aby súd uznal aj navrhovateľa vinným z rozvrátenia manželstva, ak vo vzťahu k nemu preukázal rozlukový dôvod. Túto žiadosť pritom mohol opierať aj o taký rozlukový dôvod, vzhľadom ku ktorému už sám právo na podanie návrhu na rozluku nemal, avšak v čase kedy tento rozlukový dôvod vznikol, mu právo na podanie návrhu svedčalo.

Osobitosťou rozsudku o rozluke z morálneho dôvodu cudzoložstva bolo uloženie zákazu vinnému manželovi uzavrieť manželstvo s tým, s kým cudzoložil. V prípade zavinenia rozpadu manželstva manželkou, táto nesmela po rozluke manželstva používať manželovo meno. Nevinná manželka však mohla manželovo meno používať aj po rozluke, musela však súdu v priebehu konania navrhnúť, aby jej toto právo priznal v rozsudku o rozluke. Ak tak urobila, súd bol povinný jej návrhu vyhovieť. (§94).

Inštitút zavinenia rozpadu manželstva zakladal dôsledky pokiaľ ide o majetkovú sféru manželov, ale aj v súvislosti s osobnou starostlivosťou o maloleté deti.

Pokiaľ ide o majetkovú rovinu platilo, že ak bol z rozluky manželstva uznaný vinným iba jeden z manželov, vinný manžel bol povinný vrátiť dary, ktoré dostal od manžela počas trvania manželstva alebo z dôvodu plánovaného uzavretia manželstva a to *in natura* alebo ak to nebolo možné, bol povinný vrátiť hodnotu týchto darov v peniazoch. Sľub nevinného manžela týkajúci sa obdarovania vinného manžela daný počas trvania manželstva alebo pred jeho uzavretím z dôvodu plánovaného uzavretia manželstva strácali právoplatnosťou rozsudku účinnosť. Právo na vrátenie darov bolo možné uplatňovať žalobou, pričom toto právo sa

premlčovalo v lehote 1 roka od rozluky manželstva. Ak bola žaloba podaná, právo na vrátenie darov mohlo byť vymožené exekučne a tiež sa stávalo predmetom dedičstva (§89).

Manželovi – mužovi, ktorý bol uznaný vinným z rozluky manželstva vznikala povinnosť vyživovať nevinnú manželku v súlade s jeho majetkovými pomermi a spoločenským postavením, pokiaľ príjmy manželky neboli postačujúce. Výživné bol povinný platiť mesačne, vopred k rukám manželky. Určenú výšku manželského výživného bolo prípustné zvýšiť len ak, 1. potrebné výživné nebolo možné v dôsledku manželovej majetkovej situácie určiť a táto sa medzičasom zlepšila alebo ak 2. pri určení výšky výživného sa brali do úvahy také príjmy manželky, o ktoré neskôr bez vlastnej viny prišla. Otázka výživného bola ponechaná slobodnej dohode medzi manželmi. Jednalo sa o právo bývalej manželky, ktorého sa však mohla aj vzdať. Povinnosť vyživovať bývalú manželku prechádzala aj na dedičov muža – manžela, títo však mohli žiadať o jej zníženie len do hodnoty čistého výnosu z dedičstva (§92). Povinnosť manžela – muža vyživovať svoju bývalú manželku trvala až do momentu uzavretia nového manželstva bývalou manželkou.

Zavinenie rozpadu manželstva ústiac do rozluky malo dôsledky aj pokiaľ ide o osobnú starostlivosť a výživu maloletých detí manželov, pričom o týchto otázkach rozhodoval súd v rozsudku o rozluke manželstva. Ak sa rodičia nedohodli inak, deti do veku 7 rokov boli zverené do osobnej starostlivosti matky a po tomto veku do osobnej starostlivosti nevinného rodiča. Ak boli súdom obaja rodičia uznaní vinnými, uplatňoval sa princíp pohlavia, v zmysle ktorého boli chlapci zverení do osobnej starostlivosti otca a dievčatá do osobnej starostlivosti matky. Súd však berúc do úvahy zavinenie rodičov a iné osobné okolnosti pre zrejmy záujem detí mohol rozhodnúť aj odlišne od dohody rodičov a vyššie vymedzených zásad. Maloleté deti mohli byť tiež umiestnené do osobnej starostlivosti tretej osoby.

Pokiaľ ide o vyživovaciu povinnosť rodičov k deťom a úhradu ich nákladov platilo, že tieto povinnosti boli povinní znášať rodičia v závislosti od svojich príjmov avšak len vtedy, ak na to nepostačovali výnosy z majetku maloletých detí. V prípade nebezpečenstva poznal manželský zákonný článok aj inštitút zabezpečenia výživného, ktorého uplatnenie bolo zverené do kompetencie súdu a poručenského úradu. Pokiaľ skutkový stav zistený v priebehu konania o rozluke nebol postačujúci k tomu, aby súd kvalifikovane rozhodol o zverení do osobnej starostlivosti a o vyživovacej povinnosti rodičov k deťom, súd v týchto otázkach nemusel rozhodnúť a po skončení konania o rozluke mohol prenechať rozhodnutie poručenskému úradu (§96). Manželský zákonný článok pamätal aj na prípadnú zmenu pomerov, v dôsledku ktorej už rozhodnutie o osobnej starostlivosti a vyživovacej povinnosti nereflektovalo záujem

maloletých detí. V tomto prípade bol poručenský úrad oprávnený vykonávať opatrenia odchyľne od rozhodnutia súdu.

Manželský zákonný článok upravoval aj inštitúty **odlúčenia od stola a lôžka** (*ágytol es asztaltol való különélés*) a **rozvod od stola a lôžka** (*ágytol es asztaltol való elválás.*) Spoločným znakom oboch inštitútov bol zánik povinnosti spolužitia manželov, odlišovali sa však v účele a intenzite zásahu do vzťahu medzi manželmi.

Odlúčenie od stola a lôžka je možné charakterizovať ako dočasný zmierovací inštitút predchádzajúci eventuálnej rozluke manželstva aplikovaný po podaní návrhu na rozluke manželstva. Súd bol v zmysle manželského zákonného článku povinný na žiadosť ktoréhokoľvek manželov počas konania o rozluke rozhodnúť o odlúčení od stola a lôžka. V prípade relatívnych rozlukových dôvodov ukladal súd odlúčenie od stola a lôžka obligatórne, v prípade rozlukových dôvodov absolútnych ale od tohto opatrenia mohol upustiť, ak zmier nebolo možné očakávať (§99).

Dobu trvania odlúčenia od stola a lôžka bolo možné v zmysle manželského zákonného článku uložiť najmenej na 6 mesiacov, najviac však na 1 rok, pričom jeho opakované uloženie manželský zákonný článok nepripúšťal. Na základe návrhu oboch strán však bolo možné uložiť odlúčenie od stola a lôžka aj na dlhšiu dobu.

Vzhľadom na to, že aj v prípade odlúčenia od stola a lôžka dochádzalo k narušeniu spoločnej domácnosti, v prípade ak z manželstva vzišli maloleté deti, aj v tomto prípade bolo potrebné obdobne ako pri rozluke, avšak s dočasnou účinnosťou, rozhodnúť o zverení maloletých detí do osobnej starostlivosti rodičov a o ich výžive, prípadne aj o výžive manželky ako aj o vydaní potrebných vecí za týmto účelom. Povinnosť na vyživovanie manželky určoval súd podľa majetkových a príjmových pomerov manželov, pričom manžela mohol súd od tejto povinnosti aj oslobodiť (§102). Rodič, ktorému dieťa počas odlúčenia od stola a lôžka nebolo zverené do osobnej starostlivosti mal právo na styk s dieťaťom a právo dohliadať na jeho výchovu. Spôsob výkonu styku s dieťaťom v prípade potreby určoval poručenský úrad, ktorý mohol styk v záujme dieťaťa aj vylúčiť.

Je možné konštatovať, že odlúčenie od stola a lôžka dosiahlo svoj zmierovací účel v prípade, ak manželia počas odlúčenia od stola a lôžka obnovili manželské spolužitie alebo ak navrhovateľ a v prípade iniciovania odlúčenia protinávhrhom odporcu - do troch mesiacov od uplynutia lehoty odlúčenia nepožiadali znova o rozluke manželstva. V týchto prípadoch na základe v konaní uplatneného rozlukového dôvodu nebolo možné viac žiadať rozluke manželstva z tohto dôvodu. Pokiaľ odlúčenie od stola a lôžka nedosiahlo svoj zmierovací účel, máme za to, že súd v konaní o rozluke pokračoval.

Rozvod od stola a lôžka je možné charakterizovať z hľadiska zásahu do vzťahu medzi manželmi ako inštitút miernejší než rozluka, avšak intenzívnejší než odlúčenie od stola a lôžka.

V prípade, ak boli dané dôvody na rozluku manželstva, mohol manžel navrhnúť, resp. žiadať v protinávrhu namiesto rozluky manželstva - rozvod od stola a lôžka. V jeho dôsledku zanikala povinnosť manželského spolužitia a pokiaľ ide o majetkovoprávne vzťahy manželov, mal rozvod od stola a lôžka účinky rozluky. Je teda možné konštatovať, že manželstvo *de iure* nezaniklo, ale *de facto* boli účinky rozvodu obdobné ako pri rozluke. Rozvod od stola a lôžka tak možno označiť aj ako relatívnu rozluku manželstva. Manželom teda bolo dovolené žiť oddelene, nemohli však uzavrieť nové manželstvo.³

Ustanovenia o rozlukových dôvodoch, lehotách na podanie návrhu, náležitosti žiadosti, procesnej subjektivite, rozhodnutí, ustanovenia o vrátení darov, výživnom manželky, ustanovenia o osobnej starostlivosti o maloleté deti a ich výžive, ako aj o odlúčení od stola a lôžka sa primerane použili aj na rozvod od stola a lôžka.

Manželia rozvedení od stola a lôžka mohli kedykoľvek obnoviť manželské spolužitie. Pokiaľ v priebehu konania pred súdom oznámili súdu obnovenie manželského spolužitia, od momentu oznámenia zanikli účinky rozvodu od stola a lôžka. Pokiaľ však uplynuli dva roky od právoplatnosti rozhodnutia o rozvode od stola a lôžka, mohol ktorýkoľvek rozvedený manžel súd požiadať, aby rozhodnutie o rozvode od stola a lôžka bolo zmenené na rozsudok o rozluke manželstva.

Vzhľadom na to, že stav právneho dualizmu nebol v súlade s unitárnou povahovou štátu, je možné pozorovať vyjadrovanie potreby zjednotenia právnej úpravy aj v oblasti občianskeho a rodinného práva. V prameňoch sa stretávame s ambíciou prekladu rakúskeho ABGB do češtiny, ktorý by následne mohol platiť ako jednotný československý zákonník. Od tohto zámeru však bolo upustené a boli zahájené práce na unifikácii občianskeho práva, ktorá mala vychádzať z rakúskeho občianskeho zákonníka ale malo byť prihliadnuté aj k úprave platnej v Uhorsku. Udalosti druhej svetovej vojny však unifikačné práce prerušili, prijatá bola iba čiastková právna úprava.⁴

Zákomom č. 320/1919 Sb. z. a n. (ďalej len „manželská novela“) došlo k unifikácii niektorých otázok manželského práva, pričom tento zákon upravoval aj problematiku rozlučiteľnosti manželstva. Ako jej prínos možno v oblasti zániku manželstva v Českých krajinách hodnotiť možnosť rozluky aj pre katolíkov, u ktorých ju ABGB predtým

³ ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, s. 143.

⁴ MALÝ, K. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. 4., přeprac. vyd. Praha: Leges, 2010, s. 426.

neumožňoval.⁵ Na druhej strane však ako výraz ústupku politickým stranám katolíckej orientácie došlo týmto zákonom k zakotveniu fakultatívnej formy uzatvárania manželstva, kde si sobášiaci mohli vybrať, či manželstvo uzavrujú civilným alebo cirkevným spôsobom, čo na Slovensku znamenalo ústup od obligatórneho civilného sobáša.⁶ Manželská novela ale nederogovala Zákonný článok XXXI z roku 1894 v otázkach zániku manželstva. V zmysle § 30 manželskej novely sa iba vybrané ustanovenia a to ustanovenia §§ 1-12, § 25, týkajúci sa zrušenia § 25, XXXI. zák. čl. uhier z r.1894, ako aj § 29 tohoto zákona vzťahujú aj na Slovensko. Po novelizácii zákonom č. 113/1924 Sb. z. a n. bolo znenie §30 upravené tak, aby sa príslušné ustanovenia, už aj vrátane § 26 manželskej novely vzťahovali nie len na Slovensko, ale aj na Podkarpatskú Rus. Tieto vymedzené ustanovenia manželskej novely, ktoré vstupovali do platnosti aj na Slovensku však neupravovali problematiku rozluky či rozvodu. V konečnom dôsledku tak vyššie analyzovaná právna úprava zániku manželstva na Slovensku v zmysle manželského zákonného článku prvorepublikovými predpismi *argumentum a contrario* dotknutá nebola a uplatňovala sa na území Slovenska počas celého trvania prvej Československej republiky.

ROZVOD A ROZLUKA MANŽELSTVA V ŠTATISTIKE A PRÍČINY ZISTENÉHO STAVU

Z dostupných štatistických údajov zisťujeme, že v roku 1921 bolo na Slovensku z celkového počtu obyvateľov 3 000 870, rozvedených a rozlúčených spolu 5640 (rozvedení 3303, rozlúčení 2337), čo predstavovalo 0,19% z celkovej populácie. Naproti tomu bolo len v Čechách z celkového počtu 6 670 582, rozvedených a rozlúčených spolu 35 202 (rozvedení 21 053, rozlúčení 14 149)⁷ čo predstavovalo 0,53% z celkového počtu obyvateľov.

Následne v roku 1930 bolo na Slovensku z 1 614 024 mužov, rozvedených a rozlúčených 3298, čo predstavovalo iba 0,20% populácie mužov. Zo všetkých 1 715 769 žien bolo rozvedených a rozlúčených 6046, teda 0,35 %. Znamená to, že z celkového počtu

⁵ VOJÁČEK, L., KOLÁRIK, J., GÁBRIŠ, T. *Československé právne dejiny (1918-1992)*. 2. preprac. vyd. Žilina: Eurokódex, 2013, s. 130.

⁶ ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum, s. 20.

⁷ Statistická příručka republiky Československé, ročník 1925, s. 392. Dostupné na: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b5354a00-d754-11e3-b110-005056827e51?page=uuid:a1a16550-00e4-11e4-99ee-001018b5eb5c>

obyvateľov bolo rozvedených a rozlúčených iba 0,28 %.⁸ V roku 1932 prebehlo na Slovensku 677 rozvodov a rozlúk (z toho 57 rozvodov, 620 rozlúk) zatiaľ čo len v Čechách to bolo 7546 (z toho 3846 rozvodov, 3700 rozlúk).⁹ Podľa ukazovateľov z roku 1936 prebehlo v tomto roku na Slovensku 953 rozlúk, rozvodov a vyhlásení manželstva za neplatné, v Čechách to bolo až 10 119¹⁰.

Z vyššie popísaných štatistických údajov je možné dospieť k záveru, že rozlukovosť v medzivojnovom období na Slovensku mala síce stúpajúcu tendenciu ale bola v porovnaní so západnou časťou republiky nižšia.

Príčiny rozdielnej miery rozluky manželstiev je možné hľadať v demografických a náboženských osobitostiach Slovenska.

Na Slovensku v roku 1921 až 60,4% obyvateľstva záviselo od poľnohospodárstva lesníctva a rybného hospodárstva, čo v porovnaní s Českom predstavovalo až dvojnásobok.¹¹ Urbanizácia Slovenska prebiehala v porovnaní s ostatnými európskymi krajinami relatívne pomaly. Kým v roku 1921 malo iba 15 sídel viac ako 10 000 obyvateľov, v roku 1930 tento počet narástol na 23. Pokiaľ ide o väčšie mestá, v roku 1921 boli na Slovensku iba dve mestá s počtom obyvateľov vyšším ako 20 000. Do roku 1930 tento počet narástol na 6.¹² V nadväznosti na vyššie uvedené sa niektorí autori domnievajú, že nízky počet rozvodov na Slovensku súvisel s tým, že manželstvá roľníkov podliehali rozluke ťažšie, v dôsledku spoločných hospodárskych a existenčných záujmov rodiny nadviazaných na spoločné obhospodarovanie pôdy.¹³

S vyššie prezentovanou úvahou je možné súhlasiť, zastávame však názor, že významnejšou príčinou zdržanlivosti v otázkach rozluky na Slovensku mohla byť výrazná religiozita slovenského obyvateľstva. Podľa štatistiky náboženského vyznania všetkého prítomného obyvateľstva v deň sčítania ľudu 15.2.1921 na Slovensku uviedlo z celkového počtu 3 000 870 obyvateľov absenciu náboženského vyznania iba 6818¹⁴, čo predstavuje iba 0,23%. Oproti tomu v Čechách, na Morave a v Sliezske bolo v rovnakom roku bez vyznania

⁸ FERENČUCHOVÁ, B., ZEMKO, M. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Veda, 2012, s. 96.

⁹ Statistická ročenka republiky Československé, ročník 1934, s. 32. Dostupné na: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:fb7e0e0-9eb0-11e3-a744-005056827e52?page=uuid:8fb3e060-bf86-11e3-93a3-005056825209>

¹⁰ FERENČUCHOVÁ, B., ZEMKO, M. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Veda, 2012, s. 97.

¹¹ LETZ, R. *Slovenské dejiny*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, s. 281.

¹² Slovensko v Československu (1919-1939). Editor ZEMKO, M. BYSTRICKÝ, V. Bratislava: Veda: 2004, s. 468.

¹³ FERENČUCHOVÁ, B., ZEMKO, M. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Veda, 2012, s. 97.

¹⁴ Slovensko v Československu (1919-1939). Editor ZEMKO, M. BYSTRICKÝ V. Bratislava: Veda: 2004, s. 497. Ide o prílohu k uvedenej publikácii, v podobe tabuľky, ktorej zdrojom je Statistická príručka republiky Československé II. Zostaviteľ a Státní úřad Statistický v Praze 1925.

716 515¹⁵ obyvateľov z celkového počtu 10 005 734,¹⁶ čo predstavovalo 7,16%. Podľa sčítania ľudu z 1.12.1930 predstavovalo na Slovensku obyvateľstvo bez vyznania 0,51%.¹⁷ V Čechách, na Morave a v Sliezsku bolo v tom istom roku z celkového počtu obyvateľov 10 674 386 bez vyznania 832 795, čo predstavovalo 7,80 %.¹⁸ Napokon v zmysle sčítania ľudu z 31.12.1938 bolo na Slovensku bez vyznania len 0,37% obyvateľov.¹⁹

ZÁVER

Po analýze predmetných právnych noriem upravujúcich zánik manželstva v medzivojnovom období na území Slovenska je možné dospieť k záveru, že k absolútnemu unifikovaniu právnej úpravy v tomto smere v Československu počas celého medzivojnového obdobia nedošlo. Je možné sa domnievať, že zákonodarca nechcel narúšať ustálenú právnu úpravu na platiacu na území Slovenska a preto rozlukovým zákonom pristúpil iba ku prispôsobeniu úpravy zániku manželstva v Českých krajinách k slovenskej úprave. Konštatujeme, že v praktickej rovine uplatňovanie inštitútov rozluky a rozvodu na Slovensku v skúmanom období mierne narastalo, celkovo sa však uplatňovali v nízkej miere a značne menej ako v českých krajinách. Domnievame sa, že príčinami tohto javu boli dedinský ráz Slovenska a dominancia poľnohospodárskej výroby v skúmanom období, a predovšetkým vysoká miera religiozity slovenského obyvateľstva.

LITERATÚRA:

- CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M. *Rodinné právo*. 2. vyd. Šamorín: Heuréka, 2008. 216 s. ISBN 9788089122479.

¹⁵ Statistická příručka republiky Československé, ročník 1925, s. 379. Dostupné na: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b5354a00-d754-11e3-b110-005056827e51?page=uuid:9cfff0c0-00e4-11e4-99ee-001018b5eb5c>

¹⁶ Tamtiež, s. 360.

¹⁷ Slovensko v Československu (1919-1939). Editor ZEMKO, M., BYSTRICKÝ V. Bratislava: Veda: 2004, s. 528. Ide o prílohu k uvedenej publikácii, v podobe tabuľky, ktorej zdrojom je Statistická ročenka Republiky Československé, Státní úřad Statistický, 1935.

¹⁸ Statistická ročenka republiky Československé, ročník 1934, s. 12. Dostupné na: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:fb7e0e0-9eb0-11e3-a744-005056827e52?page=uuid:8da831e0-bf86-11e3-93a3-005056825209>

¹⁹ Slovensko v Československu (1919-1939). Editor ZEMKO, M., BYSTRICKÝ V. Bratislava: Veda: 2004, s. 544. Ide o prílohu k uvedenej publikácii, v podobe tabuľky, ktorej prameňom je Slovenský národný archív, fond Úradu predsedníctva vlády.

- FERENČUCHOVÁ, B., ZEMKO, M. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava: Veda, 2012. 544 s. ISBN 9788022411998
- LAZAR, J. *Občianske právo hmotné*. Bratislava: Iuris Libri, 2014. 698 s. ISBN 9788089635085.
- LETZ, R. *Slovenské dejiny*. Bratislava: Literárne informačné centrum, 2010, 342 s. ISBN 9788081190285
- MALÝ, K. a kol: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945. 4., přeprac. vyd.* Praha: Leges, 2010. 640 s. ISBN 9788087212394.
- MALÝ, K. *Dejiny štátu a práva v Česko-Slovensku do roku 1918*. Přeložil Iveta SIRANKOVÁ. Bratislava: Obzor, 1992. 411 s. ISBN 80-215-0221-5.
- *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě: (zborník příspěvku)*. Editor MALÝ, K., SOUKUP, L. Praha: Karolinum, 2010. ISBN 9788024617183.
- ŠOŠKOVÁ, I. *Manželstvo a manželsko-právne vzťahy vo svetle prvej kodifikácie československého rodinného práva 1949*. Banská Bystrica: Belianum. 198 s. ISBN 9788055711515.
- VOJÁČEK, L., KOLÁRIK, J., GÁBRIŠ, T. *Československé právne dejiny (1918-1992). 2. přeprac. vyd.* Žilina: Eurokódex, 2013. 424 s. ISBN 9788089447992
- *Slovensko v Československu (1919-1939)*. Editor ZEMKO, M., BYSTRICKÝ V. Bratislava: Veda: 2004. 688 s. ISBN 8022407965X.
- Statistická příručka republiky Československé, ročník 1925. Dostupné na: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:b5354a00-d754-11e3-b110-005056827e51?page=uuid:a1a16550-00e4-11e4-99ee-001018b5eb5c>
- Statistická ročenka republiky Československé, ročník 1934. Dostupné na: <http://www.digitalniknihovna.cz/mzk/view/uuid:fb7e0e0-9eb0-11e3-a744-005056827e52?page=uuid:8fb3e060-bf86-11e3-93a3-005056825209>
- Zákonný článok XXXI/1894
- Zákon č. č. 320/1919 Sb. z. a n.
- Zákon č. 113/1924 Sb. z. a n.

Kontakt: david.pandy@student.upjs.sk

PROBLEMS OF LEGAL REGULATION OF RELATIONS ARISING FROM SURROGATE MOTHERHOOD IN HISTORICAL DEVELOPMENT

Elena Mikhailovna Podrabinok

Civil Law Department of the Ural State Law University, Ural Branch of the S.S. Alekseeva under the President of the Russian Federation

In the light of the theory of legal facts, the birth of a child is considered to be an event in personam, thus, it is almost independent of the will and actions of people. If we look at the history of legal regulation of issues relating to surrogate motherhood, then the following should be noted. Historically, the fetation of a child occurred naturally and did not require legal regulation. With the advent of assisted reproductive technologies, primarily surrogate motherhood, legal regulation of all issues related to these procedures arouse.

Historically, Article 35 of the Fundamentals of the Legislation of the Russian Federation on the Protection of Citizens' Health of July 22, 1993 No. 5487-1 became the first norm governing artificial insemination and implantation of an embryo in the Russian Federation. However, at present, this legal act has lost its legal force. The mentioned above regulatory act was replaced with the Federal Law of 21 November 2011 No. 323-Φ3 “On the Basics of Citizen Health Protection in the Russian Federation”, where the legislator defined the term “surrogate motherhood” and introduced requirements for surrogate mothers candidates.

According to Art. 55 of this Law, surrogacy is understood to mean gestation and childbirth (including premature birth) under a contract between a surrogate mother (a woman bearing a fetus after transferring a donor embryo) and potential parents whose germ cells were used for fertilization, or a single woman, for whom the bearing and birth of a child is impossible for medical reasons. According to paragraph 10 of Art. 55 of this Law, a surrogate mother can be a woman aged from 20 to 35 years old who has at least one healthy child of her own, who has a medical report on a satisfactory state of health, who gives a written consent to medical intervention. A married woman may be a surrogate mother only with a written consent of her spouse. A surrogate mother cannot be an egg donor at the same time.

We should also indicate some of the rules governing the design of the processes of assisted reproductive technologies contained in the Family Code of the Russian Federation and Federal Law of November 15, 1997 No. 143-Φ3 “On Acts of Civil Status”. These rules regulate

the identification of the child's origin, state registration of birth, as well as information about the child's parents.

Later, orders of the Ministry of Health of the Russian Federation dated February 26, 2003 No. 67 "On the use of ART in the treatment of female and male infertility" and on December 26, 2003 No. 301 "On the application of artificial insemination of women with donor sperm for medical reasons and method in vitro fertilization and embryo transfer to the uterus for the treatment of female infertility. " These departmental acts govern primarily the medical, rather than the legal sides of the issue.

Unfortunately, historically it happened so that the listed norms indicate rather the absence, than the existence of norms on surrogate motherhood in Russia. Especially in comparison with our closest neighbors in the CIS - the Republic of Kazakhstan and the Republic of Belarus. In Kazakhstan, the entire ninth chapter of the Code of the Republic of Kazakhstan "On Marriage (Matrimony) and the Family" is devoted to issues of surrogacy. The Republic of Belarus has a separate Law of the Republic of Belarus "On Assisted Reproductive Technologies", which regulates not only the issues of surrogate motherhood, but also artificial insemination and in-vitro fertilization.

The scarcity of legal regulation in Russia also determines the range of problems associated with the legal side of surrogate motherhood, arising and discussed in the scientific community, one way or another connected with the contractual regulation of surrogate motherhood.

The first of these problems can be called a contradiction in the few of the mentioned norms, devoted to surrogacy, in terms of the requirements to the parties to the contract. For example, in Art. 55 of the Federal Law "On the Basics of Citizen Health Protection in the Russian Federation" states that surrogate mother services can be used, firstly, by potential parents whose germ cells were used for fertilization (that is, not necessarily married), and secondly, single adult women, which conflicts with Section 4, Art. 51 of the Family Code of the Russian Federation (only spouses may be consenting to the implantation of an embryo to another woman in order to bear it).

In addition, in the legislation of the Republic of Belarus (Art. 21 of the Law of the Republic of Belarus "On Assisted Reproductive Technologies") the surrogate motherhood contract is "a genetic mother or a woman using donor egg", and in the legislation of the Republic of Kazakhstan - customers-spouses (Art. 54 RK "On marriage (marriage) and family").

The provisions of the Federal Law “On the Basics of Health Protection of Citizens in the Russian Federation” provide the right to use the technology of surrogate motherhood to a single woman of childbearing age, for which the bearing and birth of a child is impossible for medical reasons. Thus, a woman who, can have her own children, but for whatever reasons (career growth, fear of childbirth, etc.) does not wish to give birth, does not have a right to conclude such an agreement.

In the legislation of the Republic of Belarus this issue is resolved in a similar way. Article 20 of the Law of the Republic of Belarus “On Assisted Reproductive Technologies” states that “only a woman can benefit from a surrogate mother’s service, for which carrying and having a child for health reasons is physiologically impossible or associated with a risk to her life and (or) her child’s life”.

The legislation of the Republic of Kazakhstan generally does not imply the right of a single woman to conclude an agreement on surrogate motherhood, recognizing the possibility of concluding such an agreement only for customers-spouses (Articles 54, 55 of the Code of the Republic of Kazakhstan “On marriage (marriage) and family”).

One of the key problems of the Russian legislation on surrogacy is the issue of paternity and maternity in relation to a child born to a surrogate mother. According to Part 2 of Section 4 of Art. 51 RF IC persons who are married to each other and have given their consent in writing to the implantation of an embryo to another woman in order to bear it, can be recorded as the child’s parents only with the consent of the woman who gave birth to the child (the surrogate mother).

In accordance with Russian law, the mother of the child is the woman who bore him, and the surrogate mother cannot be forced to transfer the born child and consent to be recorded by the parents of the child of the spouses who participated in the embryo implantation.

It should be noted that the condition of a contract concluded under Russian law between a surrogate mother and a married couple to transfer a child to him after his birth is not a guarantee that the surrogate mother will not change her decision. It cannot be compelled either to transfer the born child or to express consent for the parents to record the spouses who took part in the implantation of the embryo. Such conditions, in case of their establishment in the contract, will be invalid as contradicting the law. A surrogate mother loses her rights for the child born to her only when the biological parents are registered as the parents of the child in the civil register.

Taking into account such a legislative model for determining the fate of a child as a surrogate mother, genetic parents are left without any legal protection, as they have no

opportunity to challenge the motherhood of a surrogate mother either before nor after the birth of the child. In practice, this model of regulation in Russia results in various abuses on the part of the surrogate mother, including the requirement to receive additional material remuneration. At the same time, the possibility of abuse of the rights by the surrogate mother in the existing situation is not the main problem.

It seems that the legal possibility of a surrogate mother “to refuse to transfer a child” undermines all the technology of surrogate motherhood as a chance for people who have no chance to bear children naturally, to have their children of their own. The legal possibility of a surrogate mother who refuses to transfer a child to genetic parents de facto makes both contractual regulation of relations between the parties and the whole range of medical procedures related to gestation and delivery of a genetically alien embryo meaningless. The main purpose of the relationship associated with surrogacy cannot be achieved.

This inevitably entails the fear of potential genetic parents to use this type of assisted reproductive technology, the lack of development of surrogate motherhood as such in Russia, and the search by such parents of more favorable legal regimes to solve the problem of their infertility.

In particular, the lawmakers of our closest neighbors have already quite definitely solved this problem. P. 2 of Art. 57 of the Code of the Republic of Kazakhstan “On Marriage (Matrimony) and the Family” contains the obligation of the surrogate mother to transfer the born child to persons who have entered into a surrogate motherhood contract with her. Art. 23 of the Law of the Republic of Belarus “On Assisted Reproductive Technologies” establishes the same obligation of a surrogate mother to transfer a child.

In addition, unlike the laws of Russia, both in Kazakhstan and Belarus, surrogate motherhood contract is subject to notarization, which seems more than reasonable.

Thus, we can come to a conclusion, that the legislation of the Russian Federation in the field of reproductive technologies is far from effective. Assisted reproductive technologies develop much more rapidly than the laws governing them. The legislation does not have time catch up with social relations in their historical development.

In this regard, it is necessary to emphasize the urgent need to adopt a detailed law on the regulation of social relations arising from the use of assisted reproductive technologies. The new federal law should be aimed at strengthening the legal guarantees of citizens on the use of assisted reproductive technologies; protection of the rights and legitimate interests of children, biological parents and surrogate mothers; establishing the competence of the state body in the sphere of regulation of the specified activity.

In addition, the new legislation should be aimed at establishing general legal principles of state assistance to persons resorting to the use of reproductive technologies for the purpose of having children. It seems that when drafting such a bill, it is necessary to take into account both the legislation of our closest neighbors in the field of reproductive technologies and the historical experience of its application in practice, especially in terms of the successful contractual regulation of surrogate motherhood relations.

VYBRANÉ ASPEKTY VÝVOJA PRÁVNEJ ÚPRAVY VZÁJOMNÝCH VZŤAHOV RODIČOV A DETÍ NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Martin Skaloš

Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

ABSTRAKT

Príspevok sleduje, ako sa menila právna úprava vzájomných vzťahov medzi rodičmi a deťmi v historickom kontexte územia Slovenska. Jeho cieľom je, pridržajúc sa časovej osi, predovšetkým načrtnúť vývoj rodičovských právnych pomerov a viacerých otázok s nimi súvisiacich, ale aj poukázať na problémy súčasnej právnej úpravy a praxe.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

vývoj, právna úprava, rodičovské práva, deti, vzájomné vzťahy.

ABSTRACT

The paper monitors how the legal regulation of mutual relations between parents and children changed in the historical context of Slovakia. Its aim is, above all, to draw attention to the development of parental legal relations and several related issues, but also to point out the problems of current legislation and practice.

KEYWORDS

development, legislation, parental rights, children, mutual relations.

ÚVOD

Od najstarších čias prešlo rodinné právo, a ako jeho súčasť, i pomery medzi rodičmi a deťmi zložitým vývojom, a to od dobového obyčajového práva až po normy písaného práva, ktorých obsah sa menil v závislosti od spoločenského vývoja, neskôr i od požiadaviek súdnej praxe.

ÚPRAVA VZÁJOMNÝCH VZŤAHOV RODIČOV A DETÍ DO ROKU 1918

Základným prameňom rodinného práva do roku 1918 bolo obyčajové právo. Vo feudálnej spoločnosti mala na formovanie rodinných vzťahov rozhodujúci vplyv cirkev, ktorá kanonickým právom upravila predovšetkým vzťahy medzi manželmi, vzťahy medzi rodičmi a deťmi ostali upravené primárne obyčajami.

V období feudalizmu nemali rovnaké postavenie deti manželské a nemanželské. Manželské bolo dieťa, ktoré sa narodilo v platnom manželstve alebo v takom bolo počaté.¹ Až na niekoľko výnimiek prislúchalo rovnaké postavenie aj deťom legitimovaným, legitimovaným následným manželstvom alebo tzv. cestou milosti. V prvom prípade legitimácia nastala vtedy, ak pôvodní rodičia dodatočne uzavreli manželstvo,² v druhom prípade na základe kráľovského privilégia. Takto legitimované dieťa však malo odlišné postavenie v rámci dedičských vzťahov, nakoľko z dedenia bolo v podstate vylúčené.

Obsah pomeru rodičov a manželských detí tvoril súbor povinností rodičov, ktorým zodpovedali oprávnenia ich detí, a naopak súbor oprávnení rodičov, ktorým zodpovedali povinnosti detí. Súbor rodičovských povinností a oprávnení – rodičovská moc, prináležala obom rodičom, no postavenie otca bolo silnejšie, nakoľko mal aj tzv. otcovskú moc. Táto bola v období ranného feudalizmu veľmi široká, no obdobne ako moc nad manželkou, sa časom zmierňovala. Jej obsahom bola predovšetkým starostlivosť o hmotné zabezpečenie, výchovu či určenie budúceho povolania. Otcovská moc však neprináležala len otcovi voči deťom, ale patrila aj starému otcovi nad vnukmi, ktorí sa narodili jeho ešte neemancipovanému synovi (synovi, ktorý nebol uvoľnený z moci hlavy rodiny).

Podľa Lubyho rodičia svoje deti vychovávali tak, aby ich čo najlepšie pripravili do života, ďalej vykonávali nad deťmi dozor v čase, keď tieto žili v ich domácnosti a boli nimi vyživované.³ Ak však ohľadom smeru či spôsobu výchovy došlo k nezhode rodičov, rozhodujúce bolo slovo otca, keďže tento mal aj otcovskú moc. To platilo i v prípade súhlasu na sobáš. Na druhej strane rodičia boli oprávnení žiadať od svojich detí primeranú pomoc

¹ LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku. 2. vyd.* Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 325.

² Legitimácia následným manželstvom bola plne účinná v oblasti práva cirkevného aj štátneho, a to verejného aj súkromného, s výnimkou špeciálnych ustanovení, ktoré neuznávali rovnoprávnosť legitimovaných a zákonných detí (napr. pri fideikomisochoch). In: LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku. 2. vyd.* Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 326.

³ Uhorské právo poznalo aj tzv. vlasové / dievčenské právo, ktoré prináležalo slobodným dcéram, ktoré stratili otca, a predstavovalo jednak právo na primerané zaopatrenie a právo na veno a výbavu. Povinným subjektom boli bratia slobodných sestier, alebo, ak týchto nebolo, otcovi bratia. Fiscus ako dedič bol povinný ponechať dievčatám až do vydaja otcovský dom a vydať im dievčenskú štvrtinu; podľa neskoršieho práva im musel nechať až do vydaja používanie otcovských majetkov.

v domácnosti, v prípade potreby aj splnenie vyživovacej povinnosti. Všetko, čo deti nadobudli svojou prácou, pripadlo do nadobudnutého majetku rodičov.⁴

Horšie bolo vo feudálnej spoločnosti postarané o deti nemanželské. Katolícka cirkev, pokladajúca manželstvo za sviatosť, ktorá stiera dedičný hriech, robila podstatné rozdiely medzi deťmi narodenými z posväteného styku a medzi ostatnými deťmi.⁵ Tieto v oblasti verejného práva boli vylúčené zo zastávania verejných úradov, funkcií, neprináležalo im ani členstvo v cechoch a ich súkromnoprávne postavenie nebolo nikde upravené, teda záležalo len na vôli rodičov, ako sa k nim správali. Nemanželské osoby sa dokonca považovali za nečestné, čím nespĺňali podmienku zachovania cti, ktorá bola potrebná na uznanie právnej spôsobilosti.⁶

Medzi nemanželskými deťmi sa rozoznávali:

- naturales, ktoré sa narodili z matky ešte nevydatej alebo ovdovenej, ak inak žila poriadne a nebola pokrvná príbuzná prirodzeného otca,
- spurii, ktoré sa narodili z prostitútky,
- adulterini, ktoré sa narodili z cudzoložstva,
- incestuosi, keď sa narodili z pomeru medzi pokrvnými alebo zošvagrenými v takom stupni, v ktorom bolo ešte manželstvo medzi nimi zakázané,
- sacrilegi, keď jeden z rodičov bol viazaný slávnostným sľubom čistoty,
- nefandi, ktoré sa narodili z pomeru medzi ascendentom a descendentom.⁷

Rodičovský pomer mohol byť založený aj adopciou, teda na základe zmluvy, ktorou jedna osoba prijala inú za syna, alebo, čo je zvláštne, za brata. Podľa toho sa rozlišovala synovská alebo bratská adopcia. Adoptovaný sa stával bez ďalšieho zákonným dedičom adoptujúceho, nadobúdal jeho meno ako aj statusové postavenie, bol členom rodiny a domácnosti adoptujúceho, no nepodliehal jeho otcovskej moci. Adopcia teda, vzhľadom na uvedené, nezakladala pomer totožný s rodičovským právnym pomerom.⁸

Otec, ako nositeľ otcovskej moci, bol zákonným zástupcom dieťaťa, mohol dieťaťu menovať poručníka a od doby individuálneho vlastníctva bol oprávnený spravovať majetok dieťaťa. V najstaršej dobe mal otec, podobne ako voči manželke, právo zabiť alebo inak trestať

⁴ Bližšie pozri: LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku. 2. vyd.* Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 327-328.

⁵ KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti.* Praha: Orbis, 1962, s. 74.

⁶ Rodičia boli podľa obyčajového práva povinní vyživovať svoje nemanželské deti do času, kým neboli spôsobilé samy sa o seba postarať. Na druhej strane však nemanželské deti nemali voči svojim rodičom zákonné dedičské právo, keďže nemohli nijakým spôsobom ukrátiť práva manželských, resp. legitimovaných detí i iných legitímnych príbuzných.

⁷ LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku. 2. vyd.* Bratislava: IURA EDITION, 2002, s. 329.

⁸ Zaujímavé je, že staré šľachtické právo poznalo len adopciu muža. Mestské právo však poznalo aj adopciu ženy. Takéto širšie ponímanie osvojenia bolo neskôr prevzaté aj šľachtickým právom.

dieťa, dať ho do zálohu, dcéru predat' do manželstva. Neskôr však bolo trestanie dieťaťa otcom obmedzené „len“ na niektoré telesné tresty.

Rodinnou ochranou nad deťmi, ktoré predčasne stratili svojho otca, bolo poručníctvo. Poručník bol povinný vykonávať poručníctvo v záujme poručenca, čo bolo kontrolované vrchnosťou, pričom bol zákonným zástupcom poručenca, určoval smer a spôsob jeho výchovy, spravoval jeho majetok a na konci svojej funkcie podával vyúčtovanie o tejto činnosti, bol taktiež procesným zástupcom. Z uvedeného je zrejmé, že pôsobnosť poručníka bola podobná otcovskej moci. Limitujúcim faktorom však bola kontrola poručníckou vrchnosťou, a to kontrola predbežná, keď k dôležitejším úkonom si musel poručník vyžiadať súhlas, a priebežná, keď musel periodicky účtovať a polročne vydávať správy o osobnom stave poručenca.⁹

Počnúc 18. storočím, vplyv cirkvi v oblasti rodinného práva postupne slabol. Cisár Jozef II. vydáva novú právnu úpravu postavenia nemanželských detí, ktoré zrovnoprávnil s manželskými deťmi, predovšetkým v oblasti dedičského práva. Napriek mnohým reformám, ktoré Jozef II za svojej vlády uskutočnil, jeho politika vyvolávala odpor a povstania. Tieto protesty prinútili Jozefovho nástupcu, jeho brata Leopolda II, aby väčšinu reforiem zrušil.¹⁰

Prvá polovica 19. storočia nepriniesla takmer žiadne zmeny v oblasti rodinného práva. Bolo vydaných niekoľko zákonov, ktoré však upravovali len parciálne otázky súvisiace s rodinným právom, vzťahov medzi rodičmi a deťmi sa však nedotkli (napr. zákon č. 23/1827, ktorým sa zlepšila evidencia matrik a farské úrady boli povinné viesť matriky v dvoch exemplároch). Dôležitým medzníkom pre vývoj rodinného práva bol rok 1877, kedy bol prijatý zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve.¹¹

Ďalší medzník vo vývoji rodinného práva na Slovensku predstavuje 9. december 1894, kedy panovník podpísal prvé tri cirkevno-politické zákony uhorského snemu – manželský zákon č. 31/1894, zákon č. 32/1894 o náboženskom vyznaní detí a tretí zákon o štátnych matrikách, zákon č. 33/1894. Pôvodne sa kodifikačné úsilie vládnucej triedy zameriavalo na úpravu všetkých rodinnoprávných vzťahov. Avšak vzhľadom na ťažkosti spojené s prebojovaním civilnej sobášnej formy a rozluky vynechala zo svojho kodifikačného programu riešenie

⁹ Bližšie pozri: SVATUŠKOVÁ, Z. *Vývoj právnej úpravy vzájomných vzťahov rodičov a detí na území Slovenska*. [Diplomová práca]. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2010, s. 19.

¹⁰ Bližšie pozri *Kronika ľudstva. 6. dopl. vydanie*. Bratislava: Fortuna Print, 2001, s. 615.

¹¹ Podľa § 27 uvedeného zákona, pod poručníckou mocou museli byť neploleté osoby, nepodliehajúce otcovskej moci. Vo všeobecných ustanoveniach bolo upravené, že plnoletosť dosiahne osoba dovŕšením 24. roku veku. V nadväznosti na zák. čl. XXIII/1874 o zletilosti žien, dievčatá mohli nadobudnúť plnoletosť i skôr, a to uzavretím manželstva.

ďalších háklivých otázok, najmä zrovnoprávnenie nemanželských detí, zrovnoprávnenie rodičov, reformu vzťahu rodičov a detí a majetkového práva.¹²

ÚPRAVA VZÁJOMNÝCH VZŤAHOV RODIČOV A DETÍ V ROKOCH 1918 – 1948

Vznik Československej republiky priniesol rozpad monarchie na konci 1. svetovej vojny. Do rodinného práva boli prevzaté prostredníctvom recepčnej normy (zákon č. 11/1918 Zb. z. a n.) rakúske a uhorské normy, ktoré spôsobili právny dualizmus a vyvolávali ťažkosti skoro po celé obdobie existencie prvej republiky. Rodinné vzťahy v Čechách, Sliezske a na Morave upravovali predovšetkým ustanovenia Všeobecného občianskeho zákonníka z roku 1811. Na Slovensku neplatil Všeobecný občiansky zákonník, ale občianskoprávne vzťahy sa spravovali uhorským recipovaným obyčajovým právom, okrem toho sa tiež na rodinnoprávne vzťahy aplikovali ustanovenia zákonov z roku 1877 a 1894.

V § 91 Všeobecného občianskeho zákonníka sa uvádzalo, že muž je hlavou rodiny, z čoho možno vyvodit', že taktiež vo vzťahu k deťom mal dominantnejšie postavenie. v prípade rozvodu či rozluky, deti získal automaticky do opatery muž (okrem chlapcov, nie starších ako 4 roky a dievčat do 7 rokov, ktorých výchova bola zverená matke). V priebehu rokov 1914 – 1916 sa uskutočnila revízia občianskeho zákonníka, a to troma čiastkovými novelami. Prvou a čiastočne aj tretou z nich, ktorá bola doplnená nariadením o generálnom poručenstve, pod vplyvom nemeckého občianskeho zákonníka sa zasiahlo i do vzťahov medzi rodičmi a deťmi. Ako novum bol zavedený inštitút štátom platených verejných poručníkov, prostredníctvom ktorých sa mala zabezpečiť náležitá výchova sirôt a nemanželských detí.

Dňa 22. mája 1919 bol prijatý vládny návrh s platnosťou i pre Slovensko, ktorý bol publikovaný pod číslom 320/1919 Zb. z. a n., nazývaný ako tzv. rozlukový zákon alebo manželská novela.¹³ Uvedený zákon možno považovať za významný počin vo vývoji slovenského rodinného práva. Ako však už z názvu vyplýva, pojednával len o problematike manželstva, priamej úpravy vzťahov medzi rodičmi a deťmi sa nedotkol. Vtedajší zákonodarca totiž vôbec nevenoval pozornosť úprave rodičovských právnych pomerov a najbližšie obdobie sa opäť sústredil len na úpravu inštitútov náhradnej ochrannej výchovy a osvojenie.

Prijatie tohto zákona možno hodnotiť ako najvýznamnejší zásah do rodinného práva, avšak prax neskôr ukázala niektoré slabiny rozlukového zákona, ktoré boli odstránené celkovou

¹² BIANCHI, L. a kol. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848–1945 I: 1848–1918*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1971, s. 309.

¹³ Bližšie pozri: KLABOUCH, J. *Manžeství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962, s. 166.

reformou manželského práva. Táto bola uskutočnená súčasne s revíziou Všeobecného občianskeho zákonníka a trvala takmer 20 rokov. Napriek tomu však nepriniesla očakávaný výsledok, len niekoľko zmien čiastkových zákonov (napríklad zákon o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských, zákon o osvojení dieťaťa alebo zákon na ochranu osôb oprávnených požadovať výživu alebo zaopatrenie).

Rodičovské vzťahy môžu byť založené nielen biologickým zväzkom, ale taktiež osvojením, na základe ktorého sa vytvára umelý pomer medzi osvojiteľom a osvojencom. Zákonom č. 56/1928 Zb. z. a n. o osvojení bola zjednotená právna úprava inštitútu osvojenia v Čechách a na Slovensku.¹⁴ Tento upravil osvojenie ako zmluvu, ktorou prijíma niekto za vlastnú takú osobu, ktorá nie je jeho dieťaťom. Za hlavný účel osvojenia sa však na rozdiel od zákona o rodinnom práve z roku 1949 (ktorým sa zrušil zákon o osvojení), nepovažovalo zabezpečenie náhradného rodinného a výchovného prostredia pre maloletého, ale rozličné majetkové ciele (získanie dediča, lacnej pracovnej sily), pričom osvojením sa nesmeli ohroziť záujmy vlastných detí osvojiteľa. Zákon ďalej stanovil podmienky osvojenia, jeho právne účinky i spôsob zrušenia osvojenia.¹⁵

Najdôležitejším účinkom však bolo to, že medzi osvojiteľom a osvojencom a jeho potomkami narodenými po osvojení vznikol taký istý vzťah ako medzi rodičmi a manželskými deťmi. Na potomkov osvojenca, ktorí sa narodili skôr, sa tento pomer vzťahoval, len ak s tým vyslovili súhlas, ak boli nesvojprávne, vyžadoval sa súhlas ich ustanoveného opatrovníka, ktorý musel byť následne schválený súdom alebo poručenským úradom. Na rozdiel od aktuálneho právneho stavu, keď osvojením vzniká medzi osvojencom a príbuznými osvojiteľa príbuzenský vzťah, zákon z roku 1928 obsahoval ustanovenie, v zmysle ktorého medzi spomenutými subjektami nevzniká žiadny právny vzťah.¹⁶

Inštitút rodičovských práv a povinností zahŕňa množstvo práv a povinností, ktoré sú rodičia povinní vykonávať. Ak však zlyhajú pri plnení niektorej z nich, je potrebné deťom zabezpečiť náležitú starostlivosť v tej oblasti, kde výkon rodičovských práv a povinností nie je riadne vykonávaný. Túto skutočnosť si uvedomoval zákonodarca od roku 1877 stále viac

¹⁴ Bližšie pozri: ŠOŠKOVÁ, I. *Zákon o osvojení z roku 1928 - jednotná právna úprava inštitútu osvojenia v medzivojnovom Československu*. In: *Pocťa Karlu Schellemu k 60. narodeninám: sborník k životnému jubileu*. Brno: Nakladatelství KEY Publishing, 2012. s. 595 a nasl.

¹⁵ Bližšie pozri: SKALOŠ, M. *Formovanie inštitútu osvojenia v historicko-právnom kontexte Slovenska*. In: KLÁTIK, J. (ed.): "Stop! Deti nie sú tovarom! Adopcie nie sú obchodom!" : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie pod záštitou štátneho tajomníka MV SR a národného koordinátora boja proti obchodovaniu s ľuďmi Jozefa Bužeka, Banská Bystrica 17. marca 2015. 1. vyd. Banská Bystrica: Inštitút kriminologických štúdií v Banskej Bystrici, 2015, s. 81 a nasl.

¹⁶ Z.R. 213: Adoptované dieťa nadobúda práva len voči adoptujúcim rodičom, jeho dedičské právo sa preto vzťahuje len na ten majetok, ktorý patrilo adoptujúcim rodičom. Nemá však dedičské právo vo vzťahu k príbuzným adoptujúceho.

a viac, čoho dôkazom bolo aj prijatie zákona č. 256/1921 Zb. z. a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských, na vykonanie ktorého bolo prijaté vládne nariadenie č. 29/1930.

Podľa uvedeného nariadenia sa deťmi v cudzej starostlivosti rozumeli deti manželské i nemanželské do dokončeného 14. roku veku, ktoré neboli v starostlivosti otca či matky, ale nachádzali sa v tzv. cudzej starostlivosti, ktorú poskytovala buď fyzická osoba – pestún alebo ústavné zariadenie – zariadenie náhradnej starostlivosti pre deti, a to za odplatu alebo bezodplatne. Nariadenie sa ďalej vzťahuje aj na ochranu nemanželských detí do dokončeného 14. roku veku v starostlivosti vlastných rodičov, či už oboch žijúcich v spoločnej domácnosti, alebo jedného z nich. Z uvedeného je zrejmé, že aj na začiatku 20. storočia spoločnosť rozlišovala deti podľa pôvodu, a to na manželské a nemanželské.

V záujme zabezpečenia náležitej kontroly konania pestúnov nariadenie upravilo pomerne podrobne dozor nad pestúnmi ako aj ústavmi poskytujúcimi náhradnú starostlivosť. V zásade dozor nad deťmi v pestúnskej starostlivosti a nad deťmi nemanželskými prináležal poručenskému úradu (podľa zákona „dozorčiemu úradu“), s možnosťou prenosu na Okresnú starostlivosť (podľa zákona „Okresnú pečlivosť“), ak s tým táto prejaví súhlas. Ďalej nariadenie zaviedlo inštitút dozorčieho dôverníka pre priamy výkon dozoru nad deťmi v cudzej starostlivosti a nemanželskými deťmi. Tento mal byť v priamom a častom kontakte s deťmi pod jeho dozorom, aby mohol sledovať, či sa pestúni (rodičia) o deti svedomito starajú.

Predpisy o alimentáčnej povinnosti, predovšetkým nariadenie č. 3982/1916 ohľadom zvýšenej súkromnoprávnej ochrany na výživu oprávnených členov rodiny a nemanželských detí, čiastočne aj nariadenie o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských boli zostrené zákonom č. 4/1931 Sb. z. a n. na ochranu osôb oprávnených požadovať výchovu, výživu alebo zaopatrenie (alimentačný zákon).¹⁷ Tento zákon úmyselné neplnenie vyživovacej povinnosti, rovnako tak aj neplnenie z hrubej nedbanlivosti, následkom ktorých bolo, že osoba oprávnená sa dostala do stavu núdze, pokladal za priestupok so sankciou väzenia na jeden týždeň až šesť mesiacov, príp. ak bol uložený trest na slobode, súbežne sa ukladala strata volebného práva do obcí.

Okrem trestných následkov porušenia povinností sa v alimentáčnom zákone prvýkrát stretávame so zakotvením povinnosti pre tých, ktorí nemajú stály príjem na zabezpečenie výživy, výchovy či zaopatrenia iného, aby vykonávali podľa svojich možností takú činnosť, aby mohli z jej výťažku riadne splniť svoju povinnosť. Pre prípad, že by sa povinná osoba

¹⁷ Bližšie pozri: SVATUŠKOVÁ, Z. *Vývoj právnej úpravy vzájomných vzťahov rodičov a detí na území Slovenska*. [Diplomová práca]. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2010, s. 31-33.

snažila obísť toto ustanovenie vykonávaním prác pre blízke osoby, zákon stanovil domnienku, podľa ktorej platí, že práce vykonával za bežnú odmenu – odmenu podľa svojho vzdelania, skúseností a schopností.¹⁸

ZÁKON O RODINNOM PRÁVE Z ROKU 1949

Nový zákon č. 265/1949 Zb. o rodinnom práve¹⁹ vychádzal, v nadväznosti na Ústavu 9. mája, z rovnoprávneho postavenia muža a ženy v spoločnosti i rodine a konečne z rovnakého postavenia manželských a nemanželských detí. Konečne sa stretávame s unifikovanou úpravou vzťahov rodičov a detí, nielen inštitútov nahrádzajúcich, resp. napodobňujúcich rodičovské právne pomery. Vzťah medzi rodičmi a deťmi bol založený na troch základných princípoch, ktorými bolo jednak rovnoprávne postavenie manželských a nemanželských detí, odstránenie otcovskej moci, ktorú nahradila moc rodičovská a taktiež presun ťažiska vo vzťahu rodič – dieťa na starostlivosť o osobu dieťaťa a jeho výchovu.²⁰

Jednostranná otcovská moc zanikla a bola nahradená rodičovskou mocou, ktorá prináležala obom rodičom (čo bol logický dôsledok rovnoprávneho postavenia muža a ženy v rodine). Jej obsahom boli práva a povinnosti rodičov, ktoré spočívali najmä v zastupovaní detí a správe ich majetku, ohľadom ktorej však títo neboli bezvýhradne oprávnení, nakoľko pokiaľ nešlo o bežnú vec, pre nakladanie s majetkom maloletého dieťaťa sa vyžadoval súhlas súdu. Podľa § 21 zákona č. 266/1949 Zb. o dočasných zmenách v niektorých občianskoprávných veciach, ak sa nedohodnú rodičia medzi sebou o výkone rodičovskej moci, rozhodne o tejto otázke súd s prihliadnutím na najlepší záujem dieťaťa.

Obsah tretieho spomenutého princípu možno vidieť i v prípadoch, keď ani jeden z rodičov nevykonával svoje povinnosti riadne, alebo ich nemohol pre objektívne príčiny vykonávať (napr. choroba), nakoľko sa počítalo s ustanovením poručníka, príp. s obmedzením rodičovských práv súdom. Pri hrubom zanedbávaní rodičovských povinností, či zneužívaní rodičovskej moci, alebo ak výkonu rodičovskej moci bránila trvalá prekážka, súd rodičov ich rodičovskej moci pozbavil. Štát teda sankcionoval porušenie právnych povinností rodičov vo vzťahu k deťom zásahom do ich rodičovských práv a povinností. Zákon zároveň upravil aj

¹⁸ Úr. zb. 1853: Podľa § 2 zák. č. 4/1931 Sb. z. a n. nezáleží na tom, akú cenu majú požitky, ktoré osobe povinnej výživou, poskytuje osoba blízka za práce a služby jej konané, ale na tom, čo by osoba povinná výživou podľa svojho vzdelania a schopností inde mohla zarobiť.

¹⁹ Bližšie pozri: SKALOŠ, M. *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1949–1989*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, s. 291-292.

²⁰ Československé rodinné právo konečne nerozlišovalo deti podľa ich pôvodu, ale úplne odstránilo nerovnaké postavenie medzi manželskými a nemanželskými deťmi (zákon vôbec nepozná pojem nemanželské dieťa).

inštitút pozastavenia výkonu rodičovskej moci, resp. spočívania rodičovskej moci, ak rodičom v jej výkone bránila dočasná prekážka.

Popri týchto možnostiach, vytvorili sa neskôr aj iné prostriedky a orgány na zabezpečenie výchovy a ochrany detí, ktoré neboli v starostlivosti svojich rodičov. Zaviedol ich zákon č. 69/1952 Zb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže a nariadenie č. 70/1952 Zb., ktorým bol tento zákon vykonaný.²¹ V justičnom rezorte boli zriadené úradovne ochrany mládeže, ktoré vykonávali úlohy poručníctva a opatrovníctva. Úradovne ochrany mládeže boli poverené aj širokou poradenskou a pomocnou službou zameranou na výživu a výchovu detí.²²

Vyživovacia povinnosť rodičov k deťom je zákonnou povinnosťou, ktorá v sebe zahŕňa právo dieťaťa na výživu a s tým korešpondujúcu povinnosť obidvoch rodičov dieťa vyživovať. Plnenie vyživovacej povinnosti rodičov k deťom je vo väčšine prípadov samozrejmosťou, pretože dieťa ako spravidla najslabšia ekonomická zložka daného spoločenstva nie je schopné samo sa živiť.²³ Táto povinnosť trvá do doby, kým nie je dieťa schopné samo sa živiť. Na druhej strane, aj dieťa, ktoré malo príjmy z vlastnej práce a žilo v spoločnej domácnosti s rodičmi, malo povinnosť prispievať na výživu rodiny, ak to jej potreby odôvodňovali. V tejto povinnosti možno vidieť vyjadrenie vzájomnosti vzťahov medzi rodičmi a deťmi.

Zákon o dočasných zmenách v niektorých občianskoprávných veciach (zákon č. 266/1949 Zb.) nadviazal aj na úpravu vyživovacej povinnosti, keď v § 23 ods. 1 reagoval na situáciu, ak rodičia maloletého dieťaťa nežijú spolu. Súd pri rozhodovaní o zverení dieťaťa do opatery jednému z manželov rozhodne i o sume výživného, ktorou bude druhý rodič prispievať na zabezpečenie potrieb dieťaťa. O tom sa však rodičia mohli aj dohodnúť, pričom ich dohoda podliehala schváleniu súdom. Pre prípad, že rodičia spolu žili, no jeden z nich si neplnil svoje vyživovacie povinnosti, súd na návrh druhého z rodičov určil rozsah vyživovacej povinnosti.²⁴

Zákonodarca v roku 1952 prijal v záujme zabezpečenia ochrany práv detí zákon č. 69/1952 Zb. o sociálnoprávnej ochrane detí. Pre oblasť rodičovských právnych pomerov mali najväčší význam ustanovenia o pomocnej a poradenskej činnosti. Túto vykonávali tzv. úradovne ochrany mládeže, pričom jej cieľom bolo predovšetkým napomáhať riadnemu a „správne“ vykonávaniu rodičovskej moci. V zmysle § 15 ods. 2 uvedeného zákona pomáhali

²¹ ČIČ, M. a kol. *Československý socialistický štát a právo: Vznik a rozvoj*. Bratislava: Veda, 1987, s. 104.

²² Nový systém sociálnych zákonov doplnil ustanovenia zákona o rodinnom práve tým, že zaviedol štátne príspevky na uspokojovanie osobných potrieb detí, ktoré neboli pod rodičovskou mocou žiadneho z rodičov.

²³ CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M. *Rodinné právo*. 2. vyd. Šamorín: Heuréka, 2008, s. 184.

²⁴ Rovnako ako alimentálny zákon, aj zákon o rodinnom práve v súlade s princípom potenciality príjmov stanovil domnienku, podľa ktorej, ak sa povinná osoba akýmkoľvek spôsobom zriekla výhodnejšieho postavenia, zárobku či povolania v dobe posledných troch rokov pred podaním návrhu oprávneného na určenie jeho práva, rozhodujúce pre určenie vyživovacej povinnosti boli majetkové a zárobkové pomery v čase pred konaním povinného.

úradovne rodičom (zákonným zástupcom) vo veciach výživy a výchovy, sprostredkovali a zabezpečovali umiestnenie detí do špecializovaných zariadení (napr. do liečební, výchovných zariadení alebo ústavov). V kompetencii úradovní bola taktiež právno poradenská činnosť, ale aj obstarávanie a spisovanie listín potrebných pre niektoré druhy osobitných občianskoprávných konaní, napr. listiny potrebné pre rozhodnutie o osvojení alebo pre uplatnenie nároku na výživné.²⁵

ZÁKON O RODINE Z ROKU 1963

Zákon o rodine č. 94/1963 Zb. bol schválený v decembri 1963. Nadobudol účinnosť 1.4.1964 a so zmenami a doplnkami platil do 1. apríla 2005.²⁶ Nový zákon o rodine v mnohom nadviazal na ustanovenia predchádzajúcej rodinnoprávnej úpravy, avšak zaviedol aj viaceré novoty, a to predovšetkým v úprave vzťahov medzi rodičmi a deťmi. Na rozdiel od predchádzajúcej právnej úpravy, odstránil nový zákon pojem „rodičovská moc“ a nahradil ju pojmom „práva a povinnosti rodičov“, ktorý mal lepšie vystihovať vzťah medzi rodičmi a deťmi v prostredí socializmu. Taktiež bol zrušený pojem poručníctvo a zostal zachovaný iba pojem opatrovníctvo, ktorý mal zahŕňať aj pôvodné poručnícke vzťahy. Výrazným spôsobom bola posilnená úloha a právomoc národných výborov pri tzv. spoločenskej kontrole výchovy detí, ktorá posilňovala dohľad štátnej moci nad rodičovskou výchovou detí a mládeže.²⁷

V úvodných ustanoveniach textu zákona bola obsiahnutá preambula a vymedzené základné zásady (na rozdiel od zákona o rodinnom práve z roku 1949),²⁸ ktorými boli zásada rovnoprávneho postavenia muža a ženy vo všetkých rodinných vzťahoch, zásada rovnoprávnosti občanov v rodinno-právnych vzťahoch, zásada odstránenia akejkoľvek diskriminácie detí podľa ich pôvodu, zásada ochrany manželstva, rodiny, matky a dieťaťa socialistickou spoločnosťou a štátom, zásada dobrovoľnosti a slobodného rozhodovania pri uzatváraní manželstva, zásada monogamie, zásada zrušiteľnosti manželského zväzku, zásada jednotného výchovného pôsobenia rodiny a spoločnosti,²⁹ zásada vzájomnej morálnej a

²⁵ Bližšie pozri: SVATUŠKOVÁ, Z. *Vývoj právnej úpravy vzájomných vzťahov rodičov a detí na území Slovenska*. [Diplomová práca]. Banská Bystrica: Právnická fakulta UMB, 2010, s. 45.

²⁶ CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M. *Rodinné právo*. 2. vyd. Šamorín: Heuréka, 2008, s. 22.

²⁷ KUKLÍK, J. a kol. *Dejiny československého práva 1945-1989*. Praha : Auditorium, 2011, s. 382.

²⁸ Základné zásady socialistického práva vyjadrujú teoretické zovšeobecnenie tých charakteristík spoločenských vzťahov, ktoré sú významné na danom stupni rozvoja spoločnosti pre právnú reguláciu týchto vzťahov. In: ČEŠKA, Z. a kol. *Československé rodinné právo*. Praha : Panorama, 1985, s. 24.

²⁹ Výchova detí sa uskutočňuje predovšetkým v rodine, preto sa rodičia majú predovšetkým starať o všestranný duševný, citový a telesný vývoj svojich detí. Spoločnosť prostredníctvom školy a spoločenských organizácií sa stará viac o rozumový vývoj detí a ich vzdelanie. Aby však pri výchovnom pôsobení rodičov a spoločnosti

materiálnej pomoci, ku ktorej boli povinní všetci členovia rodiny, zásada obligatórneho sobáša a sekularizácia manželstva.

Zákon o rodine upravoval tri dôležité časti a to manželstvo, vzťahy medzi rodičmi a deťmi a výživné. V druhej časti zákona bola obsiahnutá úprava vzťahov medzi rodičmi a deťmi. Zákon vo vzťahu k deťom už nepoužíva pojem rodičovská moc, ale pojednáva o právach a povinnostiach rodičov k deťom. Nóvum, ktoré zákon priniesol, bola aj úprava povinností manžela matky, ktorý síce nebol rodičom dieťaťa, ale žil s matkou v spoločnej domácnosti. Zákonodarca priamo do zákona zakomponoval ustanovenia o sociálnoprávnej ochrane mládeže a určil, že o výchovu detí sa starajú v nerozlučnej jednote rodičia, štát a spoločenské organizácie, najmä Československý zväz mládeže a jeho pionierska organizácia. Rozhodujúcu úlohu vo výchove však zákonodarca, prirodzene, ponechal rodičom. Zákon upravoval tiež určovanie otcovstva a osvojenie. Úprava osvojenia nadviazala na zákon z roku 1958, iba pre osvojenie formou zápisu osvojiteľov ako rodičov zákon začal používať pojem nezrušiteľné osvojenie.

Zákon o rodine terminologicky nahradil rodičovskú moc právami a povinnosťami oboch rodičov. Ich integrálnou súčasťou bola výchova dieťaťa, osobná starostlivosť o dieťa a o jeho výživu, ďalej zastupovanie a spravovanie majetku dieťaťa. Podľa dôvodovej správy však otázky súvisiace so správou majetku detí stratili svoj pôvodný význam, preto sa konkrétne ustanovenia pojednávajúce o majetkových vzťahoch medzi rodičmi zo zákona o rodine vypustili. Zákonodarca odôvodnil takýto krok tým, že dôležitá je výchova dieťaťa, úprave ktorej treba venovať náležitú pozornosť. V tomto smere predchádzajúci zákon možno považovať za pokrokovejší, keď zakotvil povinnosť pre rodičov spravovať majetok svojich detí s náležitou starostlivosťou („so starostlivosťou riadneho hospodára“). Výnos z majetku dieťaťa sa musel použiť na výchovu a výživu dieťaťa a jeho súrodencov. Ako sankcia za neplnenie, resp. porušenie právnych povinností pri správe majetku maloletého dieťaťa bolo upravené ustanovenie majetkového opatrovníka, na ktorého prešla správa majetku tohto dieťaťa.

Zákon o rodine reagoval aj na potrebu podrobnejšej úpravy rodičovských práv a povinností v prípade rozvodu manželov. Podľa § 26 zákona v rozhodnutí, ktorým sa manželstvo rodičov maloletého dieťaťa rozvádzalo, súd upravil aj práva a povinnosti rodičov k dieťaťu na čas po rozvode, pričom najmä určil, komu dieťa zverí do výchovy a ako je ktorý

nedochádzalo k rozporom, vyžaduje sa upevňovanie jednoty záujmov rodiny a spoločnosti. In: SVOBODA, J. *Zákon o rodine a súvisiace predpisy*. Bratislava: Obzor, 1985, s. 22.

z rodičov povinný prispievať na jeho výživu. Pred tým, než takéto rozhodnutie vydal, musel však skúmať, u ktorého rodiča sú lepšie predpoklady pre riadnu výchovu dieťaťa.³⁰

O úprave práv a povinností rodičov k maloletým deťom na čas po rozvode súd musel rozhodnúť vždy, teda aj vtedy, ak o nich už rozhodol pred rozvodom podľa § 50 zákona, v zmysle ktorého, ak rodičia maloletého dieťaťa spolu nežili, súd aj bez návrhu upravil ich práva a povinnosti, najmä rozhodol, komu sa dieťa zveruje do výchovy a ako má každý z rodičov prispievať na jeho výživu. Toto rozhodnutie sa však v dôsledku nového rozhodnutia stávalo neúčinným, pričom však vylúčené nebolo, aby sa súd konajúci vo veci rozvodu manželstva nestotožnil s predchádzajúcim právnym názorom súdu a neodchýlil sa od skoršieho rozhodnutia. Rodičia maloletého dieťaťa sa mohli dohodnúť o úprave práv a povinností k maloletému dieťaťu, v takomto prípade rozsudkom súdu schválená dohoda nahrádzala jeho rozhodnutie.³¹ Zákon taktiež umožnil, aby súd špecifickým spôsobom obmedzil rodičovské práva, pričom toto obmedzenie spočívalo v obmedzení alebo zákaze styku rodiča s dieťaťom, ak by to bolo potrebné v záujme zdravia dieťaťa.³²

PRÁVNA ÚPRAVA VZŤAHOV RODIČOV A DETÍ V PODMIENKACH SAMOSTATNEJ SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Zánik československej federácie znamenal súčasne 1. januára 1993 zrod nových nástupníckych štátov – Slovenskej republiky a Českej republiky. Po vzniku Slovenskej republiky sa stal zákon o rodine z roku 1963 vo svojom novelizovanom znení na základe recepčnej normy obsiahnutej v článku 152 Ústavy SR č. 460/1992 Zb. základom úpravy rodinného práva na Slovensku.³³

V článku 41 Ústavy SR je vymedzený rámec ústavnej ochrany manželstva, rodiny a rodičovstva. V zmysle odseku 1 uvedeného článku manželstvo, rodičovstvo a rodina sú pod ochranou zákona, pričom je zaručená osobitná ochrana detí a mladistvých. Za kľúčovú úpravu vzťahov medzi rodičmi a deťmi možno považovať konkrétne ustanovenie článku 41 ods. 4:

³⁰ Pod lepšími predpokladmi však nebolo možné rozumieť len majetkové pomery rodiča a s tým súvisiace hmotné zabezpečenie dieťaťa, ale bolo potrebné posudzovať osobu rodiča komplexne a zohľadňovať predovšetkým jeho morálne vlastnosti.

³¹ Pokiaľ však išlo o dohodu o styku rodičov s dieťaťom, táto nepotrebovala súdne schválenie. V praxi sa však často stávalo, že rodičia sa nedohodli, resp. sa dohodli tak, že to bolo v rozpore so záujmom na riadnej výchove dieťaťa, v takom prípade upravil stýkanie sa rodičov s dieťaťom súd.

³² Na rozdiel od predchádzajúceho zákona sa v novom zákone už nestretávame s tzv. sistáciou – spočívaním rodičovských práv a povinností, ktorá znamenala, že rodič bol aj naďalej nositeľom rodičovských práv a povinností, nemohol ich však z dôvodu, ktorý nastal bez jeho zavinenia po určitý čas vykonávať.

³³ CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M. *Rodinné právo*. 2. vyd. Šamorín: Heuréka, 2008, s. 23.

„Starostlivosť o deti a ich výchova je právom rodičov; deti majú právo na rodičovskú výchovu a starostlivosť. Práva rodičov možno obmedziť a maloleté deti možno od rodičov odlúčiť proti vôli rodičov len rozhodnutím súdu na základe zákona.“ V súčasnosti uvedené ustanovenie vykonáva predovšetkým zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.³⁴

Súčasná právna úprava rodičovských práv a povinností zahŕňa najmä:

- a) sústavnú a dôslednú starostlivosť o výchovu, zdravie, výživu a všestranný vývoj maloletého dieťaťa,
- b) zastupovanie maloletého dieťaťa,
- c) správu majetku maloletého dieťaťa.

Ide o príkladný výpočet, takže sa okruh rodičovských práv a povinností môže rozširovať. V každom prípade sú však rodičia povinní vykonávať tieto práva a povinnosti v záujme maloletého dieťaťa.

Právnym predpisom, ktorý umožňuje zásahy do výkonu rodičovských práv a povinností, je zákon o rodine, ktorý určuje právomoc súdu v otázkach starostlivosti o maloletých. Vo väčšine prípadov súd pri rozhodovaní vykoná zásah len fakticky (zverenie dieťaťa do osobnej starostlivosti len jedného z rodičov; zákaz alebo obmedzenie styku podľa ust. § 25 ods. 3; určenie majetkového opatrovníka a pod.), pričom nedochádza k vydaniu rozhodnutia o obmedzení alebo pozastavení výkonu rodičovských práv a povinností. Ako faktický zásah do výkonu rodičovských práv a povinností možno označiť aj rozhodovanie súdu o podstatných veciach súvisiacich s výkonom rodičovských práv podľa § 35 zákona o rodine.³⁵

Do právneho poriadku Slovenskej republiky bol zákonom č. 217/2010 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine v znení neskorších predpisov s účinnosťou od 1. júla 2010 zavedený inštitút striedavej osobnej starostlivosti o dieťa.³⁶ V zmysle § 176 ods. 3 zákona č. 99/1963 Zb. Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov bola upravená procesná lehota na rozhodnutie súdu v samostatnom konaní vo veciach starostlivosti o

³⁴ Samotný zákon o rodine č. 94/1963 Zb. bol osem krát novelizovaný, pričom v Slovenskej republike bol nahradený zákonom č. 36/2005 Z. z. o rodine.

³⁵ Rozhodovanie súdu pri nezhode rodičov prichádza do úvahy zásadne len na návrh jedného z rodičov. Ide o výnimku z procesného pravidla, v zmysle ktorého sa konanie vo veciach starostlivosti o maloletých môže začať aj bez návrhu. Súd teda môže rozhodovať vo veci len v prípade, ak jeden z rodičov návrhom na začatie konania iniciuje konanie.

³⁶ Súd v konaní o rozvod manželstva zo zákona upraví aj výkon rodičovských práv a povinností k maloletému dieťaťu na čas po rozvode. O úprave práv pomerov k maloletým deťom sa nerozhoduje len v konaní o rozvode, ale aj v samostatnom konaní vo veciach starostlivosti o maloletých.

maloletých, a to najneskôr do šiestich mesiacov odo dňa začatia konania.³⁷ Konanie vo veciach starostlivosti súdu o maloletých v súčasne platnom zákone č. 161/2015 Z. z. - Civilnom mimosporovom poriadku (CMP) je upravené v ustanoveniach § 111 až § 122 CMP). Ustanovenie § 111 CMP vymedzuje konania, ktoré sú považované za konania vo veciach starostlivosti súdu o maloletých.³⁸ Naopak je potrebné poznamenať, že CMP už neustanovuje procesnú lehotu na rozhodnutie súdu v konaní vo veciach starostlivosti o maloletých tak, ako to bolo v § 176 ods. 3 OSP, čo jednoznačne možno považovať za negatívum novej právnej úpravy.

V zmysle novelizovaného znenia § 24 ods. 2 zákona č. 36/2005 Z. z. o rodine v znení neskorších predpisov: „Ak sú obidvaja rodičia spôsobilí dieťa vychovávať a ak majú o osobnú starostlivosť o dieťa obidvaja rodičia záujem, tak súd môže zveriť dieťa do striedavej osobnej starostlivosti obidvoch rodičov, ak je to v záujme dieťaťa a ak budú takto lepšie zaistené potreby dieťaťa. Ak so striedavou osobnou starostlivosťou súhlasí aspoň jeden z rodičov dieťaťa, tak súd musí skúmať, či bude striedavá osobná starostlivosť v záujme dieťaťa“ bude zakotvené právo dieťaťa na starostlivosť a výchovu obidvoch rodičov uplatnenej v rámci striedavej osobnej starostlivosti rodičov o dieťa.³⁹ Právo dieťaťa na udržiavanie pravidelného, rovnocenného a rovnoprávneho osobného styku s obidvomi rodičmi je tak rešpektované i za pomoci inštitútu striedavej osobnej starostlivosti o dieťa, ktorý posilní vzťah rodiča a dieťaťa po rozvode. Striedavú osobnú starostlivosť si rodičia môžu upraviť formou dohody o výkone rodičovských práv a povinností, ktorú predložia súdu na schválenie, inak nie je vykonateľná alebo súd o striedavej osobnej starostlivosti môže rozhodnúť aj sám, ak sú splnené zákonné podmienky.⁴⁰

Inštitút striedavej osobnej starostlivosti o dieťa v slovenskej právnej úprave je takmer totožný s českou právnou úpravou. Na rozdiel od slovenskej právnej úpravy, kedy je pre striedavú osobnú starostlivosť potrebný súhlas aspoň jedného z rodičov, v susednej Českej

³⁷ Lehota na rozhodnutie bola kratšia najmä z dôvodu, aby nedošlo k odcudzeniu sa dieťaťa od druhého rodiča. Bezodkladne po začatí konania súd začal vykonávať úkony na vykonanie dôkazov a len ak z vážnych dôvodov a objektívnych príčin nebolo možné vykonať dôkazy, toto konanie sa mohlo predĺžiť.

³⁸ Súd rozhoduje o mene a priezvisku maloletého, o úprave výkonu rodičovských práv a povinností, výžive, či styku s maloletým apod. Tieto konania boli v predchádzajúcej právnej úprave v zmysle OSP upravené v ustanoveniach § 176 a nasl. Pred 1. júlom 2016 zákon č. 99/1963 Zb. Občiansky súdny poriadok v znení neskorších predpisov neobsahoval výpočet konaní, ktoré bolo možné subsumovať pod jednotný názov konanie vo veciach starostlivosti súdu o maloletých.

³⁹ § 24 ods. 2 zákona č. 36/2010 Z. z. o rodine v znení neskorších predpisov.

⁴⁰ V zmysle čl. 18 ods. 1 Dohovoru OSN o právach dieťaťa z r. 1989 „vynaložia štáty, ktoré sú zmluvnou stranou Dohovoru, všetko úsilie na to, aby sa uznala zásada, že obaja rodičia majú spoločnú zodpovednosť za výchovu a vývoj dieťaťa.“

republike je potrebný súhlas oboch rodičov.⁴¹ Podľa judikatúry Ústavného súdu Českej republiky nemusí byť výslovne daný súhlas rodičov, avšak vyslovený nesúhlas rodičov musí byť vždy podrobený preskúmaniu za účelom odhalenia dôvodu nesúhlasu.⁴²

Striedavá osobná starostlivosť predpokladá vzájomnú schopnosť rodičov spolu komunikovať bez toho, aby bolo dieťa zatahnuté do ich vzájomných problémov. Podľa názoru Ústavného súdu preto môže ísť o čisto obštrukčné konanie jedného z rodičov, bez odôvodneného súhlasu a preto súd nemôže o takýto nesúhlas oprieť svoje rozhodnutie. Nesúhlas jedného z rodičov preto musí byť dôkazmi podložený na základe preukázateľných a racionálnych dôvodov, že je v záujme dieťaťa, aby bolo zverené do osobnej starostlivosti len jedného z rodičov.⁴³

Vyplývajú z judikatúry Ústavného súdu Českej republiky chýbajúca kvalifikovaná komunikácia medzi rodičmi nesmie byť prekážkou zavedenia striedavej osobnej starostlivosti o dieťa. Znamenalo by to porušenie základného práva jedného z rodičov vychovávať svoje dieťa v zmysle čl. 32 odst. 4 Listiny základných práv a slobôd a tiež porušenie práva na spravodlivý proces v zmysle čl. 36 Listiny základných práv a slobôd.⁴⁴ Nie je možné vylúčiť, že práve medzi rodičmi, ktorí spolu dobre nekomunikujú, bude striedavá osobná starostlivosť o dieťa podnetom a motiváciou, aby sa snažili čo najviac kooperovať. Striedavá osobná starostlivosť o dieťa núti rodiča, ktorý nebol tejto forme naklonený a na ktorého strane chýba ochota ku komunikácii, aby svoje správanie zmenil, inak sa môže stať, že skutočne dôjde ku zmene výchovy a zverení dieťaťa do výchovného prostredia druhého rodiča.⁴⁵

ZÁVER

V závislosti od spoločenských podmienok, menili sa aj vzťahy medzi rodičmi a deťmi. Kým v predhistorickom období možno tieto vzťahy charakterizovať ako pomery bez výraznejších citových väzieb, v ktorých má dominantné postavenie matka, patriarchálna rodina zasa predpokladala významnejšie postavenie otca. Obdobie feudalizmu bolo poznačené ingerenciou cirkvi do sféry rodinnoprávnych vzťahov, čoho dôsledkom bolo, že sa základom

⁴¹ Podľa § 26 ods. 2 zákona č. 94/1963 Sb. o rodině ve znění pozdějších předpisů: „Jsou-li oba rodiče způsobilí dítě vychovávat a mají-li o výchovu zájem, může soud svěřit dítě do společné, popřípadě střídavé výchovy obou rodičů, je-li to v zájmu dítěte a budou-li tak lépe zajištěny jeho potřeby.“

⁴² Bližšie pozri: Uznesenie Ústavného súdu ČR zo dňa 5. novembra 2008, sp. zn. II. ÚS 2082/08.

⁴³ SMATANOVÁ, L., VALACHOVÁ, I. *Inštitút striedavej osobnej starostlivosti o dieťa*. In: *Bulletin slovenskej advokácie*, 19, 2013, č. 11, s. 24.

⁴⁴ Bližšie pozri: Nález Ústavného súdu ČR I. ÚS 266/10.

⁴⁵ Nález Ústavného súdu ČR I. ÚS 2661/10.

spoločnosti stáva patriarchálna a konečne monogamná rodina. Normy cirkevného práva sa zamerali na oblasť manželského zväzku, vo vzťahu medzi rodičmi a deťmi prikazovali deťom voči rodičom poslušnosť a úctu, rodičom zasa starostlivosť a lásku k ich deťom. V uvedenom však možno vidieť konečne vyjadrenie vzájomného vzťahu medzi rodičom a dieťaťom, nakoľko právu jedného subjektu zodpovedala povinnosť druhého, a naopak. Je zaujímavé, že prvá väčšia kodifikácia obyčajového práva sa dotkla len ochranných pomerov, zatiaľ čo manželské právo (len do roku 1894) a ostatná časť rodinného práva ostali nekodifikované.

Vzťahy medzi rodičmi a deťmi boli jednotne upravené až v roku 1949 v zákone platnom na celom území bývalého Československa, čím bola uskutočnená nielen prvá jednotná komplexná kodifikácia rodinného práva, ale toto sa stalo samostatným právnym odvetvím. V súvislosti s dobudovaním socialistickej spoločnosti, ako aj v súvislosti s požiadavkami súdnej praxe, vyvstala potreba rekodifikácie niektorých kódexov, medzi nimi aj vtedajšieho základného prameňa rodinného práva, ktorá bola uskutočnená zákonom č. 94/1963 Zb. Tento bol v priebehu jeho štyridsaťročnej platnosti niekoľkokrát novelizovaný, aby mohol pružne reagovať na aktuálne problémy.

Samotný zákon o rodine č. 94/1963 Zb. bol osem krát novelizovaný, pričom v Slovenskej republike bol nahradený zákonom č. 36/2005 Z. z. o rodine. Do právneho poriadku Slovenskej republiky bol zákonom č. 217/2010 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine v znení neskorších predpisov s účinnosťou od 1. júla 2010 zavedený inštitút striedavej osobnej starostlivosti o dieťa. Praxou sa striedavá osobná starostlivosť o dieťa vidí pre mnohých rodičov ako pozitívna. Dieťa pociťuje skutočný domov u otca i u matky, bez ohľadu na to, že je na dvoch miestach. Aj v prípade zlej komunikácie medzi rodičmi sa striedavá osobná starostlivosť odporúča pretože môže zlepšiť komunikáciu a vzťah medzi rozvedenými rodičmi. Počas striedavej starostlivosti sa stabilizuje a upokojí výchovné prostredie a taktiež je prevenciou proti rozvinutiu syndrómu zavrhnutého rodiča.

V súčasnosti sa nachádzame v čase legislatívnych premien a rekodifikácií občianskeho práva, pričom možno očakávať, že rodinné právo sa stane súčasťou nového občianskeho zákonníka podobne, ako to je v Českej republike, kde je rodinné právo upravené v zákone č. 89/2012 Sb. Občiansky zákoník v § 655 až § 975. Znovu začlenenie rodinného práva do občianskeho zákonníka bude znamenať novú dimenziu statusových, majetkových a osobných pomerov v manželstve a rodine a na rozdiel od právnej úpravy z čias pred revolúciou, dnes zákonodarca môže uplatniť všetky princípy, hodnoty, tradície a ľudskoprávne tendencie, avšak vysporiadať sa musí aj s konzervatívnymi a na druhej strane s liberálnymi postojmi.

LITERATÚRA:

- BEŇA, J. *Vývoj slovenského právneho poriadku*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2001, 391 s. ISBN 80-8055-477-3.
- BIANCHI, L. a kol. *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945. I. diel 1848 – 1918*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1971, 447 s. ISBN neuvedené.
- CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M. *Rodinné právo. 2. vyd.* Šamorín : Heuréka, 2008, 224 s. ISBN 978-80-89122-47-9.
- ČEŠKA, Z. a kol. *Československé rodinné právo*. Praha : Panorama, 1985, 312 s. ISBN 11-095-85.
- ČIČ, M. a kol. *Československý socialistický štát a právo: Vznik a rozvoj*. Bratislava : Veda, 1987, 572 s. ISBN neuvedené.
- FAJNOR, V., ZÁTURECKÝ, A. *Nástin súkromného práva platného na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. 3. vyd.* Šamorín : Heuréka, 1998, 600 s. ISBN 80-967653-4-5.
- GLOS, J. *Rodinné pomery v zrcadle práva*. Praha : Orbis, 1974, 200 s. ISBN neuvedené.
- KLABOUC, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha : Orbis, 1962, 281 s. ISBN neuvedené.
- *Kronika ľudstva. 6. dopl. vydanie*. Bratislava : Fortuna Print, 2001, 1319 s. ISBN 80-88980-46-1.
- KUKLÍK, J. a kol. *Dejiny československého práva 1945-1989*. Praha : Auditorium, 2011, 432 s. ISBN 978-80-87284-17-9.
- LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku. 2. vyd.* Bratislava : IURA EDITION, 2002, 626 s. ISBN 80-89047-48-3.
- MOSNÝ, P., HUBENÁK, L., SKALOŠ, M. *Dejiny štátu a práva na území Slovenska*. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2010, 386 s. ISBN 978-80-557-0006-9.
- PAVELKOVÁ, B. *Manželské právo. 1. vyd.* Bratislava : VO PF UK, 2004, 235 s. ISBN 80-7160-184-5.
- PLECITÝ, V., SKŘEJPEK, M., SALAČ, J., ŠÍMA, A. *Základy rodinného práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2009, 140 s. ISBN 978-80-7380-139-7.
- SKALOŠ, M. *Slovenské a československé dejiny štátu a práva v rokoch 1945–1989*. Banská Bystrica: PrF UMB, 2011, 428 s. ISBN 978-80-557-0156-1.
- SKALOŠ, M. *Formovanie inštitútu osvojenia v historicko-právnom kontexte Slovenska*. In: KLÁTIK, J. (ed.): "Stop! Deti nie sú tovarom! Adopcie nie sú obchodom!" : zborník

príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie pod záštitou štátneho tajomníka MV SR a národného koordinátora boja proti obchodovaniu s ľuďmi Jozefa Bučeka, Banská Bystrica 17. marca 2015. 1. vyd. Banská Bystrica: Inštitút kriminologických štúdií v Banskej Bystrici, 2015, s. 79-86. ISBN 978-80-557-0876-8.

- SMATANOVÁ, L., VALACHOVÁ, I. *Inštitút striedavej osobnej starostlivosti o dieťa. In: Bulletin slovenskej advokácie, 19, 2013, č. 11, s. 18-25. ISSN 1335-1079.*
- SVATUŠKOVÁ, Z. *Vývoj právnej úpravy vzájomných vzťahov rodičov a detí na území Slovenska. [Diplomová práca]. Banská Bystrica : Právnická fakulta UMB, 2010, 73 s.*
- SVOBODA, J. *Zákon o rodine a súvisiace predpisy. Bratislava : Obzor, 1985, 388 s. ISBN neuvedené.*
- SVOBODA, J., FICOVÁ, S. *Zákon o rodine: Komentár: Judikatúra, súvisiace predpisy a vzory rodinnoprávných podaní. Bratislava : Eurounion, 2005, 728 s. ISBN 80-88984-76-9.*
- ŠOŠKOVÁ, I. *Zákon o osvojení z roku 1928 - jednotná právna úprava inštitútu osvojenia v medzivojnovom Československu. In: Pocta Karlu Schellemu k 60. narodeninám: sborník k životnému jubileu. Brno: Nakladatelství KEY Publishing, 2012. s. 595-603. ISBN 978-80-7418-144-3.*
- VESELÁ, R. a kol. *Rodina a rodinné právo (historie, súčasnosť a perspektivy). Praha : Eurolex Bohemia s. r. o., 2003, 262 s. ISBN 80-86432-48-3.*

Kontakt: martin.skalos@umb.sk

ZASNOUBENÍ V ČESKÝCH PRÁVNÍCH DĚJINÁCH

(NĚKOLIK POZNÁMEK S DŮRAZEM NA OBDOBÍ RANÉHO NOVOVĚKU)

Marek Starý

Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Česká republika

ABSTRAKT

Zasnoubení je starobylý právní institut. Jedná se o dvoustranný příslib uzavřít v budoucnu manželství mezi dvěma osobami. V současném občanském zákoníku, platném v České republice od roku 2012, není tento institut obsažen, stejně jako v předchozích kodexech z komunistického období. Naposledy s ním byly právní důsledky spojeny v rakouském ABGB, zná ho ale také současné právo kanonické. Studie se snaží poukázat na význam zasnoubení v českém prostředí především v období raného novověku a upozornit na některé prameny a souvislosti.

KLÍČOVÉ SLOVÁ

kanonické právo; manželství; právní dějiny; zasnoubení;

ABSTRACT

An engagement is an ancient legal institute. It is a double-sided commitment of two persons that they will enter into marriage in the future. In presently valid Czech Civil code from the year 2012, this institute is not included, as well as in previous codes from the communistic era. Last time some legal consequences were associated with it in Austrian ABGB, today it is also known by the canon law. The study tries to point to the significance of the engagement in Bohemian background especially in the early modern age and to bring reader's attention to some sources and connections.

KEYWORDS

canon Law; marriage; legal history; Engagement

Platí-li okřídlené rčení že rodina je základ státu, pak pro evropský geopolitický a sociální prostor je možno jedním dechem dodat, že manželství je základ rodiny. Těžko totiž může být sporu o tom, že právě manželství se řadí k základním sociálním i právním institutům, jejichž prostřednictvím je lidské soužití organizováno.¹

¹ Vynikající přehledovou práci na toto téma představuje monografie KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*.

Je-li manželství zkoumáno v historickém kontextu, je na něm na první pohled patrný silný vliv křesťanské církve, která jeho význam správně postřehla a v podstatě od samého počátku svého rozvoje se snažila dostat je pod svoji kontrolu. Římskoprávní pojetí manželství jako smlouvy sui generis bylo v rukou církve transformováno na svátost (sacramentum), tedy mysteriózní, byť v daném případě rovněž na oboustranném konsenzu založený obřad, jehož pomocí je účastníkům zprostředkována neviditelná Boží milost.² Vzhledem k tomuto pojetí a stejně tak i historické tradici manželství na našem území je pak naprosto pochopitelný odpor podstatné části politiků a společnosti (jakkoliv dominantně ateistické) k tomu, aby byl tento termín extenzivně přenesen i na právní vztah mezi dvěma osobami stejného pohlaví. V kontextu stávajícího konceptu důsledného prosazování principů rovnosti a politické korektnosti nelze těmto svazkům jistě upírat relevantní právní ochranu, obsahově jsou však přeci jen vzdáleny tomu, co se s podporou církve jako podstata manželství v evropském civilizačním prostoru zakořenilo.

V novém občanském zákoníku, přijatém Parlamentem ČR v roce 2012, lze poměrně obsáhlou úpravu (heterosexuálního) manželství nalézt v §§ 655–770. Zde se také objevuje legální termín „snoubenci“, označující muže a ženu, „kteří hodlají vstoupit do manželství“.³ Ten je posledním reliktem právního institutu zasnoubení, který ve starší době mohl samotnému uzavření manželství předcházet a který se ostatně dodnes do jisté míry udržuje ve společenské praxi. Jeho právní likvidace se přitom váže již k právníké dvouletce a přijetí zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném. Ten, stejně jako pozdější zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, sice z důvodu zjednodušení a srozumitelnosti zachoval označení nuptientů slovem „snoubenci“, zasnoubení jako takové se v něm ovšem již neobjevilo.

Poslední reflexe klasického zasnoubení v civilních kodexech světského práva je tak v českém prostředí spojena s ABGB. Jeho § 45 definoval zasnoubení jako „*zatimní slib vstoupiti v manželství*“ a jedním dechem konstatoval, že pro snoubence nezakládá skutečné právní závazky ani pokud jde o samotné uzavření manželství jako takového, ani ohledně poskytování jakékoliv smluvně zakotveného plnění, které by bylo pro případ nedodržení takového slibu sjednáno.⁴ Nicméně pokud jedna strana od zasnoubení bezdůvodně odstoupila, vznikal druhý nárok na náhradu skutečné škody.⁵ V těchto intencích fungovalo zasnoubení i v období První republiky a stejně tak ještě i v letech následujících, právě až do vydání zákona

² Srovnej např. LAURIN, F. *Moc zákonodárná a soudní v příčině manželství dle katolického práva církevního*, zejm. s. 13–35.

³ § 656 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník.

⁴ § 45 císařského patentu č. 946/1811 ř.z., obecný zákoník občanský.

⁵ § 46 císařského patentu č. 946/1811 ř.z., obecný zákoník občanský.

o právu rodinném.⁶ Nutno dodat, že rakouský a posléze československý právní řád zároveň obsahovaly i další ustanovení, která dodávala zásnubám právní relevanci, a to z pohledu práva civilního (nárok na věno, resp. výbavu, možnost uzavírat svatební smlouvy, náhrada škody dle §§ 46 i 1328 ABGB), finančního (snížení sazby převodních poplatků při kupních smlouvách či při převezech nemovitostí) i trestního (delikt svedení pod slibem manželství podle § 506 trestního zákoníku z roku 1852).⁷

Koncepce zásnub v ABGB vycházela – tak, jako ostatně celý tento kodex – z klasického práva římského. V něm bylo zasnoubení chápáno jako dva vzájemně se doplňující, tak říkajíc protisměrné přísliby, sponse, čímž byl celému tomuto institutu dán do vínku název – sponsalia. Již zde ovšem platilo, že na rozdíl od jiných příslibů nebylo zasnoubení právně vymahatelné, ba nebylo dokonce možné ani svázat ho se smluvní pokutou jako standardním zajišťovacím prostředkem – takové zajištění závazku by bylo jakožto jednání *contra bonos mores* neúčinné.⁸ Jistá právní relevance mu ovšem přiznána byla. Především se jeho jednostranné porušení (tedy zasnoubení, popřípadě uzavření sňatku s jinou osobou) spojovalo s infamií porušitele.⁹ Dále pak bylo možno jistého zajištění dosáhnout prostřednictvím snubního závdavku (arrha sponsalica), jímž jeden ze snoubenců druhému zásnuby potvrzoval – pokud se sňatek nerealizoval, pak buď závdavek propadl, nebo byl příjemce závdavku povinen, došlo-li ke zrušení zasnoubení jeho vinou, vrátit dvojnásobek (duplum).¹⁰ Počínaje dobou císaře Konstantina I. pak mohl snoubenec, který zasnoubení nezrušil, požadovat od svého partnera navrácení darů, které byly z jeho strany v souvislosti s vyhlídkou sňatku realizovány (donatio ante nuptias).¹¹

Dosti odlišně se ovšem k institutu zásnub postavila ve středověku křesťanská církev. Zpočátku nepochybně i v jejím náhledu doznívala římskoprávní tradice, avšak zřejmě pod vlivem zvyků germánských i slovanských se toto stanovisko začalo dosti razantně vyvíjet jiným směrem.¹² Ten dokumentuje list papeže Alexandra III. († 1181) biskupovi z Poitiers z druhé poloviny 12. století, v němž se jasně konstatovalo, že snoubenec, který chtěl pojmout jinou choť

⁶ Velmi obdobná byla i uherská úprava zasnoubení v zákonném článku XXXI/1894, o práve manželském. Srovnej blíže ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl I.*, s. 373–380.

⁷ Na některé právní následky zasnoubení upozornili již ROUČEK, F., SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl I.*, s. 374, podrobněji a s doložením některých dalších aspektů pak o této problematice pojednává monografie POLICAR, V. *Zasnoubení a jeho důsledky*.

⁸ D 45, 1, 134 („*Inhonestum visum est, vinculo poenae matrimonia obstringi, sive futura sive iam contracta*“).

⁹ HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*, s. 467.

¹⁰ Původně dokonce čtyřnásobek (quadrumplum).

¹¹ Blíže HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*, s. 494–495.

¹² Shodně VACEK, J. *O zasnoubení v církevním právu římsko-katolickém*, s. 63–64.

než dámu původně zaslíbenou, má být napomínáním a případně i církevními tresty doveden k tomu, aby splnil svůj původní zásnubní slib.¹³ V období vrcholného středověku tak zřejmě jistá právní vynutitelnost zásnub existovala,¹⁴ s čímž si nutně neprotiřečí skutečnost, že v nejvyšších společenských vrstvách bylo zasňubování potomků používáno jako vcelku konvenční politický a diplomatický prostředek, aniž by se nedodržování takto vzniklých závazků stalo předmětem zájmu církevních orgánů.¹⁵ Zde ovšem bylo důvodem spíše uplatnění zásad *Nemo iudex sine actore*, resp. *Deus iudicat, cum nemo accusat*. Problematika zásnubní praxe a právních sporů z ní vzešlých v období středověku je ovšem celkově prozkoumána jen velmi nedostatečně, ačkoliv byla soudní akta předhusitské doby zpřístupněna zásluhou Ferdinanda Tadrý.¹⁶

Mnohem objemnější jsou přirozeně heuristická východiska pro analýzu poměrů raně novověkých. Platí ovšem, že i tyto prameny byly doposud využívány spíše sporadicky. Manželské kanonické právo bylo v tomto období podrobněji upraveno dekretem Tametsi, vydaným tridentským koncilem v roce 1563.¹⁷ Reforma manželského práva se dotkla také institutu zasnoubení (byť samotný dekret o něm nepojednává) a do jisté míry potlačila jeho význam, zejména tím, že církevním soudům byla dána kompetence prohlásit je za nezávazné, pokud byl důvod k obavám, že by manželství mezi zasnoubenými bylo nešťastné. Naproti tomu byla ale v procesní praxi nadále přípustná žaloba, již bylo možno se dodržení zásnubního slibu druhou stranou vymáhat (*actio ad petendam matrimonii celebrationem*) a zasnoubení nadále představovalo překážku pro uzavření jiného manželství.¹⁸

Je ovšem třeba uvědomit si, že tridentský koncil byl shromážděním prelátů církve katolické, jejíž pozice v českých zemích (a zejména v samotném Českém království) byla

¹³ LAURIN, F. *Moc zákonodárná a soudní v příčině manželství dle katolického práva církevního*, s. 126, pozn. 274. V téže poznámce (již na s. 127) upozornil autor ovšem na to, že „musí při tom dotčený církevní vrchní veliké obezřetnosti užívatí, jelikož manželství vynucená, byť i ostatně platná byla, obyčejně neblahé následky mívají“ a na podporu toho citoval jiný list Alexandrova nástupce Lucia III. († 1185).

¹⁴ Nebylo samozřejmě možno exekučně uzavření manželství vymoci, avšak dosti účinnými prostředky nátlaku byla jednak církevní klatba, jednak zařazení sponsalia mezi manželské překážky. VACEK, J.: *O zasnoubení v církevním právu římsko-katolickém*, s. 65–66.

¹⁵ Za všechny příklady je možné připomenout opakované zasňubování lucemburských princezen, dcer Jana Lucemburského a Karla IV. Blíže VELDTRUP, D. *Ehen aus Staatsräson. Die Familien- und Heiratspolitik Johans von Böhmen*, s. 483–543; TÝŽ. *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.*

¹⁶ TADRÁ, F. (ed.) *Soudní akta konsistoře pražské. Díl I.–VII.* Velmi pěknou sondu do pozdně středověkých poměrů a pramenů představuje studie HLEDÍKOVÁ, Z. *Zápisy z manželských sporů – nepovšimnutý pramen z 15. století*, s. 79–93.

¹⁷ Překlad prvního článku a názvů dalších devíti je v HRDINA, A. I. (ed.) *Prameny ke studiu kanonického práva*, s. 76–79. K významu dekretu dále např. KOP, F. *O významu a závaznosti dekretu „Tametsi“ (Ukázka ze studia vývoje práva manželského)*, s. 56–60, 96–99, 120–134.

¹⁸ Blíže VACEK, J. *O zasnoubení v církevním právu římsko-katolickém*, s. 72–73. Přehnaně skepticky se o významu zasnoubení po tridentském koncilu vyjádřili HRDINA, A. I. – KUCHAROVÁ, H. *Záhady kolem sňatku Anny Kateřiny Šporkové. Historicko-právní studie z manželského práva*, s. 101–102.

v důsledku náboženského vývoje v 15. a 16. století dosti slabá. Jednoznačnou převahu měli – minimálně co do počtu – vyznavači evangelických, nekatolických konfesí, jejichž spektrum bylo v Čechách poměrně široké. Po stránce právní byla nicméně tato roztržičnost poněkud kompenzována tím, že výkonná a soudní moc v těch otázkách, jež tradičně a od hlubokého středověku příslušely orgánům církevním, vykonávala konzistoř pod obojí či též dolní (kališnická konzistoř), organizačně ukotvená v roce 1478 a sídlící v Karlově koleji na Starém Městě pražském. Jí do určité míry konkurovala též „malá“ konzistoř kutnohorská, vzniklá rovněž již v 15. století.¹⁹ Nutno říci, že katolická církev a církve evangelické se v pojetí manželství a otázek souvisejících nijak dramaticky nerozcházely, což je logické, neboť těch se věroučné spory vesměs nedotýkaly.

Bohatství soudních sporů, které byly v manželských otázkách před církevními orgány vedeny, nabízí do budoucna široký prostor pro zásadní analýzy. Je ovšem třeba upozornit, že takové analýzy budou nutně vyžadovat obrátit se přímo ad fontes. Písemnosti utrakvistické konzistoře jsou alespoň částečně zpřístupněny již poněkud zastaralými, avšak nepochybně spolehlivými edicemi pokrývajícími časové úseky let 1525–1562,²⁰ 1562–1570²¹ a 1609–1619,²² obdobné materiály provenience katolické jsou podobným způsobem dostupné toliko z let před obnovou arcibiskupství, kdy rozhodující moc vykonávala rovněž konzistoř pod jednou (1528–1564).²³ Obrovský potenciál soudní agendy z prostředí katolického tak skrývají materiály dochované v archivu pražského arcibiskupství.²⁴

Velmi rámcový nástin právní praxe formuloval na základě korespondence dolní konzistoře z počátku 17. století František Tischer. Ten dospěl k závěru, že u žen bývalo zpravidla podnětem k žalobě těhotenství – pod vlivem slibu manželství se některé z nich stávaly ochotnějšími k intimním stykům se svými nastávajícími, a pokud se tito následně k uzavření

¹⁹ K dějinám dolní konzistoře a utrakvistické církevní organizace vůbec srovnej např. KROFTA, K. *Boj o konsistoř podobojí v l. 1562–1575 a jeho historický základ*, s. 28–57, 178–190, 271–282, 383–420; MACEK, J. *Víra a zbožnost jagellonského věku*, s. 41–159; MATOUŠEK, J. *Kurie a boj o konsistoř podobojí za administrátora Rezka*, s. 16–41, 252–291; RAK, J. *Vývoj utrakvistické správní organizace v době předbělohorské*, s. 179–206; WINTER, Z. *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století. Svazek I.*, s. 319–361.

²⁰ BOROVIČ, K. (ed.) *Jednání a dopisy konzistoře katolické i utrakvistické. I. díl. Akta konzistoře utrakvistické.*

²¹ PAŽOUT, J. (ed.) *Jednání a dopisy konzistoře pod obojí způsobou přijímajících a jiné listiny téže strany se týkající z let 1562–1570.*

²² TISCHER, F. (ed.) *Dopisy konzistoře podobojí z let 1609–1619. Díl I.–III.*

²³ BOROVIČ, K. (ed.) *Jednání a dopisy konzistoře katolické i utrakvistické. II. díl. Akta konzistoře katolické.*

²⁴ Zde je třeba vyzdvihnout především souvislou řadu spisů z let 1564–1790, uloženou v Národní archiv (dále jen „NA“) Praha, fond Archiv pražského arcibiskupství, i.č. 4610–4818. Z dalších materiálů stojí za upozornění i.č. 1174 (nálezy 1564–1566), 1192 (protokoly 1628–1629), 1482 (nálezy 1607–1615), 1484 (repertorium 1621–1653), 1485 (repertorium 1654–1702), 1486 (rozsudky 1625–1653), 1495 (protokoly 1724–1730), 1496 (protokoly 1731–1740), 4530–4572 (soudní spisy 1599–1777), 4604 (protokoly 1708–1742), 4609 (protokoly 1664–1750), řada dalších relevantních materiálů je pak rozptýlena i na dalších místech, např. v širě pojatých aktových knihách či v rámci tzv. miscellaneí. Vodítkem pro vyhledávání ve starším období (tj. do reforem osvěcenského absolutismu) je zde Archiv pražského arcibiskupství 1289–1920. Inventář. Díl I.–VI.

manželství neměli, vedly další kroky zoufalých dívek k právní žalobě, jejímž prostřednictvím se snažily liknavého snoubence k uzavření manželského svazku donutit. Mužům šlo naproti tomu spíše o věno, jež mizelo v nedohlednu, pokud se jejich vyvolená přiklonila k jinému nápadníkovi. Řízení se zahajovalo púhonem či obesláním a v rámci řízení se provádělo standardní dokazování, jehož obvyklou součástí bylo ústní jednání (stání). Pokud se některá ze stran součinnosti v řízení vyhýbalo, mohlo se proti ní uplatnit stanné právo. Žalovaná strana byla při zahájení procesu vyzývána, aby do skončení procesu neuzavírala jiné manželství, a to pod hrozbou pokuty, která se odvíjela od jejích společenských a majetkových poměrů a která byla patrně navrhována původcem sporu.²⁵ Vzhledem k tomu, že i řízení ve věcech manželských s sebou neslo stranám nemalé náklady a přinášelo nutnost řešit záležitost v Praze, před konzistořemi, je pochopitelné, že se do něj téměř nepouštěli příslušníci nižších sociálních vrstev a mezi aktéry těchto sporů se dominantně vyskytuje měšťanstvo. Celkem běžně se zde ovšem setkat i s osobami urozenými.²⁶

To, že manželské záležitosti patřily ve středověku a raném novověku k výsostným polím působnosti církve svaté, neznamená, že by do nich nemohla ingerovat světská moc. Tradičně řešila například otázku majetkoprávních vztahů mezi manželi, v zemském, městském i poddanském právu se lze setkat s normami věnovanými otázkám věna, vdovského zaopatření či vzájemného dědického nápadu manželů. Animosity mezi manželi pak mohly v nejednom případě přerůst v jednání, které založilo – moderně nahlíženo – odpovědnost trestněprávní, o níž se mělo rozhodovat před soudy světskými. V některých, pravda velmi výjimečných, případech se pak mohly světské soudy zaobírat i právními spory vzešlymi právě z nepodařených zásnub.

²⁵ TISCHER, F. *Dopisy konsistoře podobojí z let 1610–1619*, s. VIII–IX; průběh sporů projednávaných před konzistořmi kutnohorskou popsal podrobněji ŘEHÁK, J. J. *Z protokollů konsistoře kutnohorské. Příspěvek k historii mravu i nemravu v XVI. století*, s. 49–61. Z nich vycházel ve svém popularizačním díle také FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*, s. 61–67. Na řadě příkladů lze ovšem demonstrovat, že uvedená pokuta ne vždy účinně jinému sňatku v průběhu řízení zabránila.

²⁶ Ze sporů šlechtických lze například ve výše citované edici Tischerově nalézt následující kauzy: Jiří Slepotický ze Sulic vs. Ludmila Kateřina Újezdecká z Červeného Újezdce (s. 14–15, č. 36), Ernfrid Berbištorf z Berbištorfu vs. Hedvika Zárubová z Hustířan (s. 69–71, č. 230 a 231), David Špetle z Janovic vs. Sybila Velemyšlská z Velemyšlevsí (s. 152, č. 561), Karel Zikmund Sudkovský z Henersdorfu vs. Anna Stařimská z Libštejna (1. svazek, s. 183, č. 708), Jiří Vilém Berbištorf z Berbištorfu vs. Ludmila Šanovcová, roz. Voděradská z Hrušova (s. 198, č. 758, s. 203–204, č. 776, s. 209, č. 793), Kryštof Albrecht z Roupova vs. Eliška z Donína (s. 205–206, č. 780, 781), Antonín Schreibersdorf ze Schreibersdorfu vs. Anna Schwarzbergerová z Hořiměřic (s. 319, č. 1060, s. 336, č. 1107), Jindřich Chlumčanský z Přestavlk vs. Anna Chlumčanská, roz. Vidršperková z Vidršperka (s. 386, č. 1256, s. 388, č. 1264), Jindřich Roch Sosnovec z Vlkanova vs. Barbora Gerštorfová z Gerštorfu (s. 418, č. 1358, s. 421, č. 1368), Karel Kaplír ze Sulevic, resp. Karel Chotek z Chockova vs. Alžběta Charvátová z Barnštejna (s. 461–463, č. 1512–1514, 1520–1523, s. 467, č. 1542), Jiří Záborský z Brloha vs. Eva Hrobčická z Hrobčic (s. 478–479, č. 1585), Rudolf Vachtl z Pantenova vs. Marie Slánská, roz. Mirková ze Solopisk (s. 505, č. 1693, s. 512, č. 1698, s. 514, č. 1708, s. 518–519, č. 1716–1723, s. 521, č. 1726–1731), Jindřich Straka z Nedabylic vs. Johana Vachtlová z Pantenova (s. 526, č. 1740 a 1741).

Velmi pěkným příkladem takové pře, která měla výrazně skandální podtext a rozvířila hladinu šlechtické společnosti na počátku 17. století, je spor vedený před komorním soudem a urozeným pánem Petrem ze Švamberka († 1620), budoucím dědicem rozsáhlé jihočeské državy pánů z Rožmberka, spějící osobou bonvivána Petra Voka († 1612) k úplnému vymření. Na kauzu upozornil již na konci 19. století August Sedláček,²⁷ od té doby byla v literatuře opakovaně zmíněna, aniž by ale byla zkoumána hlouběji.²⁸

Již dospělý Švamberk se několik let dvořil mladičké Elišce ze Žerotína, bohaté dědičce několika východočeských panství. Během námluv mělo údajně dojít i k závaznému příslibu budoucího sňatku, a zdánlivě tak vše směřovalo ke zdárnému konci. Na počátku roku 1604 ale Elišku její matka náhle přivezla do Olomouce, kde ji až neslušně rychle provdala za podstatně staršího, ovdovělého moravského zemského komorníka Ladislava Berku z Dubé. Zhrzený ženich se následně obrátil na císaře a žádal o projednání celé kauzy a patřičné „zaopatření“. Rudolf II. mu vyhověl a předložil kauzu komornímu soudu, který ji řešil až do konce roku 1605, kdy mezi stranami došlo (poté, co si i Švamberk našel jinou životní partnerku) k mimosoudnímu narovnání.²⁹

Uvedená kauza je bezpochyby pozoruhodná a v mnoha ohledech nejasná. Z dochovaných materiálů není například jednoznačně patrný Švamberkův žalobní nárok, tj. není zřejmé, čeho se vlastně v soudním řízení chtěl domáhat. Z kontextu lze soudit, že to byla v první řadě náhrada nákladů, které mu neúspěšné námluvy u Elišky ze Žerotína přinesly – v tom případě mu ale nic nebránilo obrátit se na soud církevní, neboť i kanonické právo v potridentském období nárok na náhradu škody, vzniklou věrolomným nedodržením zásnubního závazku, uznávalo.³⁰ Ostatně sama Eliška se opakovaně nepřislušnosti světského soudu dovolávala, v čemž jí ale nebylo popřáno sluchu.

Pro zajímavost lze dodat, že v souvislosti s událostmi výše popsány došlo souběžně ještě k jednomu soudnímu sporu, který ukazuje na další kontext problematiky manželství v raně novověkém právu. Podle českého zemského zřízení se totiž neměly šlechtičny vdávat bez vědomí svých otců a po jejich smrti bratří, strýců a poručníků, a to pod sankcí ztráty veškerého

²⁷ SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl I.*, s. 184–185.

²⁸ Srovnej např. KOLDINSKÁ, M., MAŤA, P. (eds.) *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, s. 350; HOLÝ, M. *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500–1650*, s. 33; JÁNSKÝ, J. *Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu s erbem labutě*, s. 413–414. Velmi stručně, avšak s cennými odkazy na některé prameny, zmínil kauzu též MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500–1700)*, s. 626 a 913–914, pozn. 289–291.

²⁹ Materiály ke sporu se nacházejí především v NA Praha, fond Stará manipulace (dále jen „SM“), sign. S 117/27, i.č. 3235, kart. 2230. Listina z 22. prosince 1605, již byl spor ukončen, se dochovala v Státní oblastní archiv Třeboň, fond Cizí rody, sign. Ze Švamberka 13/1, i.č. 560.

³⁰ VACEK, J. *O zasnoubení v církevním právu římsko-katolickém*, s. 72–73.; HRDINA, A. I., KUCHAROVÁ, H. *Záhady kolem sňatku Anny Kateřiny Šporkové*, s. 102.

nároku na rodové statky.³¹ Z tohoto důvodu označili Eliščino vdání za (všeobecně neoblíbeného) Ladislava Berku jako „nepořádné“ také její strýcové Jan a Kašpar Melichar ze Žerotína, kteří se pokusili na větším zemském soudu Českého království prosadit své nároky dovozované z příslušného ustanovení a z toho, že se sňatek odehrál bez jejich vědomí a souhlasu jakožto nejbližších mužských příbuzných z žerotínského rozrodu.³² Ani tato pře ale nevyústila v meritorní soudní rozhodnutí a skončila v důsledku Eliščina předčasného skonu v roce 1611.

Četnost sporů, které byly v souvislosti s nedodržováním sponsalií vedeny, vysvítá jasně i z toho, že synoda pražské arcidiecéze vydala v roce 1605 nařízení, že se mají zásnuby konat slavnostní formou.³³ Nepochybně proto, aby byla v těchto sporech ulehčena důkazní situace. Vždyť právě ve sporu mezi Petrem ze Švamberka a Eliškou ze Žerotína (který ale zřejmě nebyl sám o sobě impulzem k tomuto normativnímu zásahu) blokovala rozhodnutí mimo jiné základní faktická otázka, zda Švamberkovi byl či nebyl příslib budoucího manželství ze strany Eliščiny matky učiněn – skutková tvrzení stran byla zcela protichůdná a ani pomocí svědeckých výpovědí nebylo možné jasně rozhodnout, na které straně se skrývá pravda. Slavnostní forma zásnub a obligatorní přítomnost svědků měly od počátku 17. století alespoň některé tradiční procesní zádrhele odstranit.

Tradiční právní rozměr zásnub byl destruován císařským patentem Josefa II. ze dne 30. srpna 1782, jímž byly veškeré „*Eheverlöbnisse*“ bez pardonu prohlášeny za neplatné, s lakonickým zdůvodněním, že ani státu, ani zúčastněným osobám nepřinášejí žádný užitek, nýbrž spíše škody.³⁴ Šlo o pomyslný přípravný krok k vydání podstatně obsáhlejšího manželského patentu ze 16. ledna 1783, jímž bylo celé manželství prohlášeno za občanskou smlouvu – „*ein bürgerliches Vertrag (Contract)*“ – a postaveno pod jurisdikci obecných

³¹ KREUZ, P., MARTINOVSKÝ, I. (eds.): *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*. Edices. 250, čl. 515; JIREČEK, J., JIREČEK, H. (eds.) *Codex iuris bohemicus. Tomi IV. pars I. sectio I. Jura et constitutiones regni Bohemiae saeculi XVI.*, s. 224–225, čl. F 19 (ZZ 1549), s. 586, čl. I 59 (ZZ 1564). V lakoničtější podobě se tato norma (se sankcí ztráty věna) objevuje již v ČÁDA, F. (ed.) *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká*, s. 157, čl. 91, kde je toto opatření nazváno „*právem starým*“.

³² Materiály k tomuto sporu jsou především v NA Praha, SM, sign. Z 22/18, i.č. 4176, kart. 2596, některé listy jsou uloženy též pod sign. S 117/27, i.č. 3235, kart. 2230, společně s materiály dokumentujícími při mezi Eliškou a její matkou na jedné a Petrem ze Švamberka na druhé straně. Eliščin choť Ladislav Berka ovšem v rámci sporu zdaleka nehrál toliko pasivní úlohu, jak ukazují jeho půhony na Kašpara Melichara ze Švamberka, vložené v NA Praha, fond Desky zemské, sign. DZM 87, fol. O 11r – O 12v, O 19r – O 26r.

³³ PEJŠKA, J. *Církevní právo se zřetelem k partikulárnímu právu československému. Svazek III. Manželské právo kanonické*, s. 65. Synodě z roku 1605 a jejím nařízením se věnují např. studie SEDLÁK, J. *Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605*, s. 606–613, VACEK, F. *Diecéšní synoda pražská z r. 1605*, s. 25–45, či ZÍBRT, Č. *Synoda r. 1605 proti pověrám*, s. 176–178, normy týkající se zasnoubení však ani jedna z nich neuvádí.

³⁴ Císařský patent č. 73/1782 Sb. z. s. Dostupný z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1001&page=189&size=45> [cit. 2019-05-10].

soudů.³⁵ Církvím zůstalo pouze samo právo sňatky uzavírat;³⁶ zasnoubení zde s ohledem na předchozí patent pochopitelně řešeno nebylo. Znovu ale nabylo, jak již bylo výše uvedeno, jisté právní relevance v souvislosti s vydáním ABGB.

Ještě jednou pak zasnoubení nakrátko posílilo svůj význam v důsledku konkordátu, uzavřeného mezi Rakouskem a papežským stolcem 18. srpna 1855 a publikovaného císařským patentem z 5. listopadu téhož roku.³⁷ Jím byla zrušena II. hlava ABGB („O manželském právu“) a příslušné právní vztahy se měly nadále řídit článkem X. konkordátu. Došlo k obnovení (arci)diecézních soudů, do jejichž kompetence byly kromě sporů manželských svěřeny i spory ohledně zasnubných slibů, jejichž platnost byla konkordátem obnovena.³⁸ Církevní soudy mohly ovšem rozhodovat toliko o platnosti či neplatnosti zasnub, majetkové pohledávky řešit nemohly (i když v praxi většinou doporučovaly finanční obnos, který by byl vhodný jako kompenzace) – s těmi se snoubenci museli obracet na soudy civilní.

Tato labutí píseň sponsalií jakožto poměrně významného právního institutu neměla ovšem dlouhého trvání – konkordát byl vypovězen v roce 1870, již v roce 1868 ale tzv. manželský zákon znovu obnovil platnost druhé hlavy ABGB a opětovně potvrdil pojetí manželství jako občanské smlouvy.³⁹ O tom, že zasnoubení ale v této době stále ještě mělo ve společnosti (zejména v tzv. vyšších kruzích) silnou tradici, svědčí skutečnost, že v letech 1857–1866 řešil jen arcibiskupský soud v Praze na méně než 529 sporů, v nichž žalující strana žádala o uznání a splnění slibu manželského.⁴⁰

Katolické manželské právo – včetně zasnoubení – bylo nově upraveno dekretem „Ne temere“ z 2. srpna 1907, který se stal součástí Codexu iuris canonici, vydaného o deset let později.⁴¹ Avšak zde se již nejedná o více než předpis statutární, který reguluje fungování církve a osob, které se k ní konfesně hlásí – z hlediska právního řádu státního není dotyčná úprava v zásadě relevantní. Právní účinky zasnoubení se tak v první polovině 20. století omezovaly na

³⁵Císařský patent č. 117/1783 Sb. z. s. Dostupný z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=jgs&datum=1001&page=214&size=45> [cit. 2019-05-10].

³⁶ Stručně k osvícenským zásahům a následnému právnímu vývoji též PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Z. Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze, s. 34–42.

³⁷Císařský patent č. 195/1855 ř.z. Dostupný z <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rgb&datum=1855&page=733&size=45> [cit. 2019-05-10].

³⁸ Instrukce pro církevní soudy byla přílohou navazujícího císařského patentu č. 185/1856 ř.z.

³⁹ Zákon č. 47/1868 ř.z., jímžto se obnovují nařízení druhé kapitoly obecného zákonníka občanského o manželském právě katolickém, přidává se moc soudní u věcech manželských katolíků se týkajících k soudům světským a ustanovuje se, kdy se může sňatek manželský předsevzítí před úřady světskými.

⁴⁰ BOROVIČ, K. Manželský soud v Praze, s. 222–223. K těmto sporům blíže též PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Z. Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze, s. 55–96.

⁴¹ K dekretu blíže např. HOBZA, A. Dekret „Ne temere“. Papežský zákon o zasnoubení a oddavkách a jeho význam pro rakouské právo občanské, zejm. s. 334–336; VACEK, *O zasnoubení v církevním právu římsko-katolickém*, s. 73–77.

několik norem obsažených v ABGB, trestním zákoníku a potažmo také zákonech č. 74/1901 ř.z., o poplatcích z převodu nemovitostí, a č. 178/1937 Sb., o změně a doplnění některých právních ustanovení o poplatcích a jiných dávkách (viz výše), aby se pak v rámci právníkové dvouletky definitivně (?) z historické scény vytratil.

Závěrem je možno konstatovat, že v dosavadní české juristické, resp. právněhistorické literatuře byl institut zasnoubení zkoumán v první řadě v podobě, jakou mu vtiskl všeobecný občanský zákoník z roku 1911. Také kanonistická literatura se ponejvíce věnovala stavu platnému ve 20. století, zejména v návaznosti na manželskou reformu provedenou dekretem „Ne temere“ z roku 1907. Zejména období raného novověku (16.–18. století) ovšem nabízí k dalšímu studiu bohatství aktového materiálu a korespondence, jejichž podrobnějším zmapováním a zpracováním se lze dozajista mnoho dozvědět o tom, jaké právní a sociální konsekvence byly v dobových souřadnicích se slibem uzavření manželství spojovány a jaké typické problémy a spory zasnuby vyvolávaly, zejména pokud se některá ze stran závazku rozhodla pro jeho nesplnění. Také procesní rozměr takovýchto sporů je dosud zmapován jen velmi povšechně. Dalšímu bádání na tomto poli se tak otevírá více než široký prostor.

LITERATÚRA:

- BOROVIČ, K. (ed.) *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*. I. díl. Akta konsistoře utrakvistické, Praha : I. L. Kober, 1868. 396 s.
- BOROVIČ, K. (ed.) *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*. II. díl. Akta konsistoře katolické, Praha : I. L. Kober, 1869. 404 s.
- BOROVIČ, K.: Manželský soud v Praze. *Časopis katolického duchovenstva* 3/IX, 1868, s. 222–223.
- ČÁDA, F. (ed.): *Nejvyššího sudího Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká* (Historický archiv, číslo 48). Praha : Česká akademie věd a umění, 1930. 231 s.
- FRANCEK, J. *Zločin a sex v českých dějinách. Manželské spory a sexuální kriminalita v raném novověku*. Praha : Rybka, 2000. 254 s. ISBN 80-86182-29-0-
- HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. Bratislava : Právníká fakulta Univerzity Komenského, 1927. 656 s.
- HLEDÍKOVÁ, Z. *Zápisy z manželských sporů – nepovšimnutý pramen z 15. století*. In: *Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. Dr.*

- Josefa Petráně*, usp. Zdeněk Beneš – Eduard Maur – Jaroslav Pánek. Praha : Historický ústav ČSAV, 1991, s. 79–93. ISBN 80-85268-05-1.
- HOBZA, A. Dekret „Ne temere“. Papežský zákon o zasnoubení a oddávkách a jeho význam pro rakouské právo občanské. *Právník XLVIII*, 1909, s. 329–339, 374–383, 445–454.
 - HOLÝ, M. Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500–1650. *Historická demografie* 27, 2003, s. 5–35.
 - HRDINA, A. I. *Prameny ke studiu kanonického práva*. Plzeň : Aleš Čeněk, 2007. 278 s. ISBN 978-80-7380-039-0.
 - HRDINA, A. I., KUCHAROVÁ, H. *Záhady kolem sňatku Anny Kateřiny Šporkové. Historicko-právní studie z manželského práva*. Praha : Karolinum, 2017. 351 s. ISBN 978-80-246-3360-2.
 - JÁNSKÝ, J. *Páni ze Švamberka – pětisetletá sága rodu s erbem labutě*, Domažlice : Nakladatelství Českého lesa, 2006. 557 s. ISBN 80-86125-72-6.
 - JIREČEK, J., JIREČEK, H. (eds.) *Codex iuris bohemicus*. Tomi IV. pars 1. sectio I., Jura et constitutiones regni Bohemiae saeculi XVI. Pragae : Fr. Tempsky, 1882. 703 s.
 - KLABOUCH, J. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha : Orbis, 1962. 281 s.
 - KOLDINSKÁ, M., MAŤA, P. (eds.) *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*. Praha : Argo, 1997. 456 s. ISBN 80-7203-170-8.
 - KOP, F. O významu a závaznosti dekretu „Tametsi“ (Ukázka ze studia vývoje práva manželského). *Všehrd. List československých právníků X*, 1929, s. 56–60, 96–99, 120–134.
 - KREUZ, P., MARTINOVSKÝ, I. (eds.) *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích). Edice*. Praha : Scriptorium, 2007. 526 s. ISBN 978-80-86197-91-3.
 - KROFTA, K. Boj o konsistoř podobojí v l. 1562–1575 a jeho historický základ. *Český časopis historický XVII*, 1911, s. 28–57, 178–190, 271–282, 383–420.
 - LAURIN, F. *Moc zákonodárná a soudní v příčině manželství dle katolického práva církevního*. Praha : Právnícká jednota, 1883. 158 s.

- MACEK, J. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha : Argo, 2001. 488 s. ISBN 80-7203-265-8.
- MATOUŠEK, J. Kurie a boj o konsistoř podobojí za administrátora Rezka. *Český časopis historický* XXXVII, 1931, s. 16–41, 252–291.
- MAŤA, P. *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2004. 1060 s. ISBN 80-7106-312-6.
- PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Z. *Každodennost manželství. 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*. Pardubice – České Budějovice : Univerzita Pardubice – Bohumír Němec – Veduta, 2015. 208 s. ISBN 978-80-88030-11-9.
- PAŽOUT, J. (ed.): *Jednání a dopisy konsistoře pod obojí způsobou přijímajících a jiné listiny téže strany se týkající z let 1562–1570*. Praha : Historický spolek, 1906. 471 s.
- PEJŠKA, J. *Církevní právo se zřetelem k partikulárnímu právu československému*. Svazek III. Manželské právo kanonické. Obořiště : Theologický ústav CSsR, 1934. 307 s.
- POLICAR, V. *Zasnoubení a jeho důsledky*. Brno : Nakladatelství Brněnské tiskárny, 1947. 63 s.
- RAK, J. Vývoj utrakvistické správní organizace v době předbělohorské. *Sborník archivních prací* 1/XXXI, 1981, s. 179–206.
- ROUČEK, F. – SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl I. Praha : V. Linhart, 1935. 1192 s.
- ŘEHÁK, J. J. Z protokollů konsistoře kutnohorské. Příspěvek k historii mravu i nemravu v XVI. století. In: *Sborník historický vydaný na oslavu desítiletého trvání „Klubu historického“ v Praze*. Praha : J. Otto, 1883, s. 38–61.
- SEDLÁČEK, A. *Hrady, zámky a tvrze království Českého*. Díl I., Praha : František Šimáček, 1882. 259 s.
- SEDLÁK, J. Některá zvláštní ustanovení pražské synody z r. 1605. *Časopis katolického duchovenstva* 10/XXXI, 1890, s. 606–613.

- TADRA, F. (ed.) *Soudní akta konsistoře pražské*. Díl I.–VII. Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění, 1893–1901.
- TISCHER, F. (ed.): *Dopisy konsistoře podobojí z let 1609–1619*. Díl I.–III. Praha : Historický spolek, 1917–1925.
- VACEK, F. Diecéšní synoda pražská z r. 1605. Život církevní v Čechách s počátku sedmnáctého století. *Sborník historického kroužku 5*, 1896, s. 25–45.
- VACEK, J. O zasnoubení v církevním právu římsko-katolickém. *Vědecká ročenka právnické fakulty Masarykovy university v Brně II*, 1923, s. 53–77.
- VELDTRUP, D. Ehen aus Staatsräson. Die Familien- und Heiratspolitik Johans von Böhmen. Veldtrup, Dieter. In: *Johann der Blinde, Graf von Luxemburg, König von Böhmen (1296-1346). Tagungsband der 9es Journées lotharingiennes, 22. - 26. Oktober 1996*. Luxembourg : Imprimerie Rapidpress, 1997 s. 483-543.
- VELDTRUP, D. *Zwischen Eherecht und Familienpolitik. Studien zu den dynastischen Heiratsprojekten Karls IV.* Warendorf : Fahlbusch, 1988. 564 s. ISBN 3-925522-04-2.
- WINTER, Z. *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*. Svazek I. Praha : Česká akademie císaře Františka Josefa I. pro vědy, slovesnost a umění, 1895. 496 s.
- ZÍBRT, Č. Synoda r. 1605 proti pověrám. *Český lid 5/XXVI*, 1926, s. 176–178

Kontakt: starym@prf.cuni.cz

STAROSTLIVOSŤ O DETI HODNÉ OCHRANY NA SLOVENSKU V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ

Adriana Švecová – Miriam Laclavíková

Právnická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, Slovenská republika

ABSTRAKT

Príspevok sa zameriava na normatívnu, inštitucionálnu a organizačnú stránku zabezpečenia verejnej ochrany o sociálne exkludované deti na Slovensku v medzivojnovom období označované ako deti ochrany hodné. Normatívny základ ich právnej ochrany a starostlivosti sa opieral ešte o uhorský zák. čl. XX/1877, na ktoré nadviazali čiastkové zákonné úpravy z obdobia prvej ČSR (zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských a jeho vykonávacie vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n.; ako aj vládne nariadenie č. 40/1932 Zb. z. a n., ktorým sa vydávajú niektoré ustanovenia o spolupôsobnosti orgánov verejnej starostlivosti o súdnych chránencoch a dobrovoľnej starostlivosti o mládež s poručenskými súdmi v slovenskej a podkarpatskoruskej krajine), ktoré budú predmetom bližšej právnohistorickej pozornosti. Autorky v základnej rovine približujú rodinnoprávne inštitúty poručníctva, opatrovníctva, inštitút verejného poručníctva a pestúnstva.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

dieťa hodné ochrany, poručníctvo, opatrovníctvo, pestúnska starostlivosť, Slovensko, prvá ČSR, Okresná starostlivosť o mládež, poručenské úrady/súdy, dôverník OSM, pestúni, pestúnske kolónie.

ABSTRACT

The study focuses on the introduction of the legal framework, institutions, and organisation of the public care for socially excluded children in Slovakia in interwar period, known as the "children worth of care." The fundamental piece of legislation was the former Hungarian Law no. XX of 1877, as amended by partial Czechoslovak laws such as the Law no. 256 of 1921 Coll. on Protection of Children in Substitute Child Care and Out-of-Wedlock Children complying with government regulations no. 29 of 1930 Coll. and no. 40 of 1932 Coll. These dealt with the cooperation of public bodies in care for court fosterlings, volunteer care for youth and Slovak and Ruthenian guardianship courts. They will be in the center of the authors' attention together with a general introduction of guardianship, curatorship, and institutes of public guardian and fosterer.

KEY WORDS

Child Worth of Care; Guardianship, Curatorship, Fosterer, Slovakia, First Czechoslovak Republic, Regional Youth Care, Guardianship Bodies and Courts; Fiduciary of the Regional Youth Care; Foster Parents; Foster Colonies.

DETI „OCHRANY HODNÉ“ A PRÁVNY REŽIM „OPUSTENÉHO DIEŤAŤA“

Dieťa (ako osoba právne nepľnoletá)¹ mohlo v rámci recipovanej uhorskej a tvoriacej sa prvorepublikovej čl. právnej úpravy existovať v rôznych právnych vzťahoch:

1) rodinnom/rodičovskom;

2) osvojenectvom (rovnocennom k rodičovskému);

3) poručenskom alebo opatrovníckom;

4) pestúnskom (ktorý predstavoval skôr faktický než právny vzťah, realizovaný za účelom starostlivosti o dieťa).

Zmyslom existencie týchto vzťahov bolo zabezpečenie riadnej výchovy a výživy dieťaťa, za predpokladu, ak existencia rodinnej/osvojiteľskej starostlivosti zlyhávala, tak bolo potrebné využiť modely súkromnej alebo verejnej a neskôr aj polooficiálnej starostlivosti o dieťa popri usporiadaní právneho režimu k dieťaťu (opatrovníctvo alebo poručníctvo) a/alebo aj faktického režimu k dieťaťu (pestúnstvo).

Ako osobitné režimy sa teda od 19. storočia (v uhorských pomeroch) nanovo inštitucionalizovali a upravili modely verejnoprávnej a súkromnoprávnej starostlivosti o deti – starostlivosti o **deti ochrany hodné**. V náznaku sociálnym odôvodnením potreby nových a pomerne široko využívaných režimov bola kríza tradičnej rodiny a jej hodnôt v dôsledku nástupu industrializácie, tiahlej ekonomickej krízy, vystaňovalectva ako masového fenoménu, preľudnenia vidieka a hľadania nových zdrojov obživy. Ďalším vážnym sociálnym faktorom sa stala prvá svetová vojna a jej dôsledky.

Medzi deti ochrany hodné sa vo všeobecnosti zaraďovali deti rodičmi opustené alebo rodičmi/inými povinnými osobami z rôznych príčin zanedbávané, ktoré príslušné poručenské úrady/súdy² **prehlásili za tzv. opustené deti**. Veľmi početnou skupinou detí ochrany hodných sa stali deti bez rodinnej výchovy (siroty, polosiroty), deti, o ktoré nejavili ich zákonní zástupcovia záujem sa starať, resp. sa tejto povinnosti museli z rôznych osobných, zdravotných, sociálnych dôvodov zriecť. Išlo o tieto demonštratívne uvedené kategórie:

1) detí nemanželských;

¹ Štúdia je príspevkom riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/0105/17 Formy starostlivosti o osirelé a sociálne odkázané deti v období modernizácie (od polovice 18. do polovice 20. storočia).

² V súdovej odbornej literatúre sa používali oba termíny poručenský úrad/poručenský súd, niekedy ešte s pôvodným prívlastkom „sirotské úrady/stolice“, resp. „sirotská agenda“, vzhľadom na prebiehajúcu reformu poručenskej agendy v 20-tych rokoch sa táto agenda definitívne preniesla zákonom č. 100/1931 Zb. z. a n. (§ 56, 57) na všeobecné súdy v rámci ich konania v nesporových veciach. V práci pre lepšiu zrozumiteľnosť použijeme duálne označenie poručenský úrad/súd.

- 2) detí osirelých/poloosirelých alebo opustených (alebo zanedbávaných), ktoré sa mohli/nemuseli tiež túlať a žobrať;
- 3) detí žijúcich v patologických alebo sociálne/zdravotne nevhodných pomeroch: pochádzajúcich z početných robotníckych rodín, ďalej deti alkoholikov, nemravných a zločinných rodičov, rodičov ťažko chorých a tulákov;
- 4) detí potulných Rómov a cirkusových/pouličných umelcov;
- 5) detí vojnových invalidov.

V súdobej praxi, kreovanej ešte za uhorských pomerov, patrila starostlivosť o tieto kategórie detí hodných verejnoprávnej (alebo aj dobrovoľnej súkromnoprávnej ochrany) z inštitucionálneho hľadiska k **verejnej poručenskej (opatrovníckej) starostlivosti/agende** nielen vecne kompetentných poručenských úradov/súdov, ale tiež obcí z titulu ich výkonu všeobecnej chudobinskej starostlivosti, zahŕňajúcej aj zákonne definovanú povinnú starostlivosť o tieto kategórie detí a mládeže³. Za hlavnú úlohu sa pri danej agende považovalo zabezpečenie osobných a majetkových záležitostí chránenej nepľnoletej (ale aj pľnoletej ale nespôsobilej na právne úkony) osoby, t.j. starostlivosť zahŕňajúca riadnu výchovu (v zmysle výchovno-vzdelávacej aj mravnej výchovy) a výživu. Právny základ pôvodného uhorského sociálneho zákonodarstva vytvoril nasledujúce princípy a starostlivosti o ochrany hodné, resp. opustené deti a mládež:

- 1) princíp ochrany, v ktorom sa nerobil rozdiel medzi deťmi tuzemskými a zahraničnými, zanedbanými a opustenými, manželskými alebo aj nemanželskými, deťmi žijúcich rodičov a medzi sirotami, polosirotami;
- 2) snaha o zvýhodňovanie pestúnskej starostlivosti pred starostlivosťou ústavnou (vnímanou ako zatvorená, zástupná a dočasná, zabezpečovaná v štátnych detských domovoch (útulkoch), čo však nebolo dôsledne rešpektované ale napriek tomu sa táto forma permanentne užívala)⁴;
- 3) komplementárne využitie dobrovoľnej starostlivosti⁵ popri štátnej.

Ohlasovaciu povinnosť vo vzťahu k zabezpečeniu ochrany o tieto deti a ich následnému (ešte stále v legislatíve preferovanému prioritnému) umiestňovaniu v systéme štátnej

³ Podľa zák. čl. XX/1877, čiastočne novelizovaného zákonom č. 246/1922 Zb. z. a n. sa poručenské úrady/súdy radili medzi rozhodujúce inštitúcie v starostlivosti o opustené a osirelé a tiež trestne stíhané alebo mravne ohrozené (tzv. „spustlé“, „mravne vadné“, „defektné“) deti a mládež v ich právnych, poručenských záležitostiach.

⁴TŮMA, A. K otázce kompetence ministerstva sociální péče v oboru péče o mládež. In *Sociální revue*, r. II, 1921, s. 89.

⁵KAZDA, V. *Státní péče o opustěnou mládež na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. In *Sociální revue*, roč. II, 1921, s. 160.

starostlivosti mali obecne úrady a obecni poručníci, no na príslušné konkrétne ústavy sa obracali i priamo sami rodičia (resp. zákonní zástupcovia) či akékoľvek iné súkromné osoby (aj osoby, ktoré sa dieťaťa ujali), ktoré pre sociálnu tieseň či iný (napr. zdravotný) dôvod sa o zverené dieťa nemohli starať. Do náhradnej starostlivosti mohli byť však prijaté nielen reálne zanedbávané a opustené deti, ale aj také, ktoré vyrastali v nevhodných sociálnych, mravných, zdravotných pomeroch, resp. ktorým rôzne príčiny bránili k zdarnej výchove, výžive a rozvoju, ergo všetky uvedené kategórie detí, u ktorých z akýchkoľvek príčin zlyhávala ich riadna výchova (spolu s vzdelávaním) a výživa, spadali pod predmetnú kategóriu detí ochrany hodných. Ako sme už uviedli vyššie, tieto deti museli (resp. mali) byť vyhlásené rozhodnutím poručenského úradu/súdu I. stupňa **za tzv. deti „opustené“** a následne sa pre tieto deti, nachádzajúce sa v právnom režime „opustenosti“, mohlo rozhodnúť o ich umiestnení v príslušnom ústave alebo do pestúnskej rodiny.

Rozhodovaciú právomoc na základe nariadenia uhorského ministerstva vnútra č. 1/1903 (§ 2 až 6) vo veciach vyhlásenia opustenosti dieťaťa mladšieho ako 15 rokov ako hlavnom predpoklade na umiestnenie do ústavnej výchovy štátneho detského domova alebo do súkromnej pestúnskej starostlivosti **niesli poručenské úrady/súdy I. stupňa**, v obvode ktorých sa nachádzala domovská obec dieťaťa; ak nebola určená, tak poručenský úrad/súd obce, kde sa dieťa zdržovalo.⁶

Za poklad konštitutívneho výroku poručenského úradu/súdu I. stupňa o vyhlásení opustenosti sa mohli prijať nasledovné dôvody, ktoré sa aplikovali v prípade maloletých detí manželov Vojtecha a Jozefíny K. z r. 1929: *„dľa udania matky maloletých, Jozefíny K., bývala táto so svojím manželom Vojtechom K. podomným obchodníkom v Hlohovci. Manžel ju vyzval, aby išla i s celou rodinou bývať do Žiliny, čo ona poslúchla. V Žiline odišiel jej manžel s tým, že bude hľadať zamestnanie a od toho času sa viac nevrátil ba ani četnícka stanica jeho pobyt vypátrať nemohla. Matka maloletých je celkom nemajetná, zárobku neschopná, a čaká každý deň porod. Z toho dôvodu odišla zo Žiliny do Trenčína k jej rodine, ktorá ale ju t.j. matku a maloleté vydržiavať nemôže a z toho dôvodu bolo potrebné maloleté deti Karola, Hermanna,*

⁶ Na základe prípisu MSS zo dňa 12. septembra 1930, č.j. 12.320/I/A/3/30 bol spresnený postup poručenským úradom, ako postupovať pri rozhodovaní o opustenosti dieťaťa. Vo výroku uznesenia o prehlásení opustenosti sa napr. uvádzalo: *„Na základe prevedeného šetrenia najmä svedectvom obce Z. zo dňa, zistil súd, že dieťa nemá žiadneho príslušníka podľa § 11 zák. čl. XX/1877 bez ohroženia výživy vlastnej v jeho výžive a výchove povinného spôsobilého. Ponevác ani OSM Trnava v rámci jej pôsobnosti nepodarilo sa dieťa umiestniť, bolo treba dieťa prehlásiť opusteným“*. ŠA Trnava, f. OSM Trnava, šk. 2, inv. č. 5 e).

*Margitu a Ladislava vyhlásiť za opustené a umiestniť ich v štátnom detskom domove v Rim. Sobote.*⁷

Praktické skúsenosti zo Slovenska počas 20-tych rokov napovedajú, že prax poručenských úradov/súdov vykazovala značné nedostatky, osobitne závažnými boli priet'ahy v konaní, hoci podľa § 6 ods. 4 nar. býv. uh. MV č. 1/1903 sa tieto poručenské veci mali vybaviť bezprostredne a urýchlene aj mimo poradia. Opačný problém sa javil v častých a urýchlene vydávaných rozhodnutiach poručenských úradov/súdov o ukončení ústavnej výchovy opusteného dieťaťa (ak rodičia prehlásili, že si dieťa prevezmú do starostlivosti) a ich žiadosti sa muselo vyhovieť.⁸

Plnenie alimentáčnej povinnosti bolo a zostalo aj počas existencie Československej republiky veľkým problémom. Navyše spory o výživné sa mali vybavovať opätovne prednostne a bez priet'ahov, čo sa poručenskými úradmi/súdmi nie vždy dodržiavalo. Vyskytol sa však druhoradý problém, keď tieto úrady, rozhodujúce o výživnom, neupovedomili detské domovy, do ktorých boli príslušné deti umiestňované, pričom tieto o rozhodnutí o výživnom mali byť upovedomené zo zákona. Podľa § 4 nar. č. 1/1903 mali totiž platby výživného plynúť na základe rozhodnutia poručenského úradu/súdu do pokladne detského domova, kde bolo dieťa umiestnené, na čiastočné krytie jeho pobytu a potrieb. V prvorepublikovej dobe sa však opak stal nevhodným pravidlom, že výživné najčastejšie poberala matka, no dieťa bolo umiestnené v detskom domove alebo v inom ústave bez krytia nákladov na jeho pobyt.⁹

NORMATÍVNY ZÁKLAD STAROSTLIVOSTI O DETI OCHRANY HODNÉ

Verejnoprávna starostlivosť o deti hodné ochrany na Slovensku prináležala počas existencie Československej republiky prioritne štátu (štátne detské domovy), len v menšej miere a len postupne sa presadzovala súkromná spolková a od 30-tych rokov tzv. polooficiálna starostlivosť o deti sprostredkovaná cez činnosť Krajského ústredia starostlivosti o mládež

⁷ ŠA v Trenčíne, f. OSM Trenčín, šk. 1. Podobné dôvody nemajetnosti a chudoby zákonných zástupcov uvádza archívny materiál OSM Trnava: „Dieťa nemá takých príbuzných, ktorí by sa boli v stave o dieťa starať bez ohrozenia svojej výživy. Matka je služobná, z malého zárobku sa o dieťa starať nemôže. Starí rodičia zomreli. Tak matka, ako aj dieťa sú úplne nemajetní. Keďže sa dieťaťu neujali dobrodinci, spolky a spoločnosti sociálneho rázu, bolo treba v horejšom smysle rozhodnúť.“ (uzn. OS v Trnave zo dňa 29. februára 1939 vo veci mal. Lídie B.), ŠA Trnava, f. OSM Trnava, šk. 2, inv. č. 5 e).

⁸ Pozri sondážny výskum v ŠA Trnava, f. Okresnej starostlivosti o mládež (OSM) Trnava, šk. 2, inv. č. 5 d).

⁹ Rozh. býv. uh. KK č. P IX 1421/1914 stanovilo, že čiastka výživného určená maloletému pod poručenskou mocou má byť zložená do tzv. sirotskej pokladne a obdobne podľa § 4 nar. č. 1/1903 mal povinnosť poručenský úrad rozhodnúť, či a akou čiastkou treba odvádzať štátnemu detskému domovu za pobyt dieťaťa. Podľa prípisu predsedu poručenského úradu III. stupňa Dr. Nešveru z r. 1931, in ŠA Nitra, f. Sirotský úrad II. stolice, sirotské záležitosti, šk. 5, inv. č. 18 – 19.

(KÚSoM), okresných starostlivostí o deti a mládež (OSM) a miestnych starostlivostí o deti a mládež (MSM).

Zabezpečenie starostlivosti o tieto deti vychádzalo z prevzatých pôvodom uhorských zákonov¹⁰: zák. čl. XX/1877 o poručníctve a opatrovníctve (čiastočne nahradeného a doplneného zákonom č. 246/1922 Zb. z. a n.); zák. čl. VIII/1901 o štátnych detských domovoch (útulkoch) zmenený zák. čl. XXI/1901¹¹, doplnených a vykonaných nariadením uh. ministerstva vnútra č. I-V/c z 23. júna 1903. Zák. čl. VIII/1901 o štátnych detských domovoch (útulkoch) spočíval na týchto zásadách:

- a) vybudovanie štátnych domovov (nazvaných po slovensky „nalezince“, „útulne“) pre deti mladšie ako 7 rokov, ktoré boli nájdené a úradne vyhlásené za „opustené“ (§ 1)¹²;
- b) snaha o umiestňovanie životaschopných a zdravých detí do rodinnej starostlivosti pestúnskych rodín (§ 2);
- c) ponechanie v ústavnej starostlivosti len detí chorých a zvláštnu zdravotnú starostlivosť požadujúcich (§ 2)¹³;
- d) deti zostávali v ústavnej starostlivosti až do 15. roku, pokiaľ nemohli byť po tretom (§ 2), resp. po siedmom roku života umiestnené v pestúnskych rodinách alebo iných verejných či súkromných ústavoch (tzv. sirotincoch).

Starostlivosť o deti do 7. roku veku v zmysle zákona hradil štát. Starostlivosť o deti vo veku 7 – 15 rokov už bola prenesená na domovskú obec, pričom dovŕšením 15. roku veku sa

¹⁰ Dôvodom pre prioritizáciu a presadenie štátnej starostlivosti (na úkor starostlivosti spolkovvej, resp. súkromnej) v súdobom Uhorsku bola aj silnejúca maďarizácia, ktorá sa mohla ľahšie vykonávať v štátnych zariadeniach než v spolkových, príp. obecných, a tiež nedostatočné krytie nákladov v samotných obciach. K presadeniu tohto modelu dochádza koncom 19. a začiatkom 20. storočia ako reakcia na sociálnu potrebu riešenia detskej otázky a otázky túlajúcej sa, žobravej a kriminálnej mládeže. KULHÁNEK, F. *Prehľad sociálnych, sociálno-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku*. Bratislava: Zemský sväz sociálnych a sociálno-zdravotných spolkov a zariadení na Slovensku, 1936, s. VI; JÚNOVÁ, E. *Zákonodarstvá v péči o mládež a dnešný stav péče dobrovolné*. In *Sociální revue*, roč. XVII, 1936, s. 408.

¹¹ MALINSKÝ, J. O organizaci a úkolech sirotčích stolic. In *Sociální revue*, roč. I, 1920, s. 550, ešte bližšie pozri KAZDA, V. Státní péče o opustěnou mládež na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. In *Sociální revue*, roč. II, 1921, s. 158 – 162; ROMÁN, J. *Obecná samospráva na Slovensku a jej dnešné polozenie. II. Ako odstrániť krízu obec. samosprávy a obecného hospodárenia verejného*. Prešov: Tlačou kníhtlačiarne Pallas, 1933, s. 53.

¹² § 1 zák. čl. VIII/1901: „Na ochranu niže 7-ročných detí nájdených ako aj úradne vyhlásených za opustené zriadi sa v hlavnom a sídelnom meste (Budapešti) a na rozličných miestach krajiny štátne útulky pre deti (nalezince, štátne detské domovy). Vidiecke štátne útulky zriadi sa spravidla postupne, na takých miestach, kde je ústav pre výchovu pôrodných asistentiek a kde zdarné pôsobenie detského domova zabezpečí primerane ľudomilnú činnosť miestnej verejnosti“.

¹³ § 2 zák. čl. VIII/1901: „V samej útulni umiestňujú sa len deti choré, slabé, vývojom telesne zaostalé, potrebujúce zvláštnjšiu opateru a lekárske ošetrovanie; ostatné spravidla sa umiestnia mimo ústavov“.

dieťa považovalo za sebestačné (ak nebolo schopné postarať sa o zabezpečenie svojich potrieb mohlo byť umiestnené v niektorom štátnom alebo súkromnom ústave)¹⁴.

Zák. čl. XV/1891 o opatrovaní detí od veku 3 až do 6 rokov (§ 1) a k nemu vydané vykonávacie nar. 44000/1892¹⁵ nariaďovali zriaďovať pre profylaktické účely ich riadnej výchovy a dozoru *detské opatrovne a detské útulne*. Povinnosť ich zriadenia pripadla tým obciam, ktoré vybrali istý objem priamych daní a počet takýchto detí bol vyšší ako 40 (§ 15 a 16 cit. z.). Povinným na ich zriaďovanie bol aj štát, kdekoľvek by štátne orgány uznali za vhodné ich zriaďovanie (§ 14-19 cit. z.), alebo mohol sám prispievať len subvenčne na už existujúce.¹⁶ Starostlivosť o deti staršie ako 7 rokov a odkázané na verejnú pomoc reguloval zák. čl. XXI/1901 o zaopatrení vyše sedemročných detí, odkázaných na obecnú podporu.¹⁷ V zmysle jeho § 1 „*Deti prijaté do štátnych detských domovov, zostanú až do 15. roku veku v sväzku týchto, nakoľko by po siedmom roku nemohly byť umiestnené v sirotincoch verejných alebo súkromných alebo v niektorom inom dobročinnom ústave alebo spolku. Deti, prekročivšie siedmy rok, môžu byť tiež prijaté do štátnych domovov, ak sú úradne vyhlásené za opustené a zostanú v ich sväzku až do 15. roku*“. Potvrdená bola zásada vyslovená už zák. čl. VIII/1901, v zmysle ktorej majú byť staršie deti (7- až 15-ročné) umiestňované „*podľa okolností v útulniach, alebo umiestnené u spoľahlivých pestúnov, predovšetkým u gazdov a remeselníkov*“.¹⁸ Starším, nadaným deťom mal štátny detský domov umožniť pokračovanie v štúdiách. Podľa ustanovenia § 3 náklady na výživu, výchovu a vzdelanie detí vo veku od 7 do 15 rokov hradila domovská obec detí.

Zákonnú úpravu obsiahnutú v zák. čl. VIII a XXI/1901 vykonalo nariadenie ministerstva vnútra č. 1/1903 B.M. zakotvujúce predpisy o ochrane opustených detí. Nariadenie definovalo pojem opustenosti dieťaťa a za opustené deti vyhlásilo deti „*niže 15-ročné a nemajetné, ktoré nemajú príslušníkov povinných a schopných na ich vydržovanie a výchovu (§ 11 zák. č. XX/1877) a príbuzní, dobrodinci, dobročinné ústavy alebo spolky o ich vydržovanie a výchovu patrične sa nestarajú*“ (§ 112 zák. čl. XX/1877, § 1 zák. čl. XXI/1901). Dieťa spĺňajúce požiadavky opustenosti malo právny nárok na prijatie do štátneho detského

¹⁴ JÁGER, R., JANIGOVÁ, E. *Vývoj právnej úpravy poskytovania sociálnej pomoci na území Slovenska (od najstarších čias do roku 1939)*. Banská Bystrica: Právnická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2013, s. 109.

¹⁵K úprave detských opatrovní a útulkov pozri VALENT, V. Správa osvety. In *Administratívny vestník*, r. VII, 1928, s. 164–166.

¹⁶Výnosom Ministerstva školstva a národnej osvety zo dňa 7. októbra 1921 č. 48773/21 boli zrušené všetky štátne opatrovne, ktoré zriadilo býv. uhorské ministerstvo školstva.

¹⁷Zák. čl. XXI/1901 súčasne doplnil zák. čl. VIII/1901.

¹⁸Z prednášky Dr. Janovského pre kurz sociálnych pracovníčok dna 17. – 27 augusta 1922, in SNA, f. IMSS, šk. 8, inv. č. 25.

domova. Obce a mestá boli povinné starať sa o deti mladšie ako 15 ročné javiace známky opustenosti, a to až do času ich prevzatia do štátneho detského domova (s refundáciou nákladov u detí mladších ako 7 rokov).

Uvedený stav existencie štátnej verejnej starostlivosti o deti a mládež bol v podmienkach prvej ČSR „uhorskou anomáliou“. Celé nasledujúce obdobie prvej ČSR dochádzalo k unifikácii a zosúlad'ovaniu tohto druhu starostlivosti a zblížovaniu režimov v českej a slovenskej časti v záujme ochrany detí a mládeže. Na slovenskej strane sa mal posilňovať súkromný a polooficiálny sektor – zriaďovať okresné starostlivosti o mládež (OSM) a miestne starostlivosti o mládež (MSM)¹⁹, ktoré by prevzali aj časť úloh štátu. Model existencie štátnych detských domovov sa však (vzhľadom na podmienky na Slovensku a Podkarpatskej Rusi) plánovalo ponechať. V prevádzke zostali štátne detské domovy na Slovensku (Košice, Rimavská Sobota) a pri nich zriaďované pestúnske kolónie.

V roku 1921 bola prijatá prvá rámcová československá úprava v podobe **zákona č. 256/1921 Zb. z. a n. o ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských**. Na jeho vykonávacie nariadenie sa čakalo dlhých deväť rokov, ktoré boli aj rokmi diskusie o charaktere starostlivosti o deti a mládež – štátna versus súkromná starostlivosť pre kategóriu „detí hodných ochrany“. V roku 1930 bolo vydané **vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n., na ktoré nadviazali** ďalšie výnosy Ministerstva sociálnej starostlivosti (MSS).²⁰ Zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. bol následne v roku 1932 doplnený úpravou verejnej starostlivosti a jej vzťahu k poručenským súdom pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi **vládnym nariadením č. 40/1932 Zb. z. a n.** ktorým sa vydávajú niektoré ustanovenia o spolupôsobnosti orgánov verejnej starostlivosti o súdnych chránencoch a dobrovoľnej starostlivosti o mládež s poručenskými súdmi v slovenskej a podkarpatskoruskej krajine.

Zákon č. 256/1921 Zb. z. a n. bol len rámcovou úpravou, ktorou bol minister sociálnej starostlivosti splnomocnený, aby svojimi nariadeniami (k ich vydaniu však nedošlo) určil:

- a) pre deti do 14. roku podmienky prijatia a držania v cudzej starostlivosti (len so súhlasom príslušného poručenského úradu);
- b) výkon dozoru nad deťmi v cudzej starostlivosti (išlo najmä o tzv. opustené deti), ale aj nad deťmi nemanželskými, ktoré boli v starostlivosti rodičov (resp. matky);

¹⁹ OSM sa chápala ako poskytovateľka alebo orgán verejnej ale dobrovoľne poskytovanej starostlivosti podľa českého vzoru Okresných péči o mládež (OPM). Sieť OSM sa síce intenzívne začala rozvíjať už v 20-tych rokoch, ale až na začiatku 30-tych rokov (zrejme pod vplyvom nadriadenej centrály KÚSoM) sa jednotlivé OSM dobudovali a začali efektívne pôsobiť na celom území Slovenska. MSM de facto predstavovali miestne pobočky OSM.

²⁰ Zaujímavosťou je, že tieto normy boli zrušené až v 50-tych rokoch 20. storočia zákonom 69/1952 Zb. o sociálnoprávnej ochrane mládeže.

c) podmienky výkonu pestúnskej starostlivosti a tiež dozoru nad výkonom pestúnskej starostlivosti, ako aj práva a povinnosti pestúnov a rodičov voči dozorným orgánom.

Obsah dozoru nad deťmi v cudzej starostlivosti a deťmi nemanželskými vymedzil § 2 zákona č. 256: dozorné orgány mali „*právo za tím účelem prohlížeti byty pěstounů nebo rodičů, místnosti dětem k pobytu určené, jakož i děti samy, a žádati na pěstounech, rodičích a členech jejich domácnosti, aby jim podle pravdy podávali vysvětlení o poměrech dětí, o jejich umístění, výživě, ošetřování a výchově, jakož i aby děti jim, nebo lékaři jimi označenému na určitém místě pravidelně předváděli.*“ Zákon tiež predvídal spolupôsobenie miestnych samosprávnych a správnych orgánov a dobrovoľných inštitúcií a spolkov pri vykonávaní tohto zákona (§ 4).

Prijatie uvedeného zákona si vyžiadala naliehavá sociálna potreba riešenia detskej otázky, s čím korešpondovalo aj zakotvenie trestných ustanovení v § 3 zákona vymedzujúcich skutkové podstaty priestupkov (pokiaľ konanie nenaplnilo znaky trestného činu) vo veciach ochrany detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských. Podľa daného ustanovenia § 3 ten, „*1. kdo dítě své do cizí péče dá nebo cizí dítě do své péče přijme bez předepsaného povolení, nebo;*

2. kdo v péči té dítě ponechá nebo podrží, ač dané mu povolení bylo odvoláno nebo pozbylo již platnosti, aniž o ně znovu zažádal, jakož i

3. kdo podmínek v povolení obsažených nedbá,

4. kdo ruší povinnosti, uložené jemu podle § 2 odst. 1 tohoto zákona,

5. kdo opomene hlásiti, co bude nařízeno ku provádění tohoto zákona a kdo při tomto hlášení nebo při vysvětlení dávaném osobám dozorčím učiní vědomě údaje nesprávné, trestán bude, pokud to není trestný čin, který dlužno trestati podle zákona trestního, pro přestupek politickými správami první stolice pokutou do 1000 korun nebo vězením do 1 měsíce. Spojiti pokuty s trestem na svobodě je přípustno. Zamění-li se nedobytná pokuta v trest vězení, nesmí převyšovati sazby pro ně stanovené.“

Predmetnú zákonnú úpravu vykonalo až vládne nariadenie č. 29/1930 Zb. z. a n., ktoré precizovalo deti požívajúce ochranu i konkrétnych poskytovateľov cudzej starostlivosti. Podľa § 1 sa za „*deti hodné ochrany v cizí péči*“ považovali deti, ktoré nedovršili vek 14. rokov bez rozdielu pôvodu (manželské alebo nemanželské), ktoré boli umiestnené v cudzej starostlivosti než u otca alebo matky, či už za odplatne alebo bezodplatne. Pod zákonnú ochranu neprináležali deti, ktoré

a) boli pod verejným dozorom, upraveným zvláštnym zákonom, napríklad deti v starostlivosti štátnych detských domovov na Slovensku a v Podkarpatskej Rusi;

b) deti, ktoré boli v cudzej starostlivosti len prechodne zo zvláštneho dôvodu, akým bola dochádzka do školy v inom meste, než bolo bydlisko rodičov, pobyt v prázdninovej osade, v nemocnici, v liečebných a iných podobných ústavoch.

Pod pojmom „*cudzia starostlivosť*“ sa v spomenutom vl. nar. č. 29 (§ 1 ods. 3) chápala starostlivosť cudzej fyzickej osoby (pestúna) alebo (súkromného) ústavu, pod ktorým sa rozumelo zariadenie ústavného typu²¹, „*ktorého účelom bolo nahradiť nedostatok riadnej starostlivosti rodičov pre väčší počet detí, ktoré nemôže prevziať do riadnej starostlivosti pestún, najmenej pre 10 detí tzv. sirotince, výchovny, detské domovy a útulky a pod.*“). Povinné subjekty rodičov, pestúnov a ďalších osôb a subjektov, ktoré by konali proti ustanoveniam zákona č. 256/1921 Zb. z. a n. boli potrestané podľa § 3 tohto zákona za priestupok proti ochrane detí v cudzej starostlivosti a detí nemanželských pokutou alebo trestom väzenia do jedného mesiaca.

Zákon č. 256 tiež ustanovil v § 2 (doplnený § 2 vl. nar. 29/1930 Zb. z. a n.) **dozorný úrad** pre deti v cudzej starostlivosti, ktorý pre Slovensko a Podkarpatskú Rus predstavoval príslušný poručenský (sirotský) úrad I. stupňa (t.j. príslušný okresný súd a v ňom zriadený poručenský úrad²²/neskôr len poručenský súd), miestne príslušný podľa miesta bydliska dieťaťa, ktorý bol v tejto činnosti podrobený dohľadu vyšších súdov a ministerstvu spravodlivosti (MS). Naopak dozor nad deťmi v štátnej ústavnej starostlivosti vykonával KÚ (Zemský/Krajinský úrad, KÚ) a v najvyššej inštancii MSS (§ 2 a § 5 vl. nar. 29/1930 Zb. z. a n), ktorý si prizval k výkonu dozoru KÚSoM.²³

Totíž uvedený úradný dozor poručenského úradu/súdu mohol byť prenesený podľa § 3 vl. nar. 29/1930 Zb. z. a n. na iný úrad. Týmto úradom sa stali novozriadované spolky OSM²⁴ (subordinačne podriadené centrále KÚSoM) a to za podmienky, že „*prejaví s tým OSM súhlas*

²¹ Povolenie na výkon ústavnej starostlivosti vydával KÚ (Zemský úrad), ktorý súčasne schvaľoval aj stanovy ústavu. Dozor nad fungovaním ústavu a starostlivosťou o zverené deti vykonával KÚ v súčinnosti s KÚSoM. Proti rozhodnutiam KÚ sa bolo možné odvolať na MSS. V zmysle § 17 ods. 2 vl. nar. bola „*ústavní správa povinná poskytnúť dozorčím orgánom voľný prístup do ústavu a dáti jim veškeré informace, potřebné k tomu, aby mohly nabýti správného názoru, zda ústav pečuje o děti, jak toho vyžaduje jejich zdárný vývoj tělesný, rozumový a mravní. Dozorčí orgány zemských ústředí péče o mládež nebo pomocných sborů zřízených pro tento úkol (§ 5, odst. 2.) vykáží se legitimací potvrzenou zemským úřadem.*“

²² V príslušnej právomoci bol kontrolovaný nadriadenými poručenskými úradmi/súdmi.

²³ Uvedené ústredie vykonávalo túto funkciu pod dozorom KÚ ako ním delegovaný orgán, a keďže na Slovensku sa činnosť KÚSoM len rozvíjala, uvedená funkcia mu len napomohla k zdarnému etablovaní sa.

²⁴ Ako konštatuje Bokesová – Uherová: „*Činnost štátných a veřejných zložiek sa mala vhodne doplniť dobrovoľnou spoluprácou občanov, ktorí sa zapájali do práce v okresných komisiách pre starostlivosť o mládež. V komisiách boli zástupcovia úradov i dobrovoľnej starostlivosti a zriaďovali sa na spolkovom princípe a to podľa direktív ministerstva sociálnej starostlivosti v zmysle jeho osobitného výnosu č. 3888/1921. Okresná starostlivosť o mládež sa mohla poveriť aj výkonmi verejnej starostlivosti, ktoré na ňu prenášali orgány verejnej správy.*“.

BOKESOVÁ–UHEROVÁ, M. *Dejiny zdravotníctva na Slovensku*. Bratislava : Osveta, 1989, s. 257 - 258.

a je možné od nej očakávať úspešné plnenie tejto úlohy.²⁵ Ak prevzala miestne príslušná OSM podľa § 4 uvedeného vl. nar. č. 29 danú dozornú agendu nad deťmi ochrany hodnými, potom konkrétne dozorné právomoci nad týmito deťmi vykonávali členovia OSM poverení funkciami **verejného poručníka alebo dôverníka**. V tomto prípade sa dozorné orgány (na Slovensku poručenské úrady/súdy a KÚ) sa obmedzili len na výkon všeobecného dohľadu²⁶, rozhodovali o sťažnostiach podaných proti opatreniam OSM a schvaľovali dôverníkov OSM. V zmysle § 3 ods. 6 vl. nar. č. 29 OSM plnila všetky ostatné úlohy starostlivosti o deti „za vhodné súčinnosti ostatných organizácií pečujúcich o mládež v jejich obvode“. Ak v okrese nepôsobila alebo odmietla prevziať tieto úlohy príslušná OSM, potom dozorný úrad I. stupňa ustanovil s porozumením KÚSoM pomocnú komisiu, zloženú z miestnych sociálnych pracovníkov, tiež zástupcov KÚSoM, okresného výboru a úradu okresnej štátnej školskej správy.

Príamy dozor nad deťmi ochrany hodnými, umiestnenými obvykle v pestúnskej starostlivosti, vykonávali spomenutí dozorní verejní poručníci/dôverníci obvykle menovaní OSM, alebo iným dozorným úradom. Za nich mohla byť ustanovená len osoba „svojprávna, mravne zachovalá, bezúhonná, telesne a duševne zdravá, ktorá k výkonu tejto funkcie mala potrebné vedomosti, schopnosti, vzdelanie a porozumenie.“ Za poručníkov/dôverníkov sa vyberali miestni obyvatelia znalí miestnych pomerov, ktorí boli rovnakej národnosti, vierovyznania ako dozorované deti. Vyberali sa z radov už existujúcich verejných poručníkov, sociálnych pracovníkov, úradníkov OSM a iných podobných spolkov. Dozorné úrady ich menovali do funkcie po zložení sľubu a vydaní legitimácie poručníka/dôverníka a menovaní museli byť uvedení v úradnom vestníku príslušného OÚ. O výkone dozoru podávali OSM správy poručenskému úradu/súdu a po ich sumarizácii na poručenských úradoch/súdoch III. stupňa sa zasielali na MSS.

Kontakt detí a pestúnov s dozornými orgánmi (najmä s verejnými poručníkmi/dôverníkmi OSM) taktiež upravilo vl. nar. č. 29/1930 Zb. z. a n. (§ 10 až 15). Predovšetkým poručníci/dôverníci mali povinnosť evidovať všetky skutočnosti, ovplyvňujúce vývoj detí v ich dozore a preto najmä

²⁵ Dialo sa tak až po vzniku a zakorenení spolkov OSM na Slovensku v priebehu 30-tych rokov.

²⁶ Pod dohľadom sa rozumelo „prohlížeti byty pěstounů nebo rodičů, místnosti dětem k pobytu určené jakož i děti samy, a žádati na pěstounech, rodičích a členech jejich domácností, aby jim podle pravdy podávali vysvětlení o poměrech dětí, o jejich umístění, výživě, ošetřování a výchově, jakož i aby děti jim, nebo lékaři jimi označenému na určitém místě pravidelně předváděli.“ V tejto kompetencii im boli nápomocné najmä samosprávne úrady miest a obcí (§ 2 a § 4 zákona č. 256/1921 Sb. z. a n.).

- a) viedli registre detí ochrany hodných (tzv. sirotsky register), tiež záznamy o ich rodinných, osobných, majetkových pomeroch, o školskom prospechu, ich správaní, zdravotnom a duševnom zdraví a iných okolnostiach ich osoby;
- b) mali za úlohu povzbudzovať verejnosť k prijímaniu funkcie pestúnov, resp. k porozumeniu verejnej starostlivosti;
- c) oboznámiť sa so zákonnými predpismi, poriadkami a inštrukciami nadriadených orgánov a sústavne sa vzdelávať v odbore sociálnej starostlivosti a byť rôzne nápomocní týmto orgánom alebo súdom;
- d) archivovať všetku korešpondenciu, dotýkajúcu sa dozornej funkcie.

Poručníci/dôverníci mali byť v čo najčastejšom kontakte s príslušnými osobami, povinnými starostlivosťou nad deťmi v cudzej starostlivosti a tiež priamo s deťmi a k tomu cieľu mali vykonávať pravidelné návštevy (podľa potreby, najmenej raz za mesiac) v pestúnskych rodinách, žiadať od nich rôzne vysvetlenia. Vykonávali dozor aj nad deťmi, ktoré nemali trvalého pobytu, t.j. kočujúcimi podľa miesta ich konkrétneho pobytu. Predovšetkým v prípade zistenia nedostatkov v starostlivosti a pomeroch dieťaťa mali dôverníci v prvom rade poučiť radou pestúnov, a ak to nebolo možné, potom o nich podali správu nadriadeným dozorným orgánom, resp. nadriadenej OSM a tiež zákonným zástupcom dieťaťa. V prípade (§ 13 ods. 2), ak dôverník *„zhliadne najmä, že pestún nemá spôsobilosť riadne starať o deti jemu zverené, alebo aj napriek jeho dôkladnému upozorneniu a napomenutiu si pestún svoje povinnosti neplní, a dieťa zanedbáva, neprihliada na jeho zdravie, neposiela ho do školy, zle s ním nakladá alebo ho zneužíva k zárobkovej činnosti, žobrote alebo pod., podá odôvodnený návrh na odňatie pestúnskej starostlivosti a navrhne tiež, čo sa má stať s dieťaťom. Ak je telesná a mravná bezpečnosť dieťaťa bezprostredne ohrozená a je dôvod sa obávať, že pomoc nadriadeného úradu príde neskoro, môže dieťa odňať sám a zveriť ho do inej vhodnej starostlivosti. Je však povinný oznámiť do hneď dozornému úradu, pokiaľ ide o žiadosť príslušnej OSM poverenej výkonom dozoru, aby jeho opatrenie bolo schválené.“*

Pri výkone dôverníckej funkcie boli dôverníci chránení ako orgány verejnej moci a tiež podriadení kontrole svojej činnosti nadriadeným dozorným orgánom, resp. nadriadenej OSM, ktorá zabezpečovala najmä ich vzdelávanie, náležité informácie, inštrukcie, potrebné k lepšiemu výkonu funkcie, združovala ich tiež za účelom spoločných porád, výmeny skúseností.

Uvedená zákonná ochrana detí ochrany hodných podporovala teda viacsúbejektivú starostlivosť, zdôrazniac generálnu kontrolnú povinnosť poručenského úradu/súdu (vo vzťahu k pestúnskej starostlivosti) a priamu ingerenciu štátnych orgánov v kooperácii s KÚSoM vo vzťahu k starostlivosti ústavnej. Nariadenie č. 29 uložilo informačné a evidenčné povinnosti aj obciam (§ 22), v zmysle ktorých mali obce oznamovať príslušným OSM údaje o deťoch z ich obvodu (napr. ktoré z nich sú v cudzej starostlivosti, ktoré z nich sú nemanželské), podávať správy o výkone starostlivosti o tieto deti a upozorňovať dozorujúce orgány na potrebu opatrení v prospech týchto detí. Rovnakú povinnosť mali na vyžiadanie školy, ktoré tieto deti navštevovali.

VÝKON PESTÚNSKEJ STAROSTLIVOSTI

Pestúnska starostlivosť si vyžadovala spôsobilú osobu pestúna²⁷, ktorá mohla dostatočne preukázať spôsobilosť k pestúnstvu a riadnej výžive a výchove dieťaťa. Jeho povinnosťou bolo vyživovať a vychovávať zverené dieťa, aby „*sa z nich stali dobrí a pracovití občania a aby dokázali žiť v takých pomeroch, v ktorých aj obyčajne zostanú, a mohli sa zamestnať, pokiaľ to neohrozuje ich telesný vývoj alebo ich zdravie*“²⁸. V súvisi s výkonom zákonnej povinnosti verejného poručníka (podľa vl. nar. 29/1930 Zb. z. a n.) sa neraz vecne kompetentní poskytovatelia verejnej starostlivosti – OSM (nie skôr ako po ich etablovaní v 30-tých rokoch) obracali na miestnu honoráciu a obecných zástupcov a predstaviteľov verejnej správy aj vlastných dôverníkov, sociálne pracovníčky alebo rádových členov OSM s prosbou o vytypovanie vhodných osôb pestúnov a neraz sa práve na základe ich priamych výziev našli vhodní pestúni.

Výkon tohto typu verejnej starostlivosti sa realizoval ešte podľa uhorských podmienok buď odplatne alebo bezodplatne, pričom prvorepublikoví pracovníci starostlivosti o deti a mládež, ako bol napr. prof. K. Kizling, kritizovali nežiaducu prax zárobkovej činnosti pestúnov vo výkone pestúnskej starostlivosti až zneužívanie detí na domáce/poľné práce. Úradné povolenie prijať deti do cudzej starostlivosti (t.j. povolenie byť pestúnom), rovnako ako aj odvolanie tohto povolenia mala v kompetencii príslušná OSM, ak bol na ňu prenesený výkon

²⁷Pestún musel žiť v zákonnom manželstve alebo byť vdovcom/vdovou, žiť v zdravých rodinných pomeroch, mať priateľský vzťah k deťom, byť zdravý, bývať v spôsobilých bytových pomeroch, byť majetkovo nezávislý a mravne bezúhonný.

²⁸Najmä maloletí chovanci nesmeli byť zneužívaní na bezplatnú ťažkú alebo nevhodnú prácu (§ 10 zákona č. 91/1919 Zb. z. a n.), podľa vl. nar. 29/1930 sa vykonávala náhradná starostlivosť za účelom zabezpečenia riadneho vývoja dieťaťa. Podľa TŮMA, A. *Právní základy sociální péče o mládež v republice Československé*, s. 107.

dozoru zo strany poručenského úradu/súdu, na čom bol celospoločenský konsenzus. Ustanovenia § 6 ods. 3 a 4 vl. nar. č. 29 špecifikovali požiadavky na osobu pestúnov, ktorými sa mohli stať len osoby „*jejichž osobní vlastnosti a rodinné, zdravotní, majetkové a bytové poměry poskytují záruku, že jsou s to, aby řádně a svědomitě plnily povinnosti, které na se berou*. K povinnostiam pestúnov patrilo starať sa o zverené dieťa tak „*jako pečují svědomití rodiče o své vlastní dítě a poskytovati mu veškeré potřeby životní, jako byt, stravu, oděv a přiměřené prostředky léčebné, nejsou-li tyto potřeby dodávány těmi, kdo jsou k tomu povinni nebo se k tomu zavázali, jakož i poskytovati dítěti náležitou domácí výchovu*“. Pri starostlivosti o dieťa sa mali pestúni (a aj rodičia nemanželských detí, čo odlišovalo ich postavenie oproti rodičom manželských detí) podriaďovať dozoru vykonávanom podľa úpravy uvedeného vl. nar., umožniť jeho výkon a dbať na pokyny dozorujúcich orgánov. **Kontakt dozorného dôverníka (najčastejšie tu vystupoval ako dôverník, príp. s dôverníkom spolupracoval poverený pracovník OSM vo funkcii verejného poručníka) s pestúnmi a dieťaťom** upravil § 12 vl. nar., v zmysle ktorého dozorný dôverník mal pozorne sledovať, či sa pestúni (resp. rodičia nemanželského dieťaťa) o dieťa svedomito starajú a poskytujú mu prostriedky potrebné k zdravému telesnému a duševnému vývoju. Pri zistení nedostatkov v riadnej starostlivosti sa mal postarať o vhodnú nápravu (rada, usmernenie, priama pomoc, informovanie OSM, vo výnimočných prípadoch odňatie dieťaťa a jeho zverenie inej vhodnej osobe). Pestúni však museli umožniť verejný dohľad príslušným dozorným orgánom a podriaďovať sa ich nariadeniam a pokynom. Najmä boli povinní oznámiť prevzatie dieťaťa, vzdanie sa starostlivosti, zmenu bydliska a pod. Mali tiež právo, ak by sa pokyn a nariadenie dozorného úradu priečilo ich svedomiu alebo zákonu, obrátiť sa so sťažnosťou alebo návrhom na nadriadený dozorný úrad, resp. na nadriadenú OSM.

ZÁVER

Starostlivosť o deti a mládež bola od obdobia 19. storočia v našich historických reáliách závažným a riešeným sociálnym problémom. V reálnej sociálnej praxi sa totiž čoraz častejšie vyskytovali výrazné, sociálne ťaživé problémy tejto starostlivosti, spôsobené aj zlyhávaním tradičným rodinných štruktúr, masovým vysťahovalectvom, ekonomickou situáciou, biedou, neskôr vojnovými udalosťami a ich dôsledkami a inými závažnými skutočnosťami. Už na začiatku 20. storočia musel zákonodarca riešiť dilemu preferencie štátnej alebo súkromnej

(spolkovej) starostlivosti, ktorá vyústila v preferenciu štátnej ústavnej starostlivosti (samozrejme popri existencii starostlivosti spolkovej a súkromnej).²⁹

Starostlivosť o tematizované deti ochrany hodné prináležala k agende poručenských úradov/súdov, k agende obcí (chudobinská starostlivosť), k agende v československých podmienkach fungujúceho KÚSoM a podľa českého vzoru zriaďovaných OSM a ústila do umiestnenia detí v štátnej ústavnej starostlivosti (zatvorenej alebo otvorenej – teda život v pestúnskych kolóniách) alebo v „súkromnej starostlivosti“, v náhradnej rodinnej starostlivosti, pestúnskej starostlivosti (fungujúcej viac ako faktický vzťah), súkromných (spolkových, cirkevných) ústavoch (nazývaných často sirotince). Právo dozoru nad výkonom ústavnej starostlivosti malo KÚSoM a MSS a právo dozoru nad výkonom súkromnej (aj polooficiálnej) starostlivosti poručenské úrady/súdy. Miestne inštitúcie – OSM (ktoré intenzívne spolupracovali s hlavným nadriadeným, dozorujúcim orgánom poručenského úradu/súdu) boli miestnymi výkonnými orgánmi, na ktorých v spolupráci s obcami bola prevedená väčšia časť reálnej agendy starostlivosti o deti a mládež. Práve v tomto segmente starostlivosti sa podľa vl. nar. č.29/1930 Zb. z. a n. a vl. nar. č. 40/1932 Zb. z. a n. osvedčila funkcia dozorného dôverníka OSM, ktorý vykonával predovšetkým výkon verejného poručníctva. Výkon pestúnskej starostlivosti, ako sme naznačili, mal nielen pozitíva verejne uznávanej kvalitnejšej formy starostlivosti „rodinného typu“, ale pre početné excesy pri jeho výkone (čo platilo už za uhorských pomerov) a hlavne pre nedostatok ochotným pestúnskych rodín aj svoje výrazné negatíva. Ako sme si mohli všimnúť zo sondážneho výskumu slovenských OSM koncom 30-tych rokov, pestúnska starostlivosť potrebovala precíznejšiu úpravu a efektívnejšiu inštitucionalizáciu.³⁰

Právny základ reálnej sociálnej práce na úseku starostlivosti o deti ochrany hodné na Slovensku vychádzal aj počas prvej Československej republiky zo základných postulátov ochrany (bez rozdielov medzi jednotlivými kategóriami problematizovaných detí), snahy

²⁹ Na území Slovenska od začiatku 20. storočia fungujú štátne detské domovy v Košiciach a v Rimavskej Sobote.

³⁰ Zaujímavým je v tomto ohľade aj špecifický literárny pohľad na reálnu sociálnu prax daného obdobia podaného Fraňom Kráľom v jeho diele *Čenkovej deti*. Potom, čo sa matka Zuzana Čenková rozhodla deti predať, aby cez zimu nepomreli od hladu, jej ich odníme polícia a pošle do Bratislavy na KÚSoM: „*Hanka sa dostala z Bratislavy na južné Slovensko. Sociálna starostlivosť o mládež stará sa totiž o zverené jej deti tak, že ich dáva na remeslá, alebo ich rozdáva do súkromných rodín na výchovu. Na remeslá idú deti, ktoré už tomuto cieľu vyhovujú vekom. Mladšie dávajú na výchovu. Snaha je to celkom dobrá a pekná: starať sa o maloletú opustenú mládež. Pravda, niekedy aj najlepšie úmysly zvrhajú sa v zlo vinou rozličných okolností. A tak je to v tomto prípade. Z rozdávania detí na výchovu stáva sa trh na mládež. ... Na obecnom dome je rušno. ... Hanka sa dostala na pustatinu Betö ku gazdovi Rigovi. Gazda si ju vybral preto, že Hanka je dosť silné dievčatko, a on potrebuje kraviarku ku svojmu dobytku. Ako je to dobre, keď môže mať zadarmo slúžku. Ba ešte mu budú priplácať niekoľko korún mesačne. Hm, tí páni sú predsa len dobrí, keď to tak múdro zariadili!*“ KRÁĽ, F. *Čenkovej deti*. Bratislava: Mladé letá, 1980, s. 52–54.

o preferovanie náhradnej rodinnej alebo aj pestúnskej starostlivosti pred starostlivosťou ústavnou a v symbióze dobrovoľnej a štátnej starostlivosti zabezpečovanej v štátnych detských domovoch (útulkoch).

Kontakt: adriana.svecova@truni.sk
 miriam.laclavikova@truni.sk

PRÁVNÁ ÚPRAVA VÝŽIVNÉHO V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Juraj Takáč

Právnická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Slovenská republika

ABSTRAKT

Výživné predstavuje inštitút, ktorého cieľom je prioritne zabezpečiť finančné prostriedky oprávnenej osobe na pokrytie jej základných životných potrieb. Predmetný príspevok sa zameriava na výživné z pohľadu jeho uplatnenia na súde, stanovenia rozsahu a zmeny rozsahu výživného súdom, ako aj otázkou plnenia za iného. Zároveň stručne vymedzuje jednotlivé druhy vyživovacej povinnosti, regulované zákonom č. 36/2005 Z.z. o rodine v platnom znení.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Výživné, vyživovacia povinnosť, zákon o rodine, dieťa, rodič, manžel.

ABSTRACT

Alimony is an institute that supposed to secure funds for person to cover his basic living needs. The article focuses on alimony from view of its application to the court, determination of its range and possibilities of changes, as well as on issue of acting for another. At the same time, it briefly defines the different types of maintenance obligations regulated by Act no. 36/2005 Coll. on Family as amended.

KEY WORDS

Maintenance, maintenance, family law, child, parent, husband

ÚVOD

Vyživovacia povinnosť predstavuje prirodzený aspekt riadneho a plnohodnotného fungovania rodiny. Každý člen rodiny má mať vhodné podmienky a možnosť na uspokojenie svojich potrieb dennej potreby (ubytovanie, strava, lieky, oblečenie atď.). Vzhľadom k tomu, že nie je každý člen rodiny, či už vzhľadom na jeho vek, zdravotný stav, ako aj zárobkové možnosti, schopný si zabezpečiť svoje potreby samostatne, je určitou prirodzenou a morálnou povinnosťou ostatných členov rodiny, aby mu v tom pomohli. Možno konštatovať, že zákon č. 36/2005 Z.z. o rodine vo svojich ustanoveniach (§§62 – 81 ZR) iba reflektuje na tieto

prírodné vzťahy a povinnosti z nich vyplývajúce a formuluje rozsah, ako aj druhy vyživovacej povinnosti pre prípady, ak by z nejakého dôvodu dostatočne nefungovali.

Zákon o rodine upravuje vyživovaciu povinnosť vo svojej tretej časti, kde postupne upravuje jednotlivé druhy vyživovacej povinnosti, ako aj ich rozsah. Jedná sa o nasledovné druhy vyživovacích povinností: Vyživovacia povinnosť rodičov k deťom; Vyživovacia povinnosť detí k rodičom; Vyživovacia povinnosť medzi ostatnými príbuznými; Vyživovacia povinnosť medzi manželmi; Príspevok na výživu rozvedeného manžela; Príspevok na výživu a úhradu niektorých nákladov nevydatej matky.

Jednotlivé druhy vyživovacej povinnosti sa, okrem subjektov, od seba odlišujú aj určitým stupňom priority, čo sa v konečnom dôsledku odzrkadľuje v samotnom rozsahu vyživovacej povinnosti. Z tohto pohľadu najdôležitejšími druhmi vyživovacích povinností, v rámci rodinnoprávnych vzťahov, sú vyživovacia povinnosť rodičov k deťom a vyživovacia povinnosť medzi manželmi. V oboch týchto druhoch vyživovacích povinností platí princíp solidarity, spočívajúci v zdieľaní rovnakej životnej úrovne jednotlivých členov rodiny. Znamená to, že napríklad v prípade vyživovacej povinnosti rodiča k dieťaťu, je rodič povinný, v rámci svojich schopností a možností, zabezpečiť rovnakú životnú úroveň svojmu dieťaťu, ako má on sám.

Pri ostatných druhoch vyživovacích povinností, resp. príspevkoch na výživu, zákon o rodine nevychádza z povinnosti zabezpečiť povinnému a oprávnenému rovnakú životnú úroveň. Kritériá pre posúdenie konkrétnej výšky výživného, či príspevku, sa odvodzujú od nevyhnutnosti, resp. primeranosti zabezpečenia výživy oprávnenému. Čo sa týka rozdielu medzi výživným a príspevkom na výživu, ten spočíva najmä v tom, že v prípade príspevku, zákon o rodine priamo vo svojich ustanoveniach stanovuje maximálnu časovú hranicu, po ktorú je možné príspevok uhrádzať, pričom pri výživnom sa jeho trvanie odvíja prioritne od zmeny pomerov oprávneného a povinného subjektu.

Výživné predstavuje formu vyživovacej povinnosti, spočívajúcu v poskytnutí peňažných prostriedkov jedným členom rodiny na zabezpečenie každodenných potrieb iného člena rodiny. S touto formou vyživovacej povinnosti sa stretávame v prípadoch, kedy sa povinná osoba nestará osobne o oprávnený subjekt, a na základe dohody, resp. rozhodnutím súdu, je zaviazaná prispievať na výživu oprávnenej osoby prostredníctvom platenia výživného.

KONANIE O VÝŽIVNOM

Každý subjekt rodinnoprávných vzťahov by si mal povinnosti, ktoré z nich vyplývajú, riadne a automaticky plniť. Do tejto kategórie povinností patrí aj vyživovacia povinnosť. Povinný subjekt si má svoju vyživovaciu povinnosť plniť riadne a včas. Nastávajú však prípady, kedy to tak nie je, čo legislatíva rieši možnosťou uloženia povinnosti uhrádzať výživné na základe rozhodnutia súdu. Tomuto rozhodnutiu predchádza súdne konanie, ktorého cieľom je určiť a stanoviť rozsah vyživovacej povinnosti vo forme platenia výživného. Konanie o výživnom sa zvyčajne začína na návrh. Výnimku predstavuje konanie o výživnom pre maloleté dieťa, kedy zákon pripúšťa začatie konania aj bez návrhu t.j. z vlastného podnetu súdu. Konanie o výživnom upravuje zákon č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok. V prípade, ak sa jedná o konanie o výživnom pre maloleté dieťa, je miestne príslušný súd, v ktorého obvode má maloleté dieťa, v čase začatia konania, bydlisko určené dohodou rodičov alebo iným zákonným spôsobom. Súd vo veci výživy maloletého rozhoduje uznesením. Takéto rozhodnutie sa môže, či už na návrh alebo aj bez návrhu, v budúcnosti zmeniť alebo zrušiť, a to z dôvodu zmien pomerov, z ktorých sa vychádzalo pri pôvodnom rozhodnutí.¹

Konanie o výživnom pre maloletého môže byť vedené buď samostatne, alebo býva spojené aj s inými konaniami. Je tomu tak v prípade konania o rozvode manželstva, ktoré býva spojené aj s konaním o úprave pomerov manželov k ich maloletým deťom na čas po rozvode, v rámci ktorého sa rozhoduje aj o výživnom.² Alebo to môže byť konanie o určenie otcovstva, s ktorým je spojené konanie o úprave výkonu rodičovských práv a povinností a o výžive maloletého.³ Obdobne je to aj v prípade konania o umiestnení maloletého dieťaťa do náhradnej osobnej starostlivosti, pestúnskej starostlivosti, o nariadení ústavnej starostlivosti alebo o uložení ochrannej výchovy, kde súd upraví aj rozsah vyživovacej povinnosti rodičov, alebo iných osôb povinných poskytovať maloletému dieťaťu výživné.⁴

Súd môže do konania o výživnom pre maloleté dieťa pribrať Centrum pre medzinárodnoprávnu ochranu detí a mládeže, ak ide o vec s medzinárodným prvkom (napr. rodič, ktorý má uhrádzať výživné je občanom cudzieho štátu). Centrum plní úlohy orgánu určeného na vykonávanie medzinárodných dohovorov a právnych aktov Európskej únie,

¹ Bližšie pozri: zák. č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok, druhá časť, prvá hlava, piaty diel – Konanie vo veciach starostlivosti súdu o maloletých.

² Ust. § 100 zák. č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok.

³ Ust. § 110 zák. č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok.

⁴ Ust. § 81 ods. 1 Zákona o rodine.

pričom sa okrem iného zameriava aj na plnenie úloh prijímajúceho orgánu a odosielajúceho orgánu v oblasti vymáhania výživného podľa medzinárodných dohovorov.

Špecifikom konania o výživnom pre maloleté dieťa je aj možnosť ustanovenia kolízneho opatrovníka súdom. Jedná sa o prípady, kedy maloleté dieťa nemôže zastupovať rodič ako zákonný zástupca, keďže by mohlo dôjsť k rozporu záujmov medzi maloletým dieťaťom a rodičom. Ak rodič v konaní o výživnom vystupuje ako povinná osoba, ktorej sa má uložiť vyživovacia povinnosť vo vzťahu k maloletému dieťaťu, nie je možné, aby zároveň aj zastupoval záujmy tohto maloletého dieťa v otázkach určenia a rozsahu výživného. Kolízny opatrovník je osoba, ktorá má v takýchto prípadoch chrániť práva a právom chránené záujmy maloletého dieťaťa v konaní.

Konanie vo veciach výživného plnoletých osôb upravuje Civilný mimosporový poriadok v ôsmom dieli, prvej hlavy, druhej časti. Stanovuje, že konanie o výživnom pre plnoletú osobu sa začína výlučne na návrh. Miestne príslušným súdom na toto konanie je všeobecný súd navrhovateľa, t.j. súd, v ktorého obvode má navrhovateľ adresu trvalého pobytu. Rozsudok, ktorým súd určí výživné a jeho rozsah, možno v prípade zmien pomerov na návrh v budúcnosti zmeniť alebo zrušiť.⁵

Oprávnená a povinná osoba nemusí vždy riešiť otázku stanovenia určenia rozsahu výživného súdnou cestou. Môžu taktiež uzavrieť dohodu, v akom rozsahu sa bude plniť vyživovacia povinnosť. V prípade, ak sa však jedná o dohodu ohľadne vyživovacej povinnosti voči maloletému dieťaťu, je potrebné, aby táto dohoda bola schválená súdom.

ROZSAH VÝŽIVNÉHO A JEHO ZMENY

Pri určovaní výživného súd prioritne skúma a prihliada na odôvodnené potreby oprávnenej osoby, ako aj na schopnosti, možnosti a majetkové pomery povinného.

Súd skúma, v akom ekonomickom a sociálnom postavení sa oprávnená osoba nachádza. Aký je rozsah jej odôvodnených potrieb (strava, šatstvo, ubytovanie, lieky, škola, kultúrne, spoločenské, športové vyžitie atď.). Zohľadňuje aj vek oprávnenej osoby, jej zdravotný stav, ako aj možnosti a schopnosti sa samostatne živiť.

⁵ Bližšie pozri: zák. č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok, druhá časť, prvá hlava, ôsmy diel – Konanie vo veciach výživného plnoletých osôb.

Súd skúma taktiež podmienky u povinnej osoby. Vychádza z jeho schopností, možností, ako aj majetkových pomerov, ktoré mu umožnia si riadne plniť svoju vyživovaciu povinnosť. Ide najmä o to, aby nedošlo k stanoveniu výšky výživného, ktorú nebude povinný schopný uhrádzať. Súd prihliada na možnosti, schopnosti a majetkové pomery povinného aj vtedy, keď sa vzdá bez dôležitého dôvodu výhodnejšieho zamestnania, zárobku, majetkového prospechu, resp. ak povinný na seba berie neprimerané majetkové riziká.⁶ Súd v podstate skúma to, či bol dôvod na to, aby sa povinný vzdal výhodnejšieho zamestnania alebo zárobku, či účelne vynakladá výdavky, ktoré v prípade podnikateľskej činnosti mu znižujú daňový základ, resp. či nepodstupuje neprimerané majetkové riziká, ktoré by mohli spočívať v značnej strate a možnom úbytku jeho majetku.

Súd musí zohľadňovať aj to, aby priznanie výživného bolo v súlade s dobrými mravmi.⁷ Ide najmä o to, aby priznanie výživného oprávnenej osobe nebolo v rozpore s dobrými mravmi, napríklad z dôvodu, že oprávnený sa objektívne nevhodne správal voči povinnému, a preto by bolo spoločensky neprijateľné zaviazat' povinného, aby mu ešte uhrádzal aj výživné.

Vzhľadom k tomu, že vyživovacia povinnosť, a s tým spojené platenie výživného, zvyčajne trvá po dlhšiu dobu, častokrát nastávajú situácie, kedy pomery, či už na strane oprávneného, ako aj povinného, ktoré súd pri rozhodovaní o určení a stanovení výšky výživného zohľadňoval, sa zmenia. Jedná sa o dôvody tak na strane oprávneného, ako aj povinného, ktoré môžu mať za následok zvýšenie alebo zníženie výšky výživného, ako aj jeho zrušenie. Na strane oprávneného to môže byť skutočnosť, že sa stal schopný sa čiastočne alebo úplne samostatne živiť (našiel si zamestnanie), nastúpil do školy (čo zvyčajne má za následok aj zvýšenie výdavkov oprávneného), dôjde z jeho strany k výraznej zmene majetkových pomerov (napr. zdedí značnú časť finančných prostriedkov), zmení sa mu zdravotný stav, a tým mu vzniknú, resp. zvýšia sa výdavky spojené s liečbou a iné. U povinného to napríklad môže byť strata zamestnania, zdravotné problémy spojené s dlhodobou práceneschopnosťou, vznik ďalšej vyživovacej povinnosti, zmena majetkových pomerov a.i. Okrem uvedených, tzv. subjektívnych dôvodov, to môžu byť aj objektívne dôvody, ako sú zmeny životných nákladov spojených s nárastom cien tovarov a služieb, infláciou, resp. inými ekonomickými faktormi.

⁶ Ust. § 75 ods. 1 Zákona o rodine – druhá veta.

⁷ Ust. § 75 ods. 2 Zákon o rodine.

Túto možnosť zmeny súdneho rozhodnutia upravuje aj zákon č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok, ktorý v ustanoveniach § 121 a 157 CMP umožňuje zmenu, resp. zrušenie rozsudkov z dôvodu zmeny pomerov.⁸

V prípade návrhu na zmenu (zvýšenie/zníženie), resp. zrušenie výživného by navrhovateľ mal určiť rozhodný deň, kedy predmetná zmena pomerov nastala, a teda od akého dňa sa navrhuje zrušiť, resp. platiť zmenené výživné. Ak to navrhovateľ do návrhu neuvedie, automaticky sa berie, že k zmene, resp. k zrušeniu dôjde odo dňa právoplatnosti súdneho rozhodnutia (pri zrušení výživného), resp. vykonateľnosti súdneho rozhodnutia (pri zmene rozsahu výživného).

Ak však súd rozhodne spätne (to je napríklad ku dňu uvedeného v návrhu) a jedná sa o zrušenie, resp. zníženie výživného, je oprávnená osoba z výživného povinná výživné, ktoré jej bolo vyplatené navyše, vrátiť povinnému. Jedinou výnimkou je prípad, ak by bolo oprávnenou osobou maloleté dieťa. V takom prípade sa spotrebované výživné povinnému nevracia.⁹

ÚHRADA VÝŽIVNÉHO

Súdom priznané výživné sa uhrádza v pravidelných opakujúcich sa mesačných dávkach, ktoré sú zročné vždy mesiac dopredu, a to z dôvodu, aby mal oprávnený možnosť ich použiť na pokrytie nákladov, ktoré mu v daný mesiac vzniknú. Predmetnú sumu výživného možno uhrádzať na účet oprávneného v banke alebo poštovou poukážkou, resp. v hotovosti. Zákon o rodine zaviedol aj tzv. inštitút tezurácie, ktorý spočíva v možnosti zaviazania povinného súdom v určitých prípadoch dopredu zložiť peňažnú sumu na výživné, ktoré sa stane splatné až v budúcnosti.

Zákon o rodine rieši taktiež otázku možnosti započítania pohľadávky na výživné oprávnenej osoby voči pohľadávke povinnej osoby. Jedná sa o to, či je možné vzájomné pohľadávky oprávnenej a povinnej osoby z výživného započítať, ak jednou z pohľadávok je

⁸ Ust. § 121 CMS „Rozsudky o úprave výkonu rodičovských práv a povinností a výžive maloletých a o priznaní, obmedzení alebo o pozbavení rodičovských práv a povinností alebo o pozastavení ich výkonu možno zmeniť alebo zrušiť aj bez návrhu, ak sa zmenia pomery.“ Ust. § 157 CMS „Rozsudok vo veciach výživného možno na návrh zmeniť alebo zrušiť, ak sa zmenia pomery.“

⁹ Ust. § 78 ods. 2 Zákona o rodine.

pohľadávka na výživné. Zákon o rodine ustanovuje v § 76 ods. 2 ZR, že takéto započítania ako jedna z foriem zániku záväzku je možná, ale len na základe dohody oboch strán. Znamená to, že v prípade pohľadávky na výživné nie je prípustné jednostranné započítanie.¹⁰ Zároveň v prípade, ak sa pohľadávky na výživné týkajú maloletého dieťaťa, nie je prípustné započítanie vôbec, a teda ani dohodou.

Zákon o rodine v zmysle ust. § 76 ods. 3 ZR pripúšťa v prípade, že sa povinný dostane s platením súdom stanoveného výživného do omeškania, aby si oprávnený voči povinnému uplatňoval úroky z omeškania z nezaplatennej sumy, a to v zmysle ustanovení Občianskeho zákonníka.¹¹

Dôležité je poukázať na to, že plnenie vyživovacej povinnosti sa považuje za významnú zákonnú povinnosť, čo sa odzrkadľuje aj v možných trestnoprávných následkoch jej porušenia upravených v ustanovení § 207 Trestného zákona.¹²

Právo na výživné sa nepremlčuje. Znamená to, že právo uplatňovať si nárok na výživné, a teda požadovať od povinného jeho plnenie, je nepremlčateľné. Napríklad, ak si dieťa uplatní výživné návrhom na súde voči rodičovi päť rokov po tom, čo si ho mohlo uplatniť po prvýkrát, neznamená to, že povinný subjekt by mohol v tomto prípade vzniesť námietku premlčania. Dieťa bude mať právo požadovať výživné, aj keď to, ako ďalej vyplýva z ust. § 77 ods. 1 ZR, mu súd prizná najskôr odo dňa podania návrhu. Výnimkou môžu byť prípady, kedy oprávneným je maloleté dieťa, kde súd môže z dôvodov hodných osobitného zreteľa priznať výživné na dobu troch rokov spätne. Medzi dôvody hodné osobitného zreteľa môže patriť objektívna nemožnosť podať návrh na určenie výživného z dôvodu, že oprávnená osoba nemá vedomosť o tom, kde sa povinná osoba nachádza, alebo mala oprávnená osoba zdravotné

¹⁰ Bližšie pozri ust. § 580 a nasl. Občianskeho zákonníka.

¹¹ Ust. § 517 ods. 2 OZ „Ak ide o omeškanie s plnením peňažného dlhu, má veriteľ právo požadovať od dlžníka popri plnení úroky z omeškania, ak nie je podľa tohto zákona povinný platiť poplatok z omeškania; výšku úrokov z omeškania a poplatku z omeškania ustanovuje vykonávací predpis.“ Ust. § 3 Nariadenia vlády SR č. 87/1995 Z.z. (vykonávací predpis) „Výška úrokov z omeškania je o päť percentuálnych bodov vyššia ako základná úroková sadzba Európskej centrálnej banky platná k prvému dňu omeškania s plnením peňažného dlhu.“

¹² Ust. § 207 Trestného zákon „Zanedbanie povinnej výživy.“

„(1)Kto najmenej tri mesiace v období dvoch rokov neplní, čo aj z nedbanlivosti, zákonnú povinnosť vyživovať alebo zaopatrovávať iného, potrestá sa odňatím slobody až na dva roky.

(2)Kto sa najmenej tri mesiace v období dvoch rokov úmyselne vyhýba plneniu svojej zákonnej povinnosti vyživovať alebo zaopatrovávať iného, potrestá sa odňatím slobody až na tri roky.

(3)Odňatím slobody na jeden rok až päť rokov sa páchatel potrestá, ak spácha čin uvedený v odseku 1 alebo 2

a) a vydá oprávnenú osobu do nebezpečenstva núdze,

b) závažnejším spôsobom konania, alebo

c) hoci bol v predchádzajúcich dvadsiatich štyroch mesiacoch za taký čin odsúdený alebo z výkonu trestu odňatia slobody uloženého za taký čin prepustený.“

problémy, ktoré jej neumožňovali sa venovať uplatňovaniu si práva na výživné na súde.¹³ Aj keď právo na výživné ako také sa nepremlčuje, jednotlivé dávky výživného sa premlčujú. Napríklad, ak mal rodič uhradiť dávku výživného za mesiac december 2011 a dieťa si právo na uhradenie predmetnej mesačnej dávky uplatnilo na súde až v roku 2016, právo na uplatnenie si tejto konkrétnej dávky sa považuje za premlčané a povinný subjekt môže na súde vzniesť námietku premlčania.¹⁴

Zákon o rodine upravuje situáciu, kedy za povinného plnil vyživovaciu povinnosť niekto iný. Jedná sa najmä o prípady, kedy pri určovaní otcovstva mužovi, o otcovstve ktorého sa koná, bola ako pravdepodobnému otcovi súdom uložená povinnosť nevydatej matke vopred poskytnúť sumu potrebnú na úhradu nákladov spojených s tehotenstvom a s pôrodom, resp. na zabezpečenie výživy jej, ako aj jej dieťaťa; pri konaní o určení otcovstva bola pravdepodobnému otcovi uložená neodkladným opatrením povinnosť prispievať na výživu dieťaťa; jeden z rodičov dieťaťa si výlučne sám plnil vyživovaciu povinnosť; z viacerých príbuzných s povinnosťou poskytnúť výživné, ju plnili v celom rozsahu iba niektorí.¹⁵

V daných prípadoch, kedy za povinného plnil vyživovaciu povinnosť niekto iný, má táto osoba právo požadovať od povinného vydanie predmetných finančných prostriedkov ako aj úrokov z omeškania.

Zákon o rodine v ust. § 79 ods. 2 ZR definuje, že predmetné právo na vydanie uhradeného výživného za iného sa premlčuje, a to v zmysle ust. § 101 Občianskeho zákonníka, t.j. vo všeobecnej trojročnej premlčacej lehote.¹⁶

Môže nastať situácia, kedy si povinná osoba neplní svoju vyživovaciu povinnosť voči oprávnenému, a to ani na základe rozhodnutia súdu, resp. súdom schválenej dohody. Tento stav môže zapríčiniť, že oprávnená osoba nebude mať schopnosť si pokryť náklady spojené s výživou. Legislatíva sa snaží predmetný problém riešiť inštitútom tzv. náhradného výživného. Ide o to, že v prípade, ak si povinný riadne neplní svoju vyživovaciu povinnosť, do určitej miery zabezpečí výživu oprávnenej osoby štát.

¹³ Bližšie pozri: *PAVELKOVÁ, B.*, Zákon o rodine. Komentár 1. vydanie. Praha: C.H.Beck, 2011, s. 477.

¹⁴ K premlčaniu bližšie pozri: ust. § 100 a nasl. Občianskeho zákonníka.

¹⁵ Bližšie pozri: *PAVELKOVÁ, B.*, Zákon o rodine. Komentár 1. vydanie. Praha: C.H.Beck, 2011, s. 489.

¹⁶ Bližšie pozri: *Đurana, M.*, Premlčanie práva priznaného právoplatným rozhodnutím súdu, In. Štát a právo: odborný-teoretický časopis pre otázky vedy o štáte a práve v Slovenskej republike. Bratislava, 2014, s. 249–257.

Oprávnenu osobou pre tieto účely sa považuje tzv. nezaopatrené dieťa v zmysle ustanovení zákona č. 600/2003 Z.z. o prídavku na dieťa a o doplnení zákona č. 461/2003 Z.z. o sociálnom poistení.

DRUHY VYŽIVOVACÍCH POVINNOSTÍ

Vyživovacia povinnosť rodičov k deťom

Ustanovenia § 62 až 65 zákona o rodine upravujú vyživovaciu povinnosť rodičov k deťom. Jedná sa o povinnosť, ktorá vzniká rodičom priamo zo zákona, okamihom kedy sa rodičom stanú (narodenie dieťaťa, osvojenie dieťaťa). Cieľom vyživovacej povinnosti rodičov k deťom je materiálne zabezpečiť dieťaťu určitú životnú úroveň, minimálne takú, ako majú rodičia sami.

Zákon ukladá rodičom, aby si plnili svoju vyživovaciu povinnosť v rozsahu zodpovedajúcom ich schopnostiam, možnostiam a majetkovým pomerom. Ak možnosti, schopnosti a majetkové pomery umožňujú poskytnúť dieťaťu určitý životný štandard, rodič má povinnosť ho zo svojich prostriedkov dieťaťu zabezpečiť.

Aj keď horná hranica pre stanovenie rozsahu vyživovacej povinnosti nie je zákonom určená, zákon stanovuje, že bez ohľadu na schopnosti, možnosti a majetkové pomery je rodič povinný si plniť svoju vyživovaciu povinnosť, minimálne v rozsahu 30 % zo sumy životného minima na nezaopatrené neplnoleté dieťa, alebo na nezaopatrené dieťa podľa osobitného predpisu.

V prípade, ak súd stanovuje rozsah vyživovacej povinnosti rodičov k deťom, napr. stanovením výživného, súd neprihliada výlučne na to, v akom rozsahu je rodič schopný zabezpečiť vyživovaciu povinnosť po materiálnej stránke, ale zohľadňuje aj to, ktorý z rodičov a v akej miere sa o dieťa osobne stará, resp. v prípade, ak rodičia žijú spolu v spoločnej domácnosti, súd zohľadní to, kto a v akej miere sa stará o spoločnú domácnosť.

Zákon o rodine jasne deklaruje, že vyživovacia povinnosť predstavuje povinnosť rodiča, ktorá má prioritné postavenie. Znamená to, že rodič, okrem nevyhnutných výdavkov (výdavky rodiča na zabezpečenie jeho základných životných potrieb), má v prvom rade zabezpečiť

výživné, resp. splniť si vyživovaciu povinnosť voči deťom, a až následne vynakladať prostriedky na iné výdavky.

Zákon sa zaoberá taktiež otázkou určenia výživného v prípade striedavej osobnej starostlivosti. Jedná sa o prípady, kedy dieťa je striedavo v osobnej starostlivosti u obidvoch rodičov (napr. týždeň u mamy, týždeň u otca). V takom prípade súd musí prihliadať na dĺžku, počas ktorej je dieťa u jedného, ako aj druhého rodiča. Môže taktiež rozhodnúť, že počas trvania striedavej osobnej starostlivosti výživné neurčí.

Vyživovacia povinnosť detí k rodičom

Zákon o rodine vo svojich ustanoveniach ukladá taktiež vyživovaciu povinnosť detí k rodičom. Jedná sa o prípady, kedy dieťa je schopné samostatne sa živiť (napr. je zamestnané, čím si vie trvale zabezpečiť prostriedky na pokrytie svojich životných potrieb) a zároveň rodič sa nachádza v takej životnej situácii, kedy nie je dostatočne schopný si sám pokryť náklady spojené so zabezpečením jeho základných životných potrieb (napr. strava, šatstvo, kozmetika, ubytovanie, lieky atď.).

Vyživovacia povinnosť medzi ostatnými príbuznými

Vyživovacia povinnosť medzi ostatnými príbuznými predstavuje vzťah, kedy oprávnenej osobe bude poskytovať výživné jej potomok - vnúča resp. jej predok - starý rodič. Tento druh vyživovacej povinnosti vzniká iba v prípade, ak to oprávnená osoba nevyhnutne potrebuje. Zákon prioritne stanovuje, že vyživovaciu povinnosť medzi ostatnými príbuznými by mali v prvom rade plniť potomkovia oprávnenej osoby. V prípade, ak vzhľadom na vek, majetkové pomery, možnosti a schopnosti nie je možné plniť túto povinnosť potomkami, nastupujú na ich miesto predkovia. Napríklad, ak oprávnená osoba má vnúča, ktoré je vzhľadom na svoj vek, možnosti, schopnosti a majetkové pomery schopné splniť si vyživovaciu povinnosť, bude táto prioritne na nej. Ak však nie je schopná to uskutočniť, napríklad z dôvodu, že vnuk je maloletý, prechádza vyživovacia povinnosť na predchodcov oprávnenej osoby t.j. jej starých rodičov.

Vyživovacia povinnosť medzi manželmi

Vyživovacia povinnosť medzi manželmi vzniká uzavretím manželstva a trvá do jeho zániku. Cieľom je, aby obidvaja manželia mali v manželstve rovnakú životnú úroveň. Vyplyva to z manželskej solidarity, ako aj zákonom stanovených práv a povinností manželov. Vzájomná

vyživovacia povinnosť medzi manželmi je prioritná, a teda až v prípade, ak si ju manželia navzájom nevedia zabezpečiť, nastupuje vyživovacia povinnosť detí k rodičom.

Príspevok na výživou rozvedeného manžela

Rozvod manželstva môže mať častokrát značne nepriaznivý dopad na majetkové pomery rozvedených manželov. Je to ešte markantnejšie, ak jeden z manželov nie je schopný sám sa živiť (napr. zdravotné problémy, objektívna nemožnosť nájdania práce, starostlivosť o dieťa). V takom prípade má nárok uplatňovať si právo na príspevok na výživu od bývalého manžela. Súd prizná takýto príspevok rozvedenému manželovi na základe návrhu niektorého z manželov, pričom prihliada na všetky objektívne ako aj subjektívne okolnosti, ktoré bývalému manželovi neumožňujú sa samostatne živiť, ako aj na dôvody rozpadu manželstva. Príspevok sa rozvedenému manželovi priznáva najdlhšie na dobu piatich rokov odo dňa právoplatnosti rozhodnutia o rozvode. Ako ustanovuje ods. 3, v ojedinelých prípadoch sa môže táto doba predĺžiť. Ak manžel, ktorý poberal príspevok na výživu od bývalého manžela, uzavrie nové manželstvo, tak jeho právo na príspevok na výživu zanikne. To isté platí, ak povinný manžel zomrie.

Príspevok na výživu a úhradu niektorých nákladov nevydatej matky

Zákon o rodine taktiež rieši otázku zabezpečenia výživy a úhrady nákladov nevydatej matky, ktorá v dôsledku tehotenstva a následného narodenia dieťaťa stratila možnosti, schopnosti resp. majetkové pomery si zabezpečiť pokrytie svojich životných potrieb tak, ako pred tehotenstvom, resp. pred narodením dieťaťa. Zároveň tento príspevok má pokryť zvýšené náklady matky spojené s tehotenstvom a pôrodom (návštevy doktorov špecialistov, lieky, vitamíny, atď.). Predmetný príspevok je určený výhradne matke, ktorá nie je vydatá a kde otcovstvo je známe, resp. pravdepodobné. V prípade vydatej matky si túto povinnosť plní manžel z titulu vyživovacej povinnosti medzi manželmi a dieťa je zabezpečené na základe vyživovacej povinnosti rodičov k deťom. Zákon taktiež rieši prípad, kedy otcovstvo nie je určené, ale možno určiť pravdepodobného otca. V takom prípade môže súd na návrh tehotnej ženy uložiť tomuto povinnosť vopred poskytnúť sumu potrebnú na zabezpečenie výživy nevydatej matky, nákladov spojený s tehotenstvom a pôrodom, ako aj výživu narodeného dieťaťa, keďže vyživovacia povinnosť otca k dieťaťu nevzniká z dôvodu, že v tom čase otcovstvo ešte nie je určené. Právo na náhradu nákladov nevydatej matky spojenej s

tehotenstvom a pôrodom si môže na súde uplatniť do troch rokov od pôrodu. V opačnom prípade sa toto právo premlčí.

ZÁVER

Rodina predstavuje jeden zo základných sociálnych prvkov spoločnosti, ktorej správne fungovanie má pozitívny vplyv na spoločnosť ako takú. Na to, aby rodina dobre fungovala, je potrebné, aby jej členovia mali aj vhodné rodinné zázemie, spočívajúce aj v zabezpečení životných, ako aj sociálnych potrieb jednotlivých členov rodiny. Vyživovacia povinnosť predstavuje súčasť rodinnoprávných vzťahov, ktorá je výlučne upravená v zákone č. 36/2005 Z.z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Možno konštatovať, že podstata vyživovacej povinnosti spočíva v zabezpečení ekonomických a sociálnych potrieb jednotlivých členov rodiny, s prihliadnutím na ich možnosti a schopnosti si predmetné potreby zabezpečiť samostatne. Cieľom je zabezpečiť jednotlivým členom rodiny určitú životnú úroveň, a to aj prostredníctvom solidárnosti v rodine (podľa možností a schopností sa rodinní príslušníci vzájomne o seba starajú a materiálne, ako aj sociálne, sa podporujú), a tým pádom im napomôcť, resp. zabezpečiť dosiahnutie primeranej životnej úrovne. Vyživovacia povinnosť môže mať rôznu podobu. Či už sa jedná o zabezpečenie osobnej starostlivosti pre daného člena rodiny, starostlivosť o spoločnú domácnosť, poskytnutie vecných plnení (poskytnutie ubytovania, stravy) alebo poskytnutie výživného. Je zrejmé, že predmetné rodinnoprávne inštitúty majú významný význam a uplatnenie v rámci práv a povinností, ktoré medzi jednotlivými členmi rodiny vznikajú.

LITERATÚRA:

- BÁNOS, R., *Zákon o rodine. Veľký komentár*. Bratislava: Eurokódex, 2015. 396 s. ISBN 978-80-8155-058-4.
- CIRÁK, J., PAVELKOVÁ, B., ŠTEVČEK, M., *Rodinné právo 2. vydanie*. Šamorín: HEURÉKA, 2010. 216 s. ISBN 978-80-89122-47-9.
- ĎURANA, M., *Premlčanie práva priznaného právoplatným rozhodnutím súdu*. In Štát a právo : odborný-teoretický časopis pre otázky vedy o štáte a práve v Slovenskej

republike. - Bratislava : Občianske združenie Štát a právo, 2014. - ISSN 1339-7753. -
Roč. 1, č. 2 (2014), s. 249-257.

- PAVELKOVÁ, B., *Zákon o rodine. Komentár 1. vydanie*. Praha: C,H.Beck, 2011. 655 s. ISBN 978-80-7400-359-2.

Právne predpisy

- Zákon č. 36/2005 Z.z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník.
- Zákon č. 161/2015 Z.z. Civilný mimosporový poriadok.
- Zákon č. 600/2003 Z.z. o prídavku na dieťa a o zmene a doplnení zákona č. 461/2003 Z.z. o sociálnom poistení.

Kontakt: juraj.takac@umb.sk

PRÁVNÍ ÚPRAVA PORUČENSTVÍ V 1. ČSR

Vendulka Valentová

Katedra právních dějin, Fakulta právnická ZČU v Plzni, Česká republika

ABSTRAKT

Příspěvek se zabývá právní úpravou poručenství v první ČSR. Příspěvek provádí analýzu české právní úpravy v historickém kontextu, konkrétně všech právních předpisů, které zejména v období první ČSR institut poručenství upravovaly. Příspěvek je završen syntézou dosažených poznatků, a to v podobě komplexního pojednání o právním postavení poručníka.

KLÍČOVÁ SLOVA

Poručenství, poručník, rodičovská odpovědnost, správa jmění dítěte, veřejný poručník, opatrovník, statusová práva, rodina, rodinné právo.

ABSTRACT

The paper deals with legal regulation of guardianship in the first Czechoslovakia. The paper analyzes the Czech legal regulation in the historical context, namely all the legal regulations that governed the institute of guardianship, especially in the similar first CSR. The paper concludes with a synthesis of the findings, in the form of a comprehensive discussion of the legal status of the guardian

KEYWORDS

Guardianship, parental responsibility, managing the child's property, the public guardian, curator, the status law, family, family law

ÚVOD

Se vznikem státu na českém území se institut poručenství objevil i u nás a v průběhu času se měnil. Za středověku v českých zemích výkon poručenství nejprve nepodléhal kontrole, ale později již poručník musel dát poručenci vyúčtování ze svého hospodaření a průběžný dozor vykonávaly soudy, městské rady či panovník (na Moravě zastoupený zemským hejtmanem), a to v závislosti na tom, z jakého stavu nezletilé dítě pocházelo.¹

¹K tomu a všeobecně k institutu poručenství blíže SLAVÍČKOVÁ, P. *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací*. 1. vyd. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, s. 150 an.; ŠÍNOVÁ, R. a kol. *Aktuální problémy rodinněprávní regulace: rodičovství, výchova a výživa nezletilého*. Praha: Leges, 2013, s. 47 an.

Rovněž bylo možno jmenovat poručníka testamentem. Zpočátku poručenství mělo být vykonáváno bezplatně, později však byla poručníkům přiznávána jistá odměna ze sirotčího jmění. Poručenství nad poddanskými sirotky vykonávaly feudální vrchnosti, které také vedly evidenci sirotčích peněz.²

Jak právo zemské, tak právo městské znalo poručníky mocné, disponující otcovskou mocí, kteří ze svého hospodaření nemuseli vydávat žádné vyúčtování. V pozdější době se dospělo k tomu, že poručník musel dát poručenci vyúčtování ze svého hospodaření. Tato změna v postavení poručníka se odrazila i v jeho označení na poručníka věrného.³ Městské právo rozlišovalo poručníky nad sirotky trojího druhu: pokrevní – ze zákona, z kšaftu – ze závěti a určené soudem.⁴

V oblasti městského práva se k výkonu poručenství připouštěla i matka. Městské právo ji nazývalo tutela anomala, mající povahu mocné poručnice. Avšak svého úřadu mohly být zbaveny soudním rozhodnutím, kdyby jej vykonávaly ke škodě sirotků. Městské právo mělo také instituci poručníka – správce – pro osoby duševně choré.⁵

Novou úpravu poručenství přinesla josefínská legislativa. Jednalo se o císařský patent z roku 1787,⁶ který mimo jiné zrovnoprávnil manželské a nemanželské děti především v případě dědického práva a nově upravil institut poručenství.

S další úpravou institutu poručenství se setkáváme v 19. století, kdy pokračovaly kodifikační práce již z předcházejícího období, které vyústily ve vydání Všeobecného občanského zákoníku rakouského roku 1811, s účinností od 1. ledna 1812. V jeho prvním dílu byla obsažena kromě ustanovení o právu manželském, vztazích mezi rodiči a dětmi, o opatrovnictví, také úprava poručenství.

Na počátku 20. století byly v případě poručenství přijaty významné novely ABGB, zejména novely z roku 1914⁷ a 1916⁸, které nově formulovaly vztahy mezi rodiči a dětmi. V případě poručenství na základě první válečné novely,⁹ kde bylo do § 35 pojato ustanovení, že tzv. poručenským radám může být svěřen dozor nad dětmi do 14 let, daný soukromníkům na stravu a ošetřování, a že oprávnění přijímat cizí děti do péče může být učiněno závislým na

²MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 126.

³ADAMOVÁ, K., LOJEK, A., SCHELLE, K., TAUCHEN, J. *Velké dějiny zemí Koruny české. Právo*. Praha: Paseka, 2017, s. 106.

⁴MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945*. 4. vydání. Praha: Leges, 2010, s. 126.

⁵Tamtéž, s. 126.

⁶Císařský patent z roku 1787. Viz SCHELLE, K., TAUCHEN, J., VESELÁ, R. *Rodinné kodexy*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2010, s. 9.

⁷Císařské nařízení 296/1914 ř.z., ze dne 12. října 1914.

⁸Císařské nařízení č. 69/1916 ř. z.

⁹Císařské nařízení 296/1914 ř.z., ze dne 12. října 1914.

svolení poručenské rady.¹⁰ Avšak prováděcí nařízení o poručenských radách nebylo vydáno, a tudíž k této úpravě ve skutečnosti nedošlo.¹¹

Jakési ochrany požívala pouze malá část dětí prostřednictvím generálního poručenství, které bylo zavedeno podle § 54 první části novely k ABGB a nařízením ministerstva spravedlnosti.¹²

PORUČENSTVÍ V 1. ČSSR

Jak je všeobecně známo, na základě recepční normy došlo k převzetí právního řádu rakousko-uherské monarchie.¹³ V případě poručenství platily tak nadále ustanovení ABGB z roku 1811 a nařízení o generálním poručenství¹⁴. Nově se poručenství nepatrně dotkla ústava z roku 1920¹⁵ a roku 1938 bylo vydáno vládní nařízení o hromadném poručenství,¹⁶ které rušilo nařízení o generálním poručenství z roku 1916.

ABGB Z ROKU 1811

V případě poručenství ABGB stanovil,¹⁷ že zvláštní ochrana poručníkem je poskytována zákonem těm osobám, které postrádají otcovské péče a jsou dosud nezletilé, anebo z jiného důvodu nejsou s to, aby samy obstarávaly své záležitosti. Poručníkovi náležela především péče o osobu poručence a o správu jeho jmění.¹⁸

Poručník se zřizoval dětem nemanželským, polosirotkům nemajícím otce, dětem, jejichž otec neměl otcovské moci a dětem, jejichž otec byl vzdálen a nemohl se o ně trvale starat.¹⁹

¹⁰VESELÁ, R. Vývoj rodinného práva v meziválečném období. *Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě*. Sv. 2. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 799.

¹¹ROUČEK, F. SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl první (§§ 1 až 284). Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 1120.

¹²Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 195/1916 ř.z., ze dne 24. června 1916.

¹³Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n.

¹⁴Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 195/1916 ř.z. ze dne 24. června 1916.

¹⁵Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky.

¹⁶Vládní nařízení č. 334/1938 Sb. z. a n.

¹⁷ABGB z roku 1811, § 187.

<https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugyxhazrrgm3teljq>

¹⁸Tamtéž, § 188.

¹⁹SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právnick, 1934, s. 181.

Byl rozeznáván poručník individuální a poručenství ústavní a generální. V případě poručenství ústavního a generálního mohla být pouze korporace, nikoliv jednotlivec.²⁰ V případě poručenství ústavního šlo o situaci, kdy nezletilý neměl ani nemovitý majetek ani rozsáhlé movité jmění a byl umístěn do polepšovny nebo jiného veřejného nebo soukromého ústavu, který se věnoval výchovné péči. V těchto případech se neustanovoval poručník, ale jeho oprávnění a povinnosti náležely přednostovi ústavu.²¹

Poručník byl vždy ustavován soudem v řízení nesporném, přičemž soud musel vyčkat, zda se jmenovaný poručník ze zákonných důvodů neomluví.²² Poručenství bylo uloženo jako čestný úřad a veřejná povinnost každému, kdo byl způsobilý, aby jej zastával, tedy v zásadě bez odměny.²³ Poměrně podrobně byl upraven postup odmítnutí poručenské funkce. Osoba, která se bez příčiny zdráhala převzít poručenskou funkci, měla být přiměřenými donucovacími prostředky k tomu donucena.²⁴ Převzít poručenství byla tak všeobecná občanská povinnost, pro výběr vhodné osoby byla stanovena určitá pravidla, existovaly však omluvné důvody pro nepřijetí poručenství a existovaly důvody pro odvolání poručníka.²⁵

Zákoníkem byly velice podrobně upraveny požadavky na osobu poručníka. V teorii byla rozlišována absolutní a relativní nezpůsobilost pro výkon funkce.²⁶ Poručníkem nemohla být osoba, která sama nemohla spravovat své vlastní věci,²⁷ nebo taková osoba, u které nebylo možno očekávat, že jmění bude spravovat užitečně,²⁸ dále poručníkem nemohli být řádoví kněží a cizinci,²⁹ osoby, které vyloučili otec či matka,³⁰ a dále byly vyloučeny osoby, které žily

²⁰ Tamtéž, s. 181 a s. 186.

²¹ WESTPHALOVÁ, L. *Poručenství a opatrovnictví nad nezletilými v historickém kontextu*. In: David Sehnálek, Jiří Valdhans, Radovan Dávid, Libor Kyncl (Ed.). *Dny práva – 2009 – Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2356.

²² SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právník, 1934, s. 182.

²³ ROUČEK, F. SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl první (§§ 1 až 284). Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 922.

²⁴ WESTPHALOVÁ, L. *Poručenství a opatrovnictví nad nezletilými v historickém kontextu*. In: David Sehnálek, Jiří Valdhans, Radovan Dávid, Libor Kyncl (Ed.). *Dny práva – 2009 – Days of Law*. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2356.

²⁵ ROUČEK, F. SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi*. Díl první (§§ 1 až 284). Praha: Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, s. 935.

²⁶ SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právník, 1934, s. 182.

²⁷ ABGB z roku 1811, § 191.

[https://www.beck-online.cz/bo/chapterview document.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugyxhazrgrm3teljq](https://www.beck-online.cz/bo/chapterview/document.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugyxhazrgrm3teljq)

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž, § 192.

³⁰ Tamtéž, § 194.

v nepřátelství s rodiči nezletilého,³¹ osoby, které měly s poručencem spor,³² a věřitelé nebo dlužníci poručencovi, pokud soud posoudil, že jsou z toho důvodu nevhodnými osobami.³³

Soud se měl při výběru osob řídit důvody, kterými byly poslední vůle rodičů,³⁴ příbuzenství,³⁵ případně volné uvážení soudu, nebylo-li možno uplatnit důvody výše zmíněné.³⁶

Poručník měl dbát o řádnou výchovu dítěte jako jeho otec, neměl však volnost jako otec, protože ve všech důležitých případech měl vyžádat soudní rozhodnutí.³⁷ Dítě však zpravidla zůstávalo v ochraně své matky a přímou výchovu vykonávala matka.³⁸ Poručenec byl povinen poručníkovi úctou a poslušností.³⁹

Pro činnost poručníka prováděl činnost dozorčího a poradního orgánu soud,⁴⁰ v případech vážných záležitostí bylo třeba k jednání poručníka přivolení soudu,⁴¹ soud měl rovněž ustanovit poručníka hned, jakmile se dozvěděl o této potřebě.⁴² Soud určoval, k čemu má být poručenec vychován.⁴³ Poručencovo jmění měl poručenec zjistit a pak uzavřít, rovněž popsat v inventáři. Měl jej rovněž obstarat, hrozilo-li nebezpečí zašantročení.⁴⁴ Poručenský soud a stát ručily solidárně za újmu, která vzešla poručenci nedbalým vedením poručenství.⁴⁵ Vedle toho mohl být zavázán i poručník.⁴⁶

NÁŘÍZENÍ O GENERÁLNÍM PORUČENSTVÍ

Vedle ustanovení Všeobecného zákoníku občanského, která se týkala institutu poručenství, platilo na území 1. ČSR nadále ještě nařízení o generálním poručenství č. 195/1916 ř. z. Snahou tohoto nařízení bylo mimo jiné upevnit alimentární práva dětí a usnadnit jejich osvojování osobami lépe situovanými než jejich rodiče.

³¹ Tamtéž, § 196.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž, § 194.

³⁴ ABGB z roku 1811, § 196.

<https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjoygeyv6ojugyxhazrrgm3teljq>

³⁵ Tamtéž, § 198.

³⁶ Tamtéž, § 199.

³⁷ Tamtéž, § 216

³⁸ Tamtéž, § 215.

³⁹ Tamtéž, § 217.

⁴⁰ Tamtéž, § 190.

⁴¹ Tamtéž, § 233.

⁴² Tamtéž, § 190.

⁴³ Tamtéž, § 216.

⁴⁴ SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právnick, 1934, s. 188.

⁴⁵ Zákon č. 112/1872 ř.z.

⁴⁶ SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právnick, 1934, s. 190.

Jelikož bylo zřejmé, že poručenství na soukromém základě nemohlo poskytnout účinné záruky vychovávání osiřelých a nemanželských dětí, byla zřízena instituce státem placených veřejných poručníků z povolání, kteří měli rodinné poručníky zastupovat a na jejich činnost dohlížet. V poručenských poměrech tak prostřednictvím této instituce přejímal iniciativu stát.

V tehdejší době společenské poměry znemožňovaly v řadě případů rodičům řádně plnit povinnosti k dětem manželským, bylo zapotřebí přijít s dalšími novelami, které by tuto problematiku řešily.

Instituce poručenství, která také nahrazovala rodičovský poměr, byla v podobě poručníka zřízena ze zákona ve všech případech, kdy nad dítětem skončila otcovská moc, tj. otec byl nemanželský, nebo zemřel, nebo byl zbaven svéprávnosti. Pro podřízené postavení žen v občanském právu bylo charakteristické, že nebylo tomu na překážku, když dítě mělo vlastní matku, která stejně jako vůbec jakákoliv žena, třeba i blízká příbuzná, nesměla se stát dítěti poručníkem, leda tak, že jí byl přidán nějaký muž jako spoluporučník. Spoluporučník ji měl přispívat radou, a bez jeho podpisu nepřijal od ní soud žádné podání, neměl však žádnou odpovědnost. Ovdovělé nebo nemanželské matce zůstávala za to povinnost osobní péče o dítě i starost o jeho výživu, ale rozhodující dispozice s dítětem i jeho majetkem byly v pravomoci tohoto cizího člověka.

K hlavním povinnostem poručníka náležela péče o jmění poručenice, avšak na rozdíl od otce byl ve všech důležitějších úkonech vázán schválením poručenského soudu, a byl během poručenství povinen podávat pravidelná vyúčtování z poručenčova jmění. Předpisy o tom byly velmi složité, a především, bylo-li jmění poručenice rozsáhlejší, představovalo poručenství namáhavou funkci, zabírající mnoho času.

To byl i jeden z důvodů, že se lidé poručenství vyhýbali, a pokud došlo k jejich ustanovení, své povinnosti zanedbávali tím spíše, jelikož jim za poručenství nenáležela žádná odměna. Tato situace vedla k tomu, že funkce poručníků začal stále více přejímat sám státní aparát. Již od roku 1916 začali u nás fungovat při okresních soudech generální poručníci, placení úředníci, kteří vykonávali poručenskou funkci pro ty děti ve svém obvodě, kterým nebylo možné najít poručníka, dozírali na výkon poručenství nad nemanželskými dětmi a pomáhali radou i ostatním poručníkům občanského práva a dohlíželi nad plnění jejich funkce.

Od roku 1938 měli právo dozírat i nad všemi otci ve svém obvodě, zda zanedbávají výchovu a výživu svých dětí, a bylo jim dáno i právo navrhnout, aby soud zbavoval nedbalé otce otcovské moci.

Poručník se od otce i osvojitele lišil v tom směru, že nebyl povinen starat se o výživu dítěte, neboť tato povinnost postihovala matku dítěte, resp. otcovy nebo matčiny (u nemanželských dětí jen matčiny), rodiče, pokud šlo o děti osiřelé, manželského otce, pokud šlo o děti z rozvedených nebo rozloučených manželství, a nemanželského otce, pokud šlo o děti nemanželské.

Otec měl platit dítěti do rukou matky úměrně svým příjmům výživné, které měla matka použít na výživu a výchování dítěte. Celá řada otců se ale snažila této povinnosti zbavit či usilovat o její zkrácení. Ze strany mužů docházelo k zatajování jejich skutečných majetků a příjmů. Stavěli se do role chudých, přecházeli od zaměstnavatele k zaměstnavateli, aby nebylo možné určit jejich opravdový příjem, dávali se zaměstnávat od příbuzných, kteří jim potvrzovali menší příjmy, než kolik jim skutečně platili, nebo jim dokonce dosvědčovali, že pracují jen za byt a stravu.

Pokud přesto došlo k vyměření alimentů, mařili exekuci na vyživovací nároky maskovanými převody svého movitého a nemovitého jmění na své důvěrníky, měnili bydliště, aby jim exekuční výměr nemohl být doručen, utíkali do ciziny apod. Z těchto důvodů docházelo k vydávání zákonů na ochranu osob závislých výživou na alimentech, kde byly na neplnění vyživovací povinnosti vedle soukromoprávních i trestní sankce, za jejich splnění učinění zodpovědnými i pomahači nesvědomitých otců.

ÚSTAVA Z ROKU 1920

V případě Ústavy z roku 1920,⁴⁷ v jejím ustanovení je pouze zmíněn tento institut v § 123, kde se hovoří, že „Nikdo nesmí býti ani přímo ani nepřímo nucen k účasti na jakémkoli náboženském úkonu s výhradou práv plynoucích z moci otcovské nebo poručenské.“ Pak ústava již odkazuje ve svém ustanovení § 126, že „Manželství, rodina a mateřství jsou pod zvláštní ochranou zákonů.“

VLÁDNÍ NAŘÍZENÍ O HROMADNÉM PORUČENSTVÍ Č. 334/1938 Sb. z. a n.

Ani ustanovení nového vládního nařízení o hromadném poručení č. 334/1938 Sb. z. a n., které zrušovalo nařízení č. 195/1916 ř. z., o generálním poručení, nepřineslo nic,

⁴⁷ Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky.

než organizační změny nevelkého rozsahu bez významnějšího rozšíření veřejné poručenské péče.

Hromadným poručenstvím mohly být pověřeny okresy nebo obce v těch případech, kdy nebyly nalezeny vhodné osoby, které by byly ochotny přijmout poručenství, nebo tam, kde bylo nutno zajistit, aby práva a zájmy poručenců byly chráněny odpovídajícím způsobem.

Nemanželské dítě své domovské právo a státní občanství odvíjelo od své matky. Mezi rodičovské povinnosti náležela povinnost vyživovací, vychovávací a zaopatřovací. Nemanželské dítě nebylo v moci otcovské, a proto mu byl zřízen poručník, kterým mohl být i otec.

Jinak ale péče o nemanželské dítě náležela zejména matce, a to i tehdy pokud nebyla poručnicí. O právech nemanželského otce platilo, že otec nemohl matce dítě odejmout, pokud sama chtěla a mohla dítě vychovávat se zřetelem k jeho budoucímu povolání a stavu. Otec měl povinnost dítě vzít k sobě, pokud by blaho dítěte mohlo dostát matčinou výchovou újmou.

Otec měl také právo žádat, aby dítě bylo svěřeno do výchovy jemu nebo osobám, které určil, v případě, že matka nežila, nechtěla se o dítě starat nebo dítě nemohla vychovat. Způsob výchovy musel být přiměřený jmění rodičů. Náklady na výživu dítěte a jeho výchovu se hradily ze jmění dítěte, pokud ho mělo, jinak náklady hradil otec.

Pokud bylo otcovství uznáno, bylo pak věcí soudu, aby určil míru povinností otce ex offio v nesporném řízení. Přípustná ale byla i dohoda mezi otcem a poručníkem dítěte o výši výživného. Dělo se tak dvojitým způsobem, buď byla určena renta, nebo tzv. odbytné. K určení míry povinností otce soudem se nepřistupovalo, pokud nemanželský otec plnou měrou dobrovolně plnil vyživovací povinnosti, nebo naopak nebyl naprosto s to k výchově dítěte, jakkoliv přispět. Bylo-li otcem otcovství uznáno nebo soudem vyřčeno, mohly nemanželské děti, které v době smrti otce byly vychovávány v jeho domě, žádat stejnou výchovu a stejnou výživu jako před smrtí otce do doby, než se mohli sami žít. Nemohly ale nikdy žádat víc, než kolik se dostalo manželským dětem. Pokud dítě nemělo otce nebo otec neměl prostředky na výchovu dítěte, hradila, popř. přispívala na výchovu dítěte matka a po ní její rodiče.

Povinnost výše uvedených osob podílet se na výchově dítěte pominula, jakmile dítě nabylo způsobilosti se slušně žít.

ZÁVĚR

Další změny týkající se institutu poručenství již neuskutečnily z důvodu nastupujícího období po Mnichově a Protektorátu Čechy a Morava. Po roce 1945 došlo ve společnosti ke změnám, které se odrazily i v oblasti práva, a tudíž i v institutu poručenství. Na základě zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném dostal institut poručenství nový obsah. Dle zákona č. 94/1963 Sb., o rodině dokonce termín poručenství úplně mizí a pojem poručník je zaveden až roku 1998, kdy došlo k terminologickému oddělení dvou rozdílných institutů, a to poručenství a opatrovnictví. Ale to je již jiná kapitola, která není předmětem tohoto příspěvku.

LITERATÚRA:

- ADAMOVÁ, K., LOJEK, A., SCHELLE, K., TAUCHEN, J. *Velké dějiny zemí Koruny české. Právo*. Praha: Paseka, 2017, 752 s., ISBN 978-80-7432-749-0.
- MALÝ, K. a kol. *Dějiny českého a československého práva do r. 1945. 4. vydání*. Praha: Leges, 2010, 640 s., ISBN 978-80-87212-39-4.
- ROUČEK, F. SEDLÁČEK, J. *Komentář k československému obecnému zákoníku občanskému a občanské právo platné na Slovensku a v Podkarpatské Rusi. Díl první (§§ 1 až 284)*. Praha: Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart, 1935, 1935 s. 1122
- SEDLÁČEK, J. *Rodinné právo*. Brno: Nákladem československého akademického spolku Právnick, 1934, s. 221.
- SCHELLE, K., TAUCHEN, J., VESELÁ, R. *Rodinné kodexy*. Ostrava: KEY Publishing s.r.o., 2010, 156 s., ISBN 978-80-7418-082-8.
- SCHELLE, Karel; TAUCHEN, Jaromír. *Občanské zákoníky: kompletní sbírka občanských zákoníků, důvodových zpráv a dobových komentářů*. Ostrava: Key Publishing, 2012, 1019 s., ISBN 9788074181467.
- SLAVÍČKOVÁ, P. *Právní ochrana dětí v období prvních kodifikací. 1. vyd.* Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2012, 338 s., ISBN 978-80-7422-220-7.
- ŠÍNOVÁ, R. a kol. *Aktuální problémy rodinněprávní regulace: rodičovství, výchova a výživa nezletilého*. Praha: Leges, 2013, 304 s., ISBN 978-80-87576-74-8.
- VESELÁ, R. *Vývoj rodinného práva v meziválečném období. In: Československé právo a právní věda v meziválečném období (1918-1938) a jejich místo ve střední Evropě. Sv. 2*. Praha, Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2010, s. 799, ISBN 978-80-246-1718-3.

- WESTPHALOVÁ, L. *Poručenství a opatrovnictví nad nezletilými v historickém kontextu*. In: David Sehnálek, Jiří Valdhans, Radovan Dávid, Libor Kyncl (Ed.). In: Dny práva – 2009 – Days of Law. Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2356, ISBN 978-80-210-4990-1.
- ABGB z roku 1811. <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjygeyv6ojugyxhazrrgm3teljq>
- Císařský patent z roku 1787.
- Císařské nařízení 296/1914 ř.z., ze dne 12. října 1914.
- Císařské nařízení č. 69/1916 ř. z.
- Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 195/1916 ř.z., ze dne 24. června 1916.
- Vládní nařízení č. 334/1938 Sb. z. a n.
- Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého.
- Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky.

Kontakt: valente@kpd.zcu.cz

MANŽELSTVO U PREDHISPÁNSKYCH NAHUOV

Peter Vyšný

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, Slovenská republika

ABSTRAKT

V príspevku sa sumarizuje a analyzuje právna úprava manželstva, existujúca u predhispánskych Nahuov/Aztékov žijúcich v dvoch významných centrách Aztéckej ríše – v mestských štátoch Tenochtitlan a Tezcoco –, pričom určitá pozornosť sa venuje aj limitom výpovednej hodnoty písomných prameňov poznania tejto právnej úpravy. Právna úprava skúmaná v príspevku mala z väčšej časti charakter obyčajového práva. Z obsahovej stránky bola komplexná, t. j. upravovala vznik i zánik (resp. rozvod) manželstva, osobné i majetkové vzťahy medzi manželmi, ako aj vzťahy manželov (resp. rodičov) k ich deťom. Jej centrálnym princípom, ktorý sa však výraznejšie uplatnil zrejme iba v Tenochtitlane, bola pomerná rovnoprávnosť manžela a manželky.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Nahuovia/Aztékovia; Tenochtitlan; Tezcoco; manželské právo; pomerná rovnoprávnosť manžela a manželky

ABSTRACT

The paper summarizes and analyzes the pre-Hispanic Nahua/Aztec marriage law existing in two major centers of the Aztec Empire, the city-states of Tenochtitlan and Tezcoco, with some attention being paid to the limits of written sources informing about that law. The law examined in the paper was largely a customary law. It was a complex law; it regulated the formation and the divorce of marriage, personal and property relations between spouses, as well as the relations of spouses (or parents) to their children. Its central principle, which, however, was probably more pronounced only in Tenochtitlan, was the relative equality of husband and wife.

KEYWORDS

Nahuas/aztecs; tenochtitlan; tezcoco; marriage law; relative equality of husband and wife

ÚVOD

Nahuovia (špan. *nahuas*, angl. *Nahuas*), známejší pod označením „Aztékovia“, ktoré však nie je autentické, obývali v predhispánskom (predkoloniálnom) období, t. j. v období pred španielskym postupným dobytím (*conquistou*) Ameriky v 16. storočí po Kr., územie dnešného

stredného Mexika, tvorené Mexickým údolím a jeho okolím. V strednom Mexiku zhruba od polovice 12. storočia po Kr. vznikali mestské štáty Nahuov (*altepeme*; sing. *altepetl*), ktorých väčšina sa neskôr stala súčasťou Aztéckej ríše (druhá štvrtina 15. storočia – 1521 po Kr.), vytvorenej troma susediacimi spojeneckými nahuaskými mestskými štátmi – Tenochtitlanom, Tezcocom a Tlacopanom (územia Tenochtitlanu a Tlacopanu sú dnes súčasťou Mexico City; Tezcoco je dnes menším mestským sídlom nachádzajúcim sa asi 25 km severovýchodne od Mexico City).

Nahuaské mestské štáty mali vlastné práva, medzi ktorými boli mnohé podobnosti, ale aj viaceré rozdiely. V najväčšom rozsahu sú písomnými prameňmi zdokumentované práva Tenochtitlanu a Tezcoca, na ktoré sa preto prednostne (hoci nie výlučne) sústreďuje recentný výskum predhispánskeho práva Nahuov. Inak povedané, pod pojmom „predhispánske právo Nahuov“ sa prevažne rozumejú práva Tenochtitlanu a Tezcoca.

Písomné pramene o jednotlivých odvetviach predhispánskeho práva Nahuov obývajúcich Tenochtitlan a Tezcoco neinformujú v rovnakej miere. Jedným z odvetví, o ktorom informujú podrobnejšie a ucelenejšie, je rodinné právo, na ktorého relatívne samostatnú súčasť – manželské právo – sa zameriava tento článok. V článku prehľadne približujem a rozoberám manželskoprávne úpravy, ktoré existovali v Tenochtitlane a Tezcocu. Keďže právne úpravy skúmané v článku nemali v Tenochtitlane a Tezcocu zásadne odlišné podoby, hoci isté rozdiely medzi nimi boli, nehovorím v článku o dvoch, ale iba o jednom manželskom práve. Výkladu vlastnej problematiky článku predchádza poznámka k písomným prameňom poznania predhispánskeho nahuaského manželstva a k limitom ich výpovednej hodnoty.

PÍ SOMNÉ PRAMENE POZNANIA PREDHISPÁNSKEHO NAHUANSKÉHO MANŽELSTVA A LIMITY ICH VÝPOVEDNEJ HODNOTY

Súčasnú poznávanie predhispánskeho nahuaského manželstva/manželského práva je komplexné: poznáme význam, ktorý predhispánski Nahuovia pripisovali manželstvu, a vieme tiež, ako nahuaské manželstvo právne vznikalo a zanikalo, ako aj to, aké právne podoby mali osobné a majetkové vzťahy medzi nahuaskými manželmi a pod. Zásadným a iba do určitej miery riešiteľným problémom však zostávajú výrazné obmedzenia výpovednej hodnoty písomných prameňov poznania manželstva, ako aj mnohých iných prvkov predhispánskej

sociálnej reality. Tieto obmedzenia, ako som podrobne ukázal na inom mieste,¹ vyplývajú, po prvé, z toho, že písomné pramene nevznikli v predhispánskom, ale až v nasledujúcom – koloniálnom období (v 16. – 17. storočí), a preto v určitej väčšej miere nevykresľujú skutočný obraz predhispánskej nahuaskej kultúry, ktorá v čase ich vzniku už neexistovala v pôvodnej („čistej“) podobe, ale jej taký – deformovaný – obraz, ktorý si o nej *ex post* vytvorili španielski kolonizátori pod silným vplyvom ich vlastných (teda nie nahuaských), axiologických a normatívnych štandardov a svetonázorových, filozofických a náboženských koncepcií. Po druhé, vyplývajú výrazné obmedzenia výpovednej hodnoty písomných prameňov z toho, že ich autori – španielskeho, no v menšej miere aj nahuaského, resp. nahuasko-španielskeho pôvodu – do nich vsunuli – popri viac-menej hodnoverných faktoch – aj výslovné (kon)fabulácie, ktoré im mali napomôcť presadiť ich špecifické záujmy. Napríklad oficiálny (Španielskou korunou ustanovený) ochranca všetkých Indiánov dominikán Bartolomé de Las Casas (1484–1566) vo svojich dielach značne idealizoval indiánske kultúry, aby ich španielskemu publiku mohol prezentovať ako „rovnocenný“ náprotivok európskej kresťanskej civilizácie, a vydobyl tak pre ne väčší rešpekt zo strany Španielov. Fernando de Alva Ixtlilxochitl (1568/1580–1648) zase opísal napr. mocenské a majetkové pomery elity Tezcoca za vlády jeho predkov, panovníkov tohto predhispánskeho mestského štátu, tak, že to do veľkej miery pripomína mocenské a majetkové pomery súdobej španielskej šľachty, čím Ixtlilxochitl – ako prominentný predstaviteľ elity Tezcoca – chcel Španielom ovládajúcim koloniálnu spoločnosť dokázať, že v predhispánskom období existovala elita porovnateľná so španielskou šľachtou, ktorá si zasluhuje mať tomu zodpovedajúce postavenie v koloniálnej spoločnosti. A tak ďalej.

V súvislosti s predhispánskym nahuaským manželstvom sa obmedzenia výpovednej hodnoty písomných prameňov odvíjajú o. i. od snahy ich niektorých autorov charakterizovať toto manželstvo ako inštitúciu, ktorá údajne bola – rovnako ako iné inštitúcie (napr. politický systém) Nahuov (i iných Indiánov) – (aspoň zhruba) v súlade s prirodzeným právom. Prirodzené právo, hoci bolo značne christianizované, sa dobovo chápalo ako právo, ktoré sa môže vzťahovať nielen na kresťanov (resp. Európanov), ale aj na tých nekresťanov (resp. Neeurópanov), ktorí boli (z pohľadu kresťanov) dostatočne „racionálni“ a „civilizovaní“ a v tomto smere porovnateľní a „rovnocenní“ s kresťanmi. Život podľa prirodzeného práva potom nekresťanom – teoreticky – zaručoval rovnaké práva či výhody ako kresťanom žijúcim

¹ VYŠNÝ, P. Pramene predhispánskeho práva Nahuov. In OLŠOVSKÁ, A. – LACLAVÍKOVÁ, M. – MORAVČÍKOVÁ, M. (eds.). *Fontes Iuris. Pocta prof. JUDr. Jozefovi Prusákovi, CSc.* Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, 2017, s. 103 – 132.

podľa toho istého práva.² Nie je preto prekvapením, že v niektorých kruhoch vznikajúcej koloniálnej spoločnosti, konkrétne najmä v prostredí nahuaských a iných indiánskych elít a v cirkevnom prostredí, sčasti priaznivo naklonenom Nahuom a iným Indiánom, sa zdôrazňoval súlad nahuaského pohanského manželstva (ako aj iných inštitúcií Nahuov) s prirodzeným právom, čo na začiatku koloniálneho obdobia, keď ešte len začínala systematická christianizácia Indiánov, malo podnietiť všeobecnú akceptáciu platnosti individuálnych nahuaských manželstiev a zároveň aj s nimi spojených, miestnych mocenských a majetkových pomerov. Pravda, v praxi prišlo k takejto akceptácii iba vo výrazne obmedzenom rozsahu, a to o. i. z dôvodu neskoršej reformy manželstva Tridentským koncilom.³

Zdôrazňovanie súladu predhispánskeho nahuaského manželstva s (christianizovaným) prirodzeným právom niektorými autormi prameňov však nemalo prispieť iba k vyhláseniu na začiatku koloniálneho obdobia ešte často pohanských manželstiev Nahuov za legitímne, ale aj k vytvoreniu takého obrazu predhispánskej nahuaskej kultúry, ktorý by Španielom umožňoval akceptovať ju ako „rovnocenný“ náprotivok ich vlastnej kultúry, resp. celej európskej kresťanskej civilizácie. Preto k viacerým pramenným informáciám o predhispánskom nahuaskom manželstve, uvedeným v ďalšom texte, treba pristupovať s istou obozretnosťou. Ak pramene hovoria napr. o predmanželskej sexuálnej zdržanlivosti, o práve ženícha zapudieť nevestu, o ktorej počas svadobnej noci zistí, že nie je panna, o uzatváraní manželstva iba so slobodným vzájomným súhlasom ženícha i nevesty (*consensus facit nuptias*), o rigoróznom trestaní cudzoložníkov (spravidla smrťou) či o negatívnom postoji Nahuov k rozvodu manželstva, ide o fakty, ktoré zrejme úplne nezodpovedajú predhispánskej nahuaskej realite, ale až „podozrivo“ dobre konvenujú katolíckemu učeniu o manželstve...

PRÁVNÁ ÚPRAVA PREDHISPÁNSKEHO NAHUANSKÉHO MANŽELSTVA

Zdá sa, že u Nahuov boli žiaduce a dovolené výlučne heterosexuálne partnerské vzťahy; homosexuálne, ako aj transsexuálne správanie sa či už mužov alebo žien bolo trestané smrťou.⁴ Pravda, Patrick Johansson K. upozorňuje, že pramenné informácie o úplnom odmietaní homosexuality a transsexuality a o (brutálnom) popravovaní homosexuálov a transsexuálov

² Bližšie pozri PAGDEN, A. Human Rights, Natural Rights, and Europe's Imperial Legacy. *Political Theory*, 31 (2), 2003, s. 171 – 199.

³ Bližšie pozri ZABALLA BEASCOECHEA, A. de. El matrimonio indígena antes y después de Trento: del matrimonio prehispánico al matrimonio cristiano en la Nueva España. Max Planck Institute for European Legal History research paper series, No. 2015-10. Dostupné na internete: <http://ssrn.com/abstract=2686532> (navštívené dňa 27. 02. 2019).

⁴ TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana*. Tomo segundo. México: Porrúa, 1969, s. 380.

môžu byť poplatné spomenutej snahe niektorých autorov prameňov predstaviť Španielom predhispánsku nahuaskú spoločnosť tak, aby ju Španieli mohli akceptovať ako po hodnotovej, morálnej, normatívnej a kultúrnej stránke rovnocenný náprotivok vlastnej spoločnosti. Údajný principiálne negatívny postoj Nahuov k homosexualite a transsexualite relativizuje aj štandardná prítomnosť homosexuálnych či transsexuálnych osôb v niektorých rituálnych kontextoch.⁵

Uzavretie manželstva a nasledujúce splodenie a vychovanie detí sa očakávalo v zásade od všetkých obyvateľov nahuaských mestských štátov, pričom rodinná i školská⁶ výchova zahŕňali prípravu dospievajúcich oboch pohlaví na manželstvo a rodičovstvo. Na druhej strane muži i ženy profesijne spojené s kultom (kňazi, kňažky), alebo aspoň niektoré kategórie týchto osôb, zachovávali sexuálnu zdržanlivosť a žili v celibáte.⁷

Určité osoby u predhispánskych Nahuov nemohli spolu partnersky žiť, resp. uzatvoriť manželstvo, a nemohli ani príležitostne spolu súložiť. Existovali teda určité manželské prekážky, ktoré ďalej zhrnieme.

Prvá manželská prekážka reflektovala prirodzenú skutočnosť, že plnohodnotný život v partnerskom zväzku predpokladá fyzickú, ako aj psychickú vyspelosť oboch partnerov, ktorej získanie (teoreticky) indikuje dosiahnutie určitého veku. Inak povedané, existovala veková hranica pre uzavretie manželstva. Ženy uzatvárali manželstvo medzi 15. a 18. rokom veku a muži medzi 20. a 22. rokom veku.⁸

Ďalšou manželskou prekážkou boli určité druhy pokrvnej alebo affínnej príbuznosti osôb, ktoré by chceli spolu uzavrieť manželstvo. Nerešpektovanie tejto prekážky bol trestné.

Konkrétne bolo uzavretie manželstva zakázané:⁹

⁵ JOHANSSON K., P. La literatura indigenista en los albores del siglo XVII. In MASERA, M. – FLORES, E. (eds.). *Ensayos sobre literaturas y culturas de la Nueva España*. México: UNAM, Instituto de Investigaciones Filológicas, 2009, s. 33 – 72.

⁶ V Tenochtitlane, Tezcocu i v niektorých ďalších nahuaských mestských štátoch existovala povinná školská dochádzka pre pubertálnu až dospievajúcu mládež oboch pohlaví, patriacu k obom základným spoločenským vrstvám, t.j. k elite (*pipiltin*) i k obyčajným ľuďom (*macehualtin*). Bližšie k nahuaskému školstvu pozri napr. HINZ, E.: *Mesoamerikanistik als Sozialwissenschaft: Soziale Evolution, soziales System, soziales Verhalten und soziale Kognition in Mesoamerika*. Hamburg: Wayasbah, 2002, s. 110 a nasl.

⁷ ALBA, C. H. *Estudio comparado entre el derecho azteca y el derecho positivo mexicano*. México: Instituto Indigenista Interamericano, 1949, s. 37.

⁸ MENDIETA Y NÚÑEZ, L. *El derecho precolonial*. México: Porrúa, 1992, s. 97.

⁹ KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*. Vydané v jednom zväzku spolu s dielom: CERVANTES Y ANAYA, J. de. *Introducción a la Historia del Pensamiento Jurídico en México*. México: Tribunal Superior de Justicia del Distrito Federal, 2002, s. 84 – 85.

- a) medzi príbuznými v priamom rade a medzi súrodencami, a to bez ohľadu na to, či išlo o príbuzných z matkinej alebo z otcovej strany;
- b) medzi synom a konkubínou jeho otca;
- c) medzi synom a jeho ovdovenou nevlastnou matkou (tento zákaz sa zrejme striktné nedodržiaval).

Výnimkou zo zákazu uvedeného pod bodom a) bolo manželstvo s dcérou matkinho brata¹⁰ (t. j. manželstvo muža s jeho sesternicou z matkinej strany).

Špeciálna manželská prekážka sa vzťahovala na vdovy. Vdova mohla uzavrieť nové manželstvo až vtedy, keď prestala koiť (posledné) dieťa, ktoré mala so svojím zosnulým manželom (nie je bez zaujímavosti, že doba kojenia mohla trvať až štyri roky), a iba s mužom, ktorý nemal nižšie spoločenské postavenie ako jej zosnulý manžel. Ak však vdova práve uvedené nerešpektovala, nebola potrestaná, hoci jej okolie ju pravdepodobne začalo odsudzovať, resp. vdova po uzatvorení nového manželstva upadla do hanby.¹¹

Zdá sa, že nepovinne sa praktizoval aj levirát, t. j. vdova, ktorá mala dieťa/deti, mohla uzavrieť manželstvo so svojím švagrom [prípadne s iným mužom z mestskej štvrti (*calpulli*), v ktorej žila],¹² ktorý potom prevzal otcovské úlohy jej zosnulého manžela. Hlavným účelom manželstva vdovy a jej švagra nebolo splodiť potomka (čím sa, mimochodom, nahuaský levirát odlišuje od židovského; pozn. P. V.), ale skôr vytvoriť náhradné rodinné prostredie pre deti, ktoré stratili otca.¹³

Posledná, špeciálna manželská prekážka sa týkala rozvedených manželov. Rozvedení manželia mali pod hrozbou trestu smrti zakázané znovu spolu uzatvoriť manželstvo, prípadne neformálne obnoviť svoje partnerské spolužitie.¹⁴

Partnerské spolužitia mužov a žien mali v Tenochtitlane, Tezcocu, ako aj v ďalších nahuaských mestských štátoch, formu monogamie alebo polygynie.

Monogamné partnerské spolužitie malo tri varianty, ktorými boli:¹⁵

¹⁰ Tamže.

¹¹ SAGAÓN INFANTE, R. El matrimonio y el concubinato. México prehispánico y las costumbres que han prevalecido en las comunidades indígenas actuales. In SOBERANES FERNÁNDEZ, J. L. (coordinador). *Memoria del II Congreso de la Historia del Derecho Mexicano*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1981, s. 101 – 102.

¹² VAILLANT, G. C. *Aztékové*. Praha: Orbis, 1974, s. 88.

¹³ KOHLER, *El derecho de los aztecas*, s. 87.

¹⁴ Tamže, s. 96.

¹⁵ CRUZ BARNEY, O. *Historia del derecho en México*. México: Oxford University Press, 2004, s. 23.

1. manželstvo,
2. dočasné manželstvo a
3. konkubinát.

Manželstvo (*nenamictiliztli*¹⁶). Nahuaské rodinné právo bolo z väčšej časti tradičným, obyčajovým právom, resp. bolo iba obmedzene ovplyvnené zákonodarnou činnosťou štátu.¹⁷ Jedným z prejavov tejto skutočnosti bol súkromný charakter vzniku manželstva, t. j. manželstvo sa neuzatváralo v prítomnosti predstaviteľa štátnej moci (úradníka) či kňaza.¹⁸ Kronikár Francisco López de Gómara (cca. 1511 – cca. 1566) síce uvádza, že súčasťou svadobných obradov bolo pripravenie mladomanželského lôžka kňazmi, ktorí tiež mladomanželom po ich svadobnej noci udeľovali akési požehnanie,¹⁹ z právneho hľadiska sa však nezdá, že by bol vznik manželstva podmienený realizáciou (aj) týchto aktivít kňazmi. Manželstvo teda uzatvárali príslušné súkromné osoby, t. j. najmä ženích, nevesta a ich rodičia, vo vlastnej réžii.

Prípravy na sobáš i samotná svadba prebiehali podľa určitého zaužívaného poriadku, ktorého dôsledné dodržanie bolo podmienkou právne relevantného vzniku, resp. právnej existencie manželstva.

O prípravách na sobáš a svadbe informujú viaceré pramene.²⁰

O tom, že mladík, ktorý dosiahol patričný vek, uzavrie manželstvo, rozhodli jeho rodičia po porade s ďalšími príbuznými. Rodičia tiež mladíkovi vybrali budúcu manželku.

Rodičia najskôr požiadali o uvoľnenie svojho syna z verejnej školy, v ktorej sa syn vzdelával a v ktorej zároveň býval (ak sa však vzdelával v niektorej zo škôl nazývaných *telpochcalli*, ktoré na rozdiel od školy *calmecac* neboli určené pre potomkov elít, ale pre potomkov obyčajných ľudí, nezdržiaval sa v nej trvale, ale sa počas svojho vzdelávania opakovane na určitý čas vracal do rodičovského domu). Potom, čo synovi pedagógovia súhlasili s jeho prepustením zo školy, sa syn (natrvalo) vrátil do rodičovského domu, kde ho rodičia oboznámili s tým, že mu našli budúcu manželku a že začnú organizovať jeho sobáš. Prvým krokom, ktorý rodičia v tomto smere podnikli, boli akési „pytačky“: rodičia požiadali miestne

¹⁶ MOLINA, Fray A. de. *Vocabulario en lengua castellana y mexicana y mexicana y castellana*. México: Porrúa, 2008, s. 82 verso.

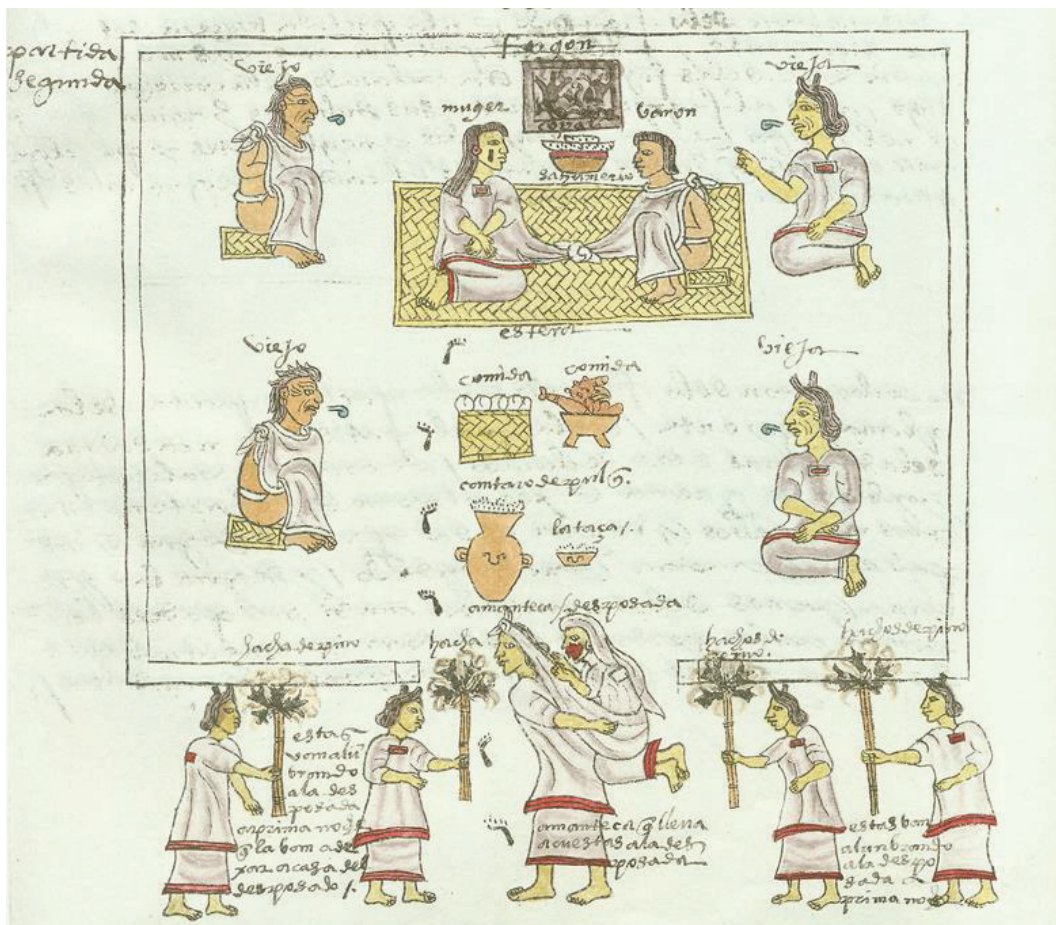
¹⁷ MARGADANT S., G. F. *Introducción a la Historia del Derecho Mexicano*. México: Esfinge, 2006, s. 32.

¹⁸ MENDIETA Y NÚÑEZ, L. *El derecho precolonial*, s. 92.

¹⁹ LÓPEZ DE GÓMARA, F. *Historia de la Conquista de México*. México: Porrúa, 1997, s. 304 – 305.

²⁰ CLAVIJERO, F. J. *Historia antigua de México*. México: Porrúa, 2003, s. 275–278. GÓMARA, *Historia de la conquista de México*, s. 304 – 305. SAHAGÚN, B. de. *Historia general de las cosas de la Nueva España, I*. Madrid: Dastin, 2001, s. 518 – 524. TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana*, s. 412 – 415.

stareny pôsobiace ako „dohadzovačky“, aby s rodinou dievčaťa, ktoré si vyhládli ako manželku pre svojho syna, dohodli uzavretie manželstva. Bolo zvykom, že rodičia dievčiny nesúhlasili s uzavretím manželstva ihneď, ale až po opakovaných návštevách „dohadzovačiek“ (v zásade po ich tretej návšteve). Následne sa rodičia budúcich manželov stretli a dohodli na termíne svadby. Na svadbe sa zišli rodičia i ďalší príbuzní ženicha a nevesty a prípadne aj iní hostia (susedia, priatelia, pedagógovia zo ženichovej školy, členovia samosprávneho orgánu – rady starších mestskej štvrte, v ktorom sa konala svadba a pod.). Svadba mala podobu hostiny a bola spojená s prejavmi niektorých svadobčanov (napr. svokra mala prejav, v ktorom nevestu poučila o jej povinnostiach manželky), ako aj s viacerými obradmi, ktoré sa museli uskutočniť v určitej forme a poradí, keďže inak by z právneho hľadiska manželstvo nevzniklo. K týmto obradom patrilo napr. obdarovanie ženicha a nevesty ich rodičmi i inými svadobčanmi. Zaujímavým obradom, ktorý sa odohrával po západe Slnka, bolo posadenie ženicha a nevesty vedľa seba na rohož a zviazanie koncov ich odevov, čo, ako je zrejmé, symbolizovalo pevné puto vzniknuté medzi ženichom a nevestou.

Obrázok: Zobrazenie nahuaských svadobných obradov (zviazania koncov odevov ženicha a nevesty, sediacich na rohoži, prednesenia slávnostných prejavov, poskytnutia darov ženichovi

a neveste a pod.) vo významnom piktograficko-textovom prameni Codex Mendoza (folio 61 recto), vzniknutom v 40. rokoch 16. storočia.²¹

Svadba mohla trvať až štyri dni. Zdá sa, že novomanželia sa až do jej skončenia postili a zdržiavali sexuálneho styku. Podľa kronikára Francisca Cervantesa de Salazara (cca. 1514 – 1575), ktorého názor však môže byť ovplyvnený súdobou španielskou a katolíckou kultúrou, novomanžel, ktorý pri prvej súložii s manželkou, uskutočnenej na konci svadby, zistil, že manželka nie je panna, mal právo ju zapudiť, čím manželstvo právne zaniklo.²²

V súvislosti s uzavretím manželstva treba osobitne zdôrazniť, že s ním mali súhlasiť nielen rodičia, alebo aspoň otcovia ženicha a nevesty – uzavretie manželstva bez súhlasu otca sa považovalo za hanebnosť,²³ avšak zaň nehrozila žiadna formálna sankcia –, ale zrejme aj ženích²⁴ a zrejme aj nevesta.²⁵

Hlavou nahuaskej rodiny bol muž, t. j. manžel a otec, avšak práva a povinnosti, ktoré mu vyplývali z tejto pozície, vykonával viac-menej spolu s manželkou,²⁶ z čoho vyplýva, že manželka vo vzťahu k manželovi nemala výrazne podriadené postavenie. Žena – manželka tak bola do značnej miery svojprávna, ako vidieť aj z toho, že mohla samostatne, teda bez vedomia či súhlasu manžela, nadobúdať a vlastniť majetok, uzatvárať zmluvy a domáhať sa svojich práv pred súdom.²⁷

Zdá sa teda, že právne postavenie (vydatej) ženy bolo pomerne priaznivé.²⁸ Táto skutočnosť súvisela so zaujímavým javom, výrazne prítomným vo viacerých sférach spoločnosti existujúcej v predhispánskom Tenochtitlane, ktorý Susan Kellogg označuje ako „paralelizmus rodov“ (*gender parallelism*). Podstatou tohto javu bolo, že ženy a muži

²¹ Prevzaté z: <https://tarlton.law.utexas.edu/aztec-and-maya-law/aztec-family-law> (navštívené dňa 27. 02. 2019).

²² CERVANTES DE SALAZAR, F. *Crónica de la Nueva España*. 2 vols. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1971, s. 138 – 139.

²³ ZORITA, A. de. *Breve y Sumaria Relación de los Señores de la Nueva España*. México: UNAM, 1963, s. 66.

²⁴ SAHAGÚN, B. de. *Historia...*, I, s. 518.

²⁵ KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*, s. 90.

²⁶ KELLOGG, S. M. Kinship and Social Organization in Early Colonial Tenochtitlan. In SPORES, R. (ed.). *Supplement to the Handbook of Middle American Indians. Volume 4 – Ethnohistory*. Austin: University of Texas Press, 1986, s. 116.

²⁷ LÓPEZ AUSTIN, A. *La Constitución Real de México Tenochtitlan*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Historia, 1961, s. 137. KELLOGG, S.: Aztec Women in Early Colonial Courts: Structure and Strategy in a Legal Context. In SPORES, R. – HASSIG, R. (eds.). *Five Centuries of Law and Politics in Central Mexico*. Nashville: Vanderbilt University, 1984, s. 31 – 34.

²⁸ Úplne opačný názor má Rodríguez-Shadow, ktorej interpretácie prameňov a závery sú však, podľa môjho názoru, do určitej miery evidentne deformované jej feministickými postojmi. Bližšie pozri RODRÍGUEZ-SHADOW, M. J.: *La mujer azteca*. Toluca: Universidad Autónoma del Estado de México, 2000.

vykonávali – nezávisle na sebe – určité, svojím charakterom analogické a komplementárne funkcie a aktivity. Konkrétne vykonávali niektoré správne (napr. funkciu trhových dozorcov) a kňazské funkcie, vyučovali v školách alebo sa venovali niektorým poľnohospodárskym činnostiam, remeslám či obchodu. Na druhej strane uplatnenie paralelizmu rodov malo svoje limity, napr. významnejšie úrady v štátnej správe (t. j. takmer všetky úrady) mohli zastávať iba muži, preto tento jav nemožno interpretovať ako dôkaz rovnosti žien a mužov žijúcich v Tenochtitlane z hľadiska ich sociálneho statusu.²⁹

Pomerne priaznivé právne postavenie (vydatých) žien z Tenochtitlanu bolo v širšom nahuaskom prostredí skôr ojedinelé. V Tezcocu bolo menej priaznivé ako v susednom Tenochtitlane a napr. predhispánske nahuaské rodiny z územia dnešného štátu Morelos, ktoré bolo v predhispánskom období bližším okolím Tenochtitlanu, boli výrazne patriarchálne, t. j. dominovali v nich ich mužské hlavy a ženy v nich mali značne podriadené postavenie.³⁰ Silnú pozíciu majú mužské hlavy rodín aj u súčasných Nahuov, ktorú, navyše, v mnohých prípadoch ešte znásobuje ich svojvoľné a násilné správanie známe ako „machismo“ (*machismo*).³¹

Zo Sahagúnovej³² ideálno-typickej charakteristiky otca rodiny³³ vyplýva, že otec bol u Nahuov považovaný za zakladateľa a hlavu určitej rodiny/rodu. „Dobry otec“ mal byť podľa tejto charakteristiky starostlivým hospodárom, ktorý rozumne a zodpovedne spravuje majetok a príjmy svojej rodiny/domácnosti, poskytuje výživu jej členom, vytvára a zachováva pre nich určité majetkové hodnoty (ich budúce dedičstvo) a pod. Okrem toho mal „dobry otec“ riadne vychovávať svoje deti, správne im radieť, primerane ich napomínať a trestať, dávať im svojím správaním dobrý príklad a pod.

²⁹ KELLOGG, S. The Woman's Room: Some Aspects of Gender Relations in Tenochtitlan in the Late Pre-Hispanic Period. *Ethnohistory*, 42 (4), 1995, s. 563 – 576.

³⁰ McCAA, R. El calli de los nahuas del México antiguo: hogar, familia y género. *Revista de Indias*, LXIII (227), 2003, s. 96 a nasl.

³¹ HLÚŠEK, R. Spoločenská a politická organizácia u mexických Nahuov. *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica 2/2005: Studia Ethnologica XV*, 2009, s. 72 – 73.

³² Františkán Bernardino de Sahagún (1500 – 1590) od 40. do 80. rokov 16. storočia spisoval, prepisoval, dopĺňal, spresňoval a formálne upravoval svoje monumentálne dielo *Historia general de las cosas de la Nueva España*, ktoré sa dnes považuje za najvýznamnejší písomný prameň poznania nahuaskej kultúry. Sahagúnovo dielo sa najucelenejšie zachovalo v ilustrovanom rukopise *Códice Florentino/Codex Florentinus* (1577).

³³ SAHAGÚN, B. de. *Historia general de las cosas de la Nueva España, II*. Madrid: Dastin, 2001, s. 762.

Osobné vzťahy medzi manželmi vykresľujú viaceré *huehuetlahtolli*,³⁴ koncipované ako súbory výchovných ponaučení, ktoré otec odovzdáva synovi alebo matka dcére.³⁵ Tieto ponaučenia sa týkali všetkého, čo prinášal manželský život. Ich adresáti sa z nich dozvedeli, že muž a žena žijúci v manželstve si majú vzájomne prejavovať úctu a všestranne si pomáhať, že má medzi nimi fungovať istá deľba práce, t. j. obstarávanie hmotných potrieb rodiny nie je úlohou iba jedného z nich, ale ich oboch, hoci manžel sa má o tieto potreby starať vo väčšom rozsahu ako manželka a i.

Manželia vychovávali svoje deti spoločne – u Nahuov neexistovala otcovská, ale rodičovská moc –,³⁶ bolo však zaužívané, že synovia dostávali výchovu hlavne od otca a dcéry hlavne od matky. Manžel aj manželka sa podľa svojich možností podieľali na obstarávaní hmotných potrieb rodiny. Obaja boli povinní dodržiavať manželskú vernosť, ktorej porušenie (ak naplnilo skutkovú podstatu trestného činu cudzoložstva³⁷) sa trestalo smrťou. Zdá sa však, že ženatí muži, najmä ak patrili k elite (*pipiltin*) alebo k zaslúžilým bojovníkom či k ich potomkom tvoriacim nižšiu elitu (*quauhpipiltin*), mohli partnersky žiť nielen so svojou manželkou, ale aj s ďalšími ženami ako svojimi družkami.³⁸ To, že manželka nebola výrazne

³⁴ *Huehuetlahtolli* sú tzv. múdroslovnou (sapienciálnou) literatúrou Nahuov, ktorá o. i. obsahuje ich autentické predstavy o správnych a nesprávnych formách správania sa a konania ľudí v rôznych situáciách verejného i súkromného (rodinného) života. *Huehuetlahtolli* sú zároveň špecifickým prameňom poznania nahuaského axiologického a normatívneho systému, vrátane práva.

³⁵ LEÓN-PORTILLA, M. – SILVA GALEANA, L.: *Huehuetlahtolli. Testimonios de la antigua palabra*. México: Fondo de Cultura Económica, 1991, passim.

³⁶ Rodičovská moc zahŕňala viacero práv, ktoré mohli obaja rodičia uplatniť voči svojim deťom, a zároveň aj ich povinnosť náležite obstarávať hmotné potreby svojich detí a riadne ich vychovávať. Nahuaské dieťa bolo ešte pred narodením, t. j. už od svojho počatia, považované za plnohodnotného človeka, resp. za osobu v právnom zmysle. V záujme ochrany nascitura a jeho bezproblémového narodenia sa jeho obaja rodičia museli v ich každodennom živote správať v súlade s určitými zákazmi, príkazmi a odporúčaniami, sčasti rituálnej povahy. Ochranu nenarodeného dieťaťa zabezpečovalo aj trestné právo – budúca matka, ktorá si zámerne vyvolala potrat, alebo dovolila inej osobe, aby na nej vykonala interrupčný zákrok, bola popravená. Obaja rodičia mali právo napomínať a trestať svojich potomkov; právo rodičom dovoľovalo používať pri výchove ich detí aj tvrdé fyzické tresty. Rodičia nemali právo svoje dieťa svojvoľne usmrtiť. Telesne postihnuté deti, jedno dieťa z dvojčiek (narodenie sa dvojčiek sa považovalo za „zlé znamenie“, keďže sa verilo, že môže spôsobiť zmiznutie jedného z rodičov), ako aj deti, ktoré sa narodili v niektorý z piatich nešťastných dní (*nemontemi*), boli síce zvyčajne usmrcované, nie však priamo ich rodičmi; rovnako to bolo v prípade obetovania detí v rituálnom kontexte, ktoré uskutočňovali kňazi. Rodičia mali právo predať svojho syna do otroctva, ak ho nedokázali uživiť, alebo ak bol „nepolepšiteľný“ (s povolením súdu). Rodičia tiež svojim deťom vyberali budúcich manželských partnerov a organizovali ich sobáš. Rodičia svoju moc nad deťmi nevykonávali v období, v ktorom sa deti vzdelávali vo verejných školách. Rodičovská moc definitívne zanikla, keď potomok uzavrel manželstvo, prípadne keď začal zastávať určité vojenské, správne či kňazské úrady. Žena uzavretím manželstva neprechádzala z rodičovskej moci do právnej moci svojho manžela, ale sa stala do značnej miery svojprávnou. Bližšie pozri VYŠNÝ, P. *Štát a právo Aztékov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012, s. 156 a nasl.

³⁷ Cudzoložstvo (*teitaximaliztli*) bolo chápané ako sexuálne stykanie sa vydatej ženy so slobodným alebo ženatým mužom, iniciované jednou z týchto osôb. Cudzoložníci boli trestaní štátnou mocou (súdmi), a to spravidla smrťou. Bližšie pozri VYŠNÝ, P. *Štát a právo Aztékov*, s. 193 – 194.

³⁸ ALBA, C. H. *Estudio comparado...*, s. 38.

podriadená manželovi, dokladá aj to, že rovnako ako manžel mohla iniciovať rozvod svojho manželstva (k rozvodu pozri ďalej).

Pomerná rovnoprávnosť manžela a manželky sa prejavovala nielen v ich osobných, ale aj v majetkových vzťahoch; majetkové spoločenstvo manželov, t. j. tzv. podielové alebo tzv. bezpodielové spoluvlastníctvo manželov, neexistovalo. Naopak, majetky manželov boli trvale oddelené,³⁹ pričom majetky, ktoré ženích a nevesta priniesli do manželstva, sa v priebehu svadby písomne zaznamenali. Príslušné záznamy uschovávali rodičia manželov. Ak prišlo k rozvodu, záznamy umožnili jednoznačne stanoviť, ktorý (časom prípadne zväčšený alebo zmenšený) majetok, patrí exmanželke, a ktorý majetok patrí exmanželovi.⁴⁰

Od samostatných majetkov manžela a manželky treba odlišiť ekonomické prostriedky, ktoré si ženích a nevesta na svadbe vzájomne poskytli (ktorými sa vzájomne obdarovali), a to v rozsahu dohodnutom počas „pytačiek“.⁴¹

Rodinné právo síce dovoľovalo rozvod manželstva, avšak spoločnosť ho vnímala ako nežiaduci jav narušujúci stabilitu sociálnych vzťahov. Rozvod manželstva sa považoval za spôsob jeho definitívneho zániku, keďže pre rozvedených manželov platil zákaz obnoviť ich manželstvo (porušenie zákazu sa trestalo smrťou). Rozvedení manžel alebo manželka tak mohli uzatvoriť nové manželstvo iba s tretími osobami.⁴²

Predpokladom uskutočnenia rozvodu bol výskyt niektorého z právom stanovených dôvodov rozvodu v manželskom spoložití. V literatúre⁴³ sa ako dôvody rozvodu uvádzajú tieto skutočnosti:

- a) zásadná rozdielnosť pováh manželov;
- b) neplodnosť manžela alebo manželky;
- c) „zlá, výbušná či hašterivá“ povaha manželky alebo jej „lenivosť“;
- d) agresívne správanie sa manžela voči manželke alebo deťom;
- e) zanedbávanie starostlivosti o hmotné potreby rodiny zo strany manželky alebo manžela.

³⁹ KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*, s. 95.

⁴⁰ ACOSTA, J. de. *Vida religiosa y civil de los indios*. México: UNAM, 1995, s. 87.

⁴¹ Porovnaj TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana*, s. 413.

⁴² ALBA, C. H. *Estudio comparado...*, s. 39.

⁴³ Napr. MARGADANT S., G. F. *Introducción...*, s. 32.

Priebeh konania o rozvode manželstva zachytil napr. kronikár Juan de Torquemada (cca. 1562 – 1624).⁴⁴ Jeho údaje sa týkajú rozvodového procesu pred príslušným súdom v Tezcocu, majú však význam aj vo vzťahu k právnym dejinám Tenochtitlanu, keďže sudy v Tenochtitlane niekedy delegovali na sudy v Tezcocu právomoc meritórne rozhodnúť vo veciach, ktoré prejednávali, týkajúcich sa obyvateľov Tenochtitlanu.⁴⁵ (Podobnosť právnych poriadkov Tezcoca a Tenochtitlanu navyše dovoľuje predpoklad, že súdne procesy mali v oboch mestských štátoch obdobný priebeh.)

Konanie o rozvode začínalo na návrh toho z manželov, ktorý požadoval rozvod. Podľa Torquemadovho opisu malo dve fázy: Prvá fáza sa začala dostavením sa v zásade oboch manželov na príslušný súd. Súd najskôr udelil slovo tomu z manželov, ktorý požadoval rozvod, aby uviedol dôvody, pre ktoré sa chce rozviesť. Potom vyzval druhého manžela, aby sa k týmto dôvodom vyjadril. Sudcovia sa ďalej manželov spýtali na okolnosti vzniku ich manželstva. Ak z odpovede manželov zistili, že ich manželstvo bolo uzatvorené so súhlasom ich rodičov (resp. otcov) a zaužívanými svadobnými obradmi, konštatovali, že ide o riadne vzniknuté, a tak aj právne existujúce manželstvo, ktorého rozvod majú právomoc prejednať, a konanie pokračovalo svojou druhou fázou. Ak však dospeli k opačnému záveru, teda že nejde o manželstvo, ale iba o neformálne partnerské spolužitie (konkubinát), partnerov svojím výrokom odlúčili a konanie zastavili.

V druhej fáze konania o rozvode sa súd pokúšal manželov zmieriť, a to aj pomocou určitého psychologického pôsobenia: súd manželov dôrazne upozornil na to, že rozvodom vystavia seba, ako aj svojich príbuzných trvalému dešpektu svojho okolia. Ak sa manželia v prítomnosti sudcov zmierili, konanie sa zastavilo. Ak nie, sudcovia dovolili manželovi, ktorý žiadal o rozvod, aby sa natrvalo odlúčil od manžela, ktorý svojím správaním dal príčinu na rozvod, t. j. aby odišiel zo spoločnej domácnosti manželov, ktorá sa tým zrušila. Sudcovia však nevydali žiadne meritórne rozhodnutie, ktorým by manželstvo boli výslovne rozviedli. Súd tak manželovi požadujúcemu rozvod umožnil jeho faktické uskutočnenie a zároveň sa vyhol jeho explicitnému schváleniu, keďže ním by sa bol dostal do rozporu s odmietavým postojom širokej verejnosti k rozvodu manželstva.

Ak muž zapudil svoju manželku bez predchádzajúceho povolenia súdu, t. j. bez toho, že by tomu predchádzalo práve opísané konanie o rozvode, bol potrestaný špecifickým trestom –

⁴⁴ TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana*, s. 441 – 442.

⁴⁵ MARGADANT S., G. F. *Introducción...*, s. 34.

spálením vlasov na verejnosti.⁴⁶ Tento trest nemal iba zneuct'ujúci charakter, ale v nahuaskom chápaní viedol aj k tomu, že odsúdenec prestal byť považovaný za plnohodnotnú ľudskú bytosť, resp. sa stal sociálne mŕtvym – vlasy totiž v nahuaských predstavách zadržovali v ľudskom tele nadprirodzenú vitálnu energiu (*tonalli*), vzdialene porovnateľnú so západným konceptom duše, ktorá po odstránení (spálení) vlasov z človeka unikla.⁴⁷

Majetkové pomery manželov sa po rozvode usporiadali tak, že manžel, ktorý svojím správaním dal príčinu na rozvod, stratil polovicu svojho majetku v prospech druhého manžela.⁴⁸

Čo sa týka spoločných potomkov rozvedených manželov, platilo pravidlo, podľa ktorého synovia zostávali v opatere otca a dcéry v opatere matky.⁴⁹

Dočasné manželstvo. Dočasné manželstvo bolo partnerským spoložitím, ktorého potenciálne funkcie boli zredukované na jedinú – na zabezpečenie reprodukcie. Neuzatváralo sa totiž s cieľom vytvoriť dlhodobé partnerské spoložitie, resp. stabilné rodinné spoločenstvo, ale iba základné predpoklady na splodenie potomka. Možno súhlasiť s názorom, že dôvod, pre ktorý sa niektorí Nahuovia rozhodli pre iba dočasné manželstvo, bol ekonomický⁵⁰ – svadba bola nákladnou záležitosťou a aj nasledujúci život v manželstve, t. j. v domácnosti, ktorá by fungovala ako viac-menej sebestačná hospodárska jednotka, predpokladal určitú majetnosť oboch manželov.

Pragmatickému charakteru dočasných manželstiev zodpovedal zjednodušený spôsob ich vzniku: uzatvárali sa bez uskutočnenia obradov potrebných na platné uzatvorenie riadneho manželstva, iba na základe (ústneho) dohovoru zainteresovaných osôb, t. j. ženícha, nevesty a jej rodičov/otca, podľa ktorého sa malo manželstvo skončiť narodením prvého dieťaťa. Po tejto udalosti teda dočasné manželstvá zanikali, ibaže sa – na žiadosť dočasnej manželky, alebo jej rodičov, a so súhlasom dočasného manžela –, zmenili, uskutočnením príslušných sobášnych obradov, na riadne (trvalé) manželstvá.⁵¹

Ak manžel po narodení dieťaťa odmietol uzavrieť s dočasnou manželkou riadne manželstvo, dočasná manželka sa vrátila do domu svojich rodičov, pričom jej bývalý manžel bol povinný prestať sa s ňou stykať.⁵² Ak uvážime, že iniciátormi uzavretia dočasných

⁴⁶ LÓPEZ DE GÓMARA, F. *Historia de la conquista de México*, s. 305.

⁴⁷ CARRASCO, D. *Náboženství Mezoameriky. Kosmovize a obradní centra*. Praha: Prostor, 1998, s. 98.

⁴⁸ KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*, s. 96.

⁴⁹ Tamže.

⁵⁰ MENDIETA Y NÚÑEZ, L. *El derecho precolonial*, s. 96.

⁵¹ ZORITA, A. de. *Breve y Sumaria Relación...*, s. 60.

⁵² ALBA, C. H. *Estudio comparado...*, s. 38.

manželstiev za účelom splodenia detí bývali bezdetní muži,⁵³ zdá sa pravdepodobné, že deti narodené v dočasných manželstvách zostávali po ich zániku v opatere svojich otcov.

Viazanie zániku dočasného manželstva na narodenie dieťaťa, čiže na rozväzovací podmienku, ktorej realizácia bola značne neistá a časovo neohraničená, dozaista viedlo k rôznej dĺžke trvania individuálnych dočasných manželstiev. Môžeme ich tak výstižne označiť aj ako manželstvá na dobu neurčitú.

Dočasné manželstvo však mohlo zaniknúť aj skôr, ako sa dočasným manželom narodilo dieťa, a to rozhodnutím manžela (muža) zrušiť svoje dočasné manželstvo, ktoré nepodliehalo schváleniu súdom.⁵⁴

Konkubinát. Konkubinátom bolo partnerské spolužitie muža a ženy, založené bez akýchkoľvek formalít, ktoré mohol ktorýkoľvek z partnerov kedykoľvek zrušiť. Ak však neformálne spolužitie muža a ženy trvalo určitý dlhší čas a ľudia z ich okolia (príbuzní, susedia) na nich začali nazerať ako na manželov, ich konkubinát sa *via facti* zmenil na manželstvo.⁵⁵

Ako sa už spomenulo, v Tenochtitlane, v Tezcocu i v ďalších nahuaských mestských štátoch sa vyskytovala aj **polygýnia**. Zdá sa, že mala dva varianty. Prvým variantom bolo polygýnnne manželstvo, t. j. partnerské spolužitie jedného muža a dvoch alebo aj viacerých žien, ktoré mali právne postavenie jeho manželiek. Druhým variantom bolo neformálne partnerské spolužitie či už ženatého alebo neženatého muža s dvoma alebo aj viacerými ženami, ktoré nemali právne postavenie jeho manželiek, ale iba družiek.

V polygýnnom manželstve existovala medzi jednotlivými manželkami, ako aj ich deťmi určitá hierarchia: Žena, s ktorou muž uzavrel manželstvo štandardným formálnym spôsobom, o ktorom som hovoril vyššie, mala postavenie hlavnej manželky, a to aj vo vzťahu k žene, s ktorou jej manžel uzavrel manželstvo taktiež štandardne a formálne, avšak neskôr. Naproti tomu ženy, s ktorými muž manželstvo neuzavrel štandardným a formálnym, ale určitým jednoduchším spôsobom, boli v postavení vedľajších manželiek, pričom žena, s ktorou muž uzavrel manželstvo jednoduchším spôsobom skôr, mala priaznivejšie postavenie ako žena, s ktorou muž uzavrel manželstvo rovnakým spôsobom, avšak neskôr.⁵⁶

Domnievam sa, že vedľajšie manželky z polygýnnneho manželstva možno stotožniť s družkami, s ktorými žil muž neformálne, čo by znamenalo, že uvedené dva varianty

⁵³ ZORITA, A. de. *Breve y Sumaria Relación...*, s. 60.

⁵⁴ ALBA, C. H. *Estudio comparado...*, s. 38.

⁵⁵ KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*, s. 89 – 90.

⁵⁶ ALBA, C. H. *Estudio comparado...*, s. 36.

polygynie sa prelínali, t. j. muž mohol partnersky žiť s viacerými ženami tak, že jedna alebo aj viaceré z nich mali právne postavenie manželky a ostatné boli iba družkami.

Deti hlavnej, ako aj vedľajších manželiek boli považované za manželské (legitímne) deti,⁵⁷ zo zákona však po svojom otcovi mohli dediť výlučne deti hlavnej manželky.⁵⁸

Muž mal rovnakú vyživovaciu povinnosť voči všetkým svojim partnerkám bez ohľadu na to, či boli jeho manželkami alebo len družkami; túto povinnosť mal aj voči ich deťom.⁵⁹ Možno predpokladať, že práve uvedené znemožňovalo značnej časti obyvateľstva praktizovať polygyniu. Z ekonomických dôvodov ju tak mohli praktizovať väčšinou iba málopočetné nahuaské elity⁶⁰, ktorí si druhú a ďalšie partnerky mohli „obstarať“ buď dohodou s ich rodičmi, alebo únosom žien z dobytých území.⁶¹

Na záver výkladu o partnerských spoložitiach aztéckych mužov a žien sa ešte možno zmieniť o označeniach partnerov rôznych kategórií. Manželka sa označovala ako *cihuatlantli*,⁶² dočasná manželka ako *tlacallalcahuilli*⁶³ a konkubína ako *temecauh*.⁶⁴ V polygýnnom manželstve sa hlavná manželka nazývala *cihuatlantli*, vedľajšie manželky *cihuapilli*, pričom žena, ktorá sa stala *cihuapilli* na základe dohody jej rodičov s mužom, sa volala *cihuanemactli*, žena, ktorú muž uniesol z dobytého územia, *tlacihuaantin*.⁶⁵ Manžel sa označoval výrazom *teoquichui*.⁶⁶

ZÁVER

Právna úprava predhispánskeho nahuaského manželstva zaznamenaná v písomných prameňoch je komplexná, pričom však hodnovernosť niektorých o nej vypovedajúcich pramenných informácií je problematická.

Nahuaské manželské (resp. celé rodinné) právo malo prevažne charakter tradičného obyčajového práva, iba obmedzene dotknuté výsledkami zákonodarnej činnosti štátu. Predsa však nemožno tvrdiť, žeby štát/zákonodarca významnejšie neingeroval do manželskoprávných

⁵⁷ Tamže.

⁵⁸ Tamže, s. 36, 38.

⁵⁹ Tamže, s. 38.

⁶⁰ Predpokladá sa, že elita zahŕňala maximálne desať percent nahuaskej spoločnosti. VYŠNÝ, P. *Štát a právo Aztékov*, s. 65.

⁶¹ KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*, s. 88.

⁶² TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana*, s. 376.

⁶³ Tamže.

⁶⁴ Tamže.

⁶⁵ Tamže.

⁶⁶ MOLINA, A. de. *Vocabulario en lengua castellana y mexicana...*, s. 59 verso.

(ako aj do iných rodinnoprávných) vzťahov, o čom svedčia najmä nasledujúce skutočnosti: po prvé, vznik manželstva mal súkromný charakter, avšak jeho zániku rozvodom predchádzal súdny proces, t. j. proces, ktorí viedli profesionálni sudcovia ako reprezentanti štátu, ktorých primárnou úlohou nebolo rozviesť konkrétne manželstvá, ale naopak ich rozvodu zabrániť, okrem ak to v prípade výskytu seriózných dôvodov rozvodu už objektívne nebolo možné; po druhé, štát usmerňoval správanie sa manželov tým, že zasahoval do ich osobných vzťahov (tu išlo hlavne o štátnomocenské stíhanie a trestanie, spravidla smrťou, cudzoložníkov), ako aj do výchovy ich detí (tu išlo hlavne o povinnosť rodičov poslať svojich potomkov do štátnych škôl). Zdá sa teda, že u predhispánskych Nahuov existoval systematický záujem štátu/zákonodarcu na stabilite manželstiev a určitom riadnom spôsobe života manželov, čo je vo svetových právnych dejinách značne rozšírený jav.

Centrálным princípom predhispánskeho nahuaského manželského práva, ktorý sa však výraznejšie uplatnil zrejme iba na území Tenochtitlanu, bola pomerná rovnoprávnosť manžela a manželky, prejavujúca sa v rámci ich osobných i majetkových vzťahoch, ako aj vo vzťahu k ich deťom. Tento princíp vo svetových právnych dejinách rozhodne nie je bežný – v týchto dejinách, tak v Európe, ako aj mimo nej, totiž výrazne prevažoval patriarchálny charakter manželstiev/rodín s dominantným postavením muža, t. j. manžela a otca, a naopak s jemu podriadeným a celkovo menej priaznivým postavením ženy, t. j. manželky a matky. Domnievam sa preto, že pomernú rovnoprávnosť manžela a manželky u predhispánskych Nahuov z Tenochtitlanu možno považovať, v kontexte všeobecných a porovnávacích dejín práva, za istý unikát a dôležitý dištingtívny znak predhispánskej nahuaskej právnej kultúry.

LITERATÚRA:

- ACOSTA, J. de. *Vida religiosa y civil de los indios*. México: UNAM, 1995. 175 s. ISBN: 9683637671
- ALBA, C. H. *Estudio comparado entre el derecho azteca y el derecho positivo mexicano*. México: Instituto Indigenista Interamericano, 1949. 140 s. ISBN nie je uvedený.
- CARRASCO, D. *Náboženství Mezoameriky. Kosmovize a obradní centra*. Praha: Prostor, 1998. 240 s. ISBN: 80-85190-97-4.
- CERVANTES DE SALAZAR, F. *Crónica de la Nueva España*. 2 vols. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1971. ISBN: 84-363-0918-9.

- CLAVIJERO, F. J. *Historia antigua de México*. México: Porrúa, 2003. 918 s. ISBN-10: 9700732525.
- CRUZ BARNEY, O. *Historia del derecho en México*. México: Oxford University Press, 2004. 1042 s. ISBN: 9789706137753.
- HINZ, E.: Mesoamerikanistik als Sozialwissenschaft: Soziale Evolution, soziales System, soziales Verhalten und soziale Kognition in Mesoamerika. Hamburg: Wayasbah, 2002. 294 s. ISBN: 3925682589.
- HLÚŠEK, R. Spoločenská a politická organizácia u mexických Nahuov. *Acta Universitatis Carolinae: Philosophica et Historica 2/2005: Studia Ethnologica XV*, 2009, s. 71 – 82. ISBN: 80-246-1728-2.
- <https://tarlton.law.utexas.edu/aztec-and-maya-law/aztec-family-law> (navštívené dňa 27. 02. 2019).
- JOHANSSON K., P. La literatura indigenista en los albores del siglo XVII. In MASERA, M. – FLORES, E. (eds.). *Ensayos sobre literaturas y culturas de la Nueva España*. México: UNAM, Instituto de Investigaciones Filológicas, 2009, s. 33 – 72. 324 s. ISBN: 9786070209604.
- KELLOGG, S.: Aztec Women in Early Colonial Courts: Structure and Strategy in a Legal Context. In SPORES, R. – HASSIG, R. (eds.). *Five Centuries of Law and Politics in Central Mexico*. Nashville: Vanderbilt University, 1984, s. 25 – 38. 286 s. ISBN: 093546221X.
- KELLOGG, S. M. Kinship and Social Organization in Early Colonial Tenochtitlan. In SPORES, R. (ed.). *Supplement to the Handbook of Middle American Indians. Volume 4 – Ethnohistory*. Austin: University of Texas Press, 1986, s. 103 – 121. ISBN: 978-0-292-77604-3.
- KELLOGG, S. The Woman's Room: Some Aspects of Gender Relations in Tenochtitlan in the Late Pre-Hispanic Period. *Ethnohistory*, 42 (4), 1995, s. 563 – 576. ISSN 0014-1801.
- KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*. Vydané v jednom zväzku spolu s dielom: CERVANTES Y ANAYA, J. de. *Introducción a la Historia del Pensamiento Jurídico en México*. México: Tribunal Superior de Justicia del Distrito Federal, 2002. 788 s. ISBN nie je uvedený.

- LEÓN-PORTILLA, M. – SILVA GALEANA, L.: *Huehuetlahtolli. Testimonios de la antigua palabra*. México: Fondo de Cultura Económica, 1991. 242 s. ISBN: 968-16-360-4-X.
- LÓPEZ AUSTIN, A. *La Constitución Real de México Tenochtitlan*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Historia, 1961. 168 s. ISBN nie je uveden.
- LÓPEZ DE GÓMARA, F. *Historia de la Conquista de México*. México: Porrúa, 1997. 349 s. ISBN: 968-452-304-1.
- MARGADANT S., G. F. *Introducción a la Historia del Derecho Mexicano*. México: Esfinge, 2006. 296 s. ISBN: 970-647-584-2.
- McCAA, R. El calli de los nahuas del México antiguo: hogar, familia y género. *Revista de Indias*, LXIII (227), 2003, s. 79 – 104. ISSN: 0034-8341.
- MENDIETA Y NÚÑEZ, L. *El derecho precolonial*. México: Porrúa, 1992. 165 s. ISBN: 968-432-630-0.
- MOLINA, Fray A. de. Vocabulario en lengua castellana y mexicana y mexicana y castellana. México: Porrúa, 2008. ISBN 10: 9700747441
- PAGDEN, A. Human Rights, Natural Rights, and Europe's Imperial Legacy. *Political Theory*, 31 (2), 2003, s. 171 – 199. ISSN: 00905917.
- RODRÍGUEZ-SHADOW, M. J. *La mujer azteca*. Toluca: Universidad Autónoma del Estado de México, 2000. 184 s. ISBN: 968 835 0664.
- SAHAGÚN, B. de. *Historia general de las cosas de la Nueva España, I*. Madrid: Dastin, 2001. 619 s. ISBN: 84-492-0223-X.
- SAHAGÚN, B. de. *Historia general de las cosas de la Nueva España, II*. Madrid: Dastin, 2001. 565 s. ISBN 84-492-0224-8.
- SAGAÓN INFANTE, R. El matrimonio y el concubinato. México prehispánico y las costumbres que han prevalecido en las comunidades indígenas actuales. In SOBERANES FERNÁNDEZ, J. L. (coordinador). *Memoria del II Congreso de la Historia del Derecho Mexicano*. México: Universidad Nacional Autónoma de México, 1981, s. 101 – 108. ISBN: 968-5800-53-7.

- TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana*. Tomo segundo. México: Porrúa, 1969. 623 s. ISBN nie je uvedený.
- VAILLANT, G. C. *Aztékové*. Praha: Orbis, 1974. 252 s. ISBN nie je uvedený.
- VYŠNÝ, P. *Štát a právo Aztékov*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2012. 217 s. ISBN: 978-80-8082-530-0.
- VYŠNÝ, P. Pramene predhispánskeho práva Nahuov. In OLŠOVSKÁ, A. – LACLAVÍKOVÁ, M. – MORAVČÍKOVÁ, M. (eds.). *Fontes Iuris. Pocta prof. JUDr. Jozefovi Prusákovi, CSc.* Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta, 2017, s. 103 – 132. 276 s. ISBN: 978-83-8111-016-7.
- ZABALLA BEASCOECHEA, A. de. El matrimonio indígena antes y después de Trento: del matrimonio prehispánico al matrimonio cristiano en la Nueva España. Max Planck Institute for European Legal History research paper series, No. 2015-10. Dostupné na internete: <http://ssrn.com/abstract=2686532> (navštívené dňa 27. 02. 2019).
- ZORITA, A. de. *Breve y Sumaria Relación de los Señores de la Nueva España*. México: UNAM, 1963. 205 s. ISBN nie je uvedený.

Kontakt: petervysny@truni.sk

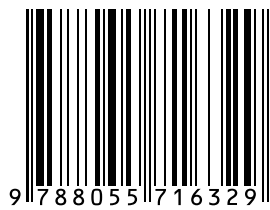
Banskobystrická škola právnych dejín – INŠTITÚTY RODINNÉHO PRÁVA V HISTORICKÝCH REFLEXIÁCH

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie

Medzinárodná vedecká konferencia s názvom „*Banskobystrická škola právnych dejín - Inštitúty rodinného práva v historických reflexiách*“ sa konala v dňoch 28. – 29. marca 2019 na pôde Právnickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici.

Editorky:	Mgr. Renáta Jakubčová, PhD. Mgr. Dominika Kubošiová
Vydavateľ:	Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici,
Edícia:	Právnická fakulta UMB v Banskej Bystrici
Návrh obálky:	Mgr. art. Zuzana Ceglédyová
Rok vydania:	2019
Vydanie:	prvé
Počet strán:	160

ISBN 978-80-557-1632-9

9 788055 716329

ISBN 978-80-557-1632-9